

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

" Η Παραοικονομία σήμερα. Στατιστικά δεδομένα και άλλα στοιχεία. Η θεωρητική αντιμετώπιση του φαινομένου, οι λόγοι ύπαρξής του, η κρατική παρεμβατικότητα. Προτάσεις και κίνητρα επίλυσης. "

Εισηγήτρια: *Σπιραπούλου Κατερίνα*

Ομάδα Σπουδαστών: *Σούλια Μαρία*
Φλωρονίκος Ιωάννης

ΠΑΤΡΑ 1995

ΠΙΝΑΚΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	1871
----------------------	------

Περιεχόμενα

	ΣΕΛΙΔΑ
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Εισαγωγή	4
Κεφάλαιο 1. "Έννοια και περιεχόμενο της παραοικονομίας"	7
1.1. Ορισμοί.	7
1.1.1. Έννοια και ορισμός της παραοικονομίας.	7
1.1.2. Περιεχόμενο άτυπης οικονομίας και παραοικονομίας.	9
1.1.3. Ορισμός φοροδιαφυγής .	10
1.2. Σχέση φοροδιαφυγής και παραοικονομίας.	10
1.3. Σχηματική παράσταση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας.	12
Κεφάλαιο 2. "Προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας"	14
2.1. Γενικά.	14
2.1.1. Κατηγορίες παραγόντων που επηρεάζουν την παραοικονομία.	15
1. Φορολογική επιβάρυνση.	15
2. Ροπή για φοροδιαφυγή.	15
3. Θεσμικοί περιορισμοί ή έλεγχοι.	15
4. Επικρατούσες συνθήκες στην αγορά εργασίας.	16
5. Το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης.	16
6. Βαθμός αποδοχής της κρατικής εξουσίας.	17
7. Ρόλος του κράτους.	17
2.2. Αίτια της παραοικονομίας στην Ελλάδα.	17
2.2.1. Εξωτερικοί παράγοντες.	19
1. Φόροι.	19
2. Κρατικοί περιορισμοί και παρεμβάσεις.	22
2.2.2. Εξωτερικοί παράγοντες- Διάρθρωση- Ευκαιρίες	24
1. Βιομηχανικοί κλάδοι που προσφέρουν ευκαιρίες παραοικονομικής δραστηριότητας.	25
2. Ποσοστό απασχόλησης μέσα στη συνολική αστική δραστηριότητα.	27
3. Καταναλωτική δαπάνη που υπερβαίνει το επίσημα δηλωθέν εισόδημα.	31
4. Υψηλές εισαγωγές καταναλωτικών προϊόντων.	31
5. Η απασχόληση στον τριτογενή τομέα.	34
6. Το μικρό μέσο μέγεθος της μεταποιητικής επιχείρησης.	34
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Εισαγωγή	37
Κεφάλαιο 1. "Θετικές συνέπειες της παραοικονομίας"	39
1.1. Γενικά.	39
1.1.1. Από τη διεθνή βιβλιογραφία.	39
Α. Μακροοικονομικές θετικές συνέπειες.	39
Β. Μικροοικονομικές θετικές συνέπειες.	41

1.1.2.	Οι θετικές συνέπειες της παραοικονομίας στην ελληνική οικονομία.	43
Κεφάλαιο 2.	"Αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας"	44
2.1.	Γενικά.	44
2.1.1.	Από τη διεθνή βιβλιογραφία.	44
A.	Μακροοικονομικές αρνητικές συνέπειες.	44
1.	Στην αξιοπιστία των επίσημων στατιστικών στοιχείων.	44
2.	Στη νομοματοπιστωτική πολιτική.	46
3.	Στη δημοσιονομική πολιτική.	46
4.	Στη πολιτική απασχόλησης.	47
5.	Στην πολιτική διανομής του εισοδήματος.	47
6.	Στην κλαδική πολιτική.	48
B.	Μικροοικονομικές αρνητικές συνέπειες.	48
1.	Χαμηλή παραγωγικότητα κατ' απασχολούμενο.	49
2.	Άνισοι όροι ανταγωνισμού.	49
3.	Υψηλότερο ποσοστό εργατικών ατυχημάτων.	49
4.	Έλλειψη εγγύησης για την ποιότητα.	49
5.	Δυσκολία εξασφάλισης πιστώσεων.	49
2.1.2.	Οι αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας στην ελληνική οικονομία.	49
A.	Στο εσωτερικό της οικονομίας.	50
B.	Στις σχέσεις της με την αλλοδαπή.	51
Κεφάλαιο 3	"Συμπεράσματα και προτάσεις"	52
3.1.	Ο έλεγχος της παραοικονομίας.	52
3.2.	Συμπεράσματα.	53
3.3.	Η εφαρμοζόμενη πολιτική και η σχέση της με την παραοικονομία.	57
3.3.1.	Η πολιτική της λιτότητας.	57
3.3.2.	Η φοροεισπρακτική διάσταση.	58
3.3.3.	Η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας.	58
3.3.4.	Φορολογικό σύστημα.	59
3.4.	Προτάσεις πολιτικής.	60
3.4.1.	Ασφαλιστικό σύστημα - Κοινωνική προστασία.	61
3.4.2.	Φορολογικό σύστημα.	62
Επίλογος		64
Βιβλιογραφία		65

ΜΕΡΟΣ

ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παραοικονομία δεν αποτελεί φαινόμενο που εμφανίστηκε πρόσφατα. Μόνο όμως κατά την τελευταία δεκαπενταετία γνώρισε σημαντική ανάπτυξη η μελέτη του φαινομένου αυτού. Προσέλκυσε το ενδιαφέρον μεγάλου και διαρκώς αυξανόμενου αριθμού ερευνητών, και όχι μόνο οικονομολόγων, μετά τη δημοσίευση άρθρου του Gutmann. Στο άρθρο αυτό υποστηριζόταν για πρώτη φορά, ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες η μη δηλούμενη οικονομική δραστηριότητα δεν ήταν μικρή αλλά αντίθετα, αποτελούσε ένα σημαντικό ποσοστό του μετρούμενου ή επίσημου ακαθάριστου εθνικού προϊόντος, το οποίο για το προηγούμενο της δημοσίευσης έτος 1976 ο συγγραφέας του άρθρου εκτιμούσε ότι με συντηρητικές εκτιμήσεις ανερχόταν στο 10% του επίσημου ΑΕΠ. Το πρωτοποριακό αυτό άρθρο προκάλεσε εύλογα το γενικότερο ενδιαφέρον των οικονομολόγων, για τη διερεύνηση της φύσης, του μεγέθους, των αιτιών, των επιπτώσεων και των τάσεων του φαινομένου της παραοικονομίας. Στην οικονομική φιλολογία σημειωτέον, το φαινόμενο της παραοικονομίας αναφέρεται και με πολλούς άλλους όρους, όπως κρυφή (hidden), δυαδική (dual), δεύτερη (second), ανεπίσημη (unofficial), υπόγεια (underground, subterranean), σκιώδης (shadow), μαύρη (black), ακανόνιστη (irregular), γκριζα (grey), μη καταγραφόμενη (unrecorded), μυστική (clandestine), άτυπη (informal), υποβρύχια (submerged), οικονομία του λυκόφωτος (twilight, moonlight) κ.α.

Κάτω από τις συνθήκες που επικράτησαν στον μεταπολεμικό κόσμο και ιδιαίτερα στις χώρες που αποτελούν τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), το πρόβλημα της υποδόριας οικονομίας, αν και υπαρκτό, φαίνεται να διαφεύγει της προσοχής της κοινωνίας. Κι αυτό γιατί η ανάπτυξη και η αυξανόμενη ευημερία, ακόμα και όταν συνυπήρχαν με υψηλή φορολογία, συμπαρέσυραν την προσοχή του κοινού στην προσπάθεια για άνοδο και πλουτισμό, και υποβάθμιζαν τα προβλήματα από τη διεξαγωγή παραοικονομικών δραστηριοτήτων. Από το άλλο μέρος οι κυβερνήσεις, κάτω από συνθήκες οικονομικής ανάπτυξης και νομισματικής σταθερότητας δεν είχαν λόγους ιδιαίτερης ανησυχίας για φαινόμενα που γνώριζαν ότι υπήρχαν, τα θεωρούσαν όμως μη σημαντικά από μακροοικονομική σκοπιά. Στην τόνωση του ενδιαφέροντος για τη διερεύνηση του φαινομένου συνέβαλε η οικονομική ύφεση που εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 1970. Η εξέλιξη αυτή είχε, μεταξύ άλλων, και τις εξής δύο συνέπειες αναφορικά με το εξεταζόμενο θέμα της παραοικονομίας. Πρώτον, έντονο κυβερνητικό ενδιαφέρον για την αύξηση των φορολογικών εσόδων σε συνθήκες οικονομικής στασιμότητας και διογκούμενων δημοσιονομικών ελλειμμάτων, και δεύτερον αύξηση της τάσης για απόκρυψη του ατομικού εισοδήματος, σαν μέσο άμυνας κατά της υπέρμετρης αύξησης του φορολογικού βάρους.

Το φαινόμενο της παραοικονομίας δεν απασχολεί μόνο τους φορείς της κυβερνητικής πολιτικής των μεμονωμένων χωρών, αλλά και διεθνείς οργανισμούς όπως του ΟΟΣΑ και της ΕΟΚ. Η Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων επανειλημμένα απεύθυνε ερωτήματα στη Στατιστική Υπηρεσία της ΕΟΚ (EUROSTAT) σχετικά με το μέγεθος και την εξέλιξη της παραοικονομίας των χωρών μελών. Η γνώση του σχετικού μεγέθους της παραοικονομίας των χωρών- μελών εύλογα απασχολεί την Επιτροπή, εφόσον οι συνεισφορές των μελών υπολογίζονται ως ποσοστό των

μετρούμενων συναλλαγών και, επομένως, υπεκτιμώνται και ανισοκατανέμονται στην έκταση που η κρυφή οικονομία ως ποσοστό του ΑΕΠ διαφέρει από χώρα σε χώρα. Σήμερα γίνεται ευρύτερα αποδεκτό ότι η παραοικονομία είναι μεγαλύτερη από ότι εθεωρείτο παλιότερα. Σύμφωνα μάλιστα με ορισμένες εκτιμήσεις ανέρχεται στο 12% του ΑΕΠ των χωρών- μελών της ΕΟΚ, γεγονός που έχει σημαντικές επιπτώσεις τόσο στη διαμόρφωση όσο και στην αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής των Ευρωπαϊκών κυβερνήσεων.

Το θέμα "παραοικονομία" δεν αποτελεί μόνο αντικείμενο ακαδημαϊκής απασχόλησης. Ευαισθητοποίησε τόσο το ευρύ κοινό όσο και τους φορείς της κρατικής πολιτικής, για τρεις κυρίως λόγους, όπως αυτοί προβλήθηκαν από τον Tanzi:

1. Η ανάπτυξη της παραοικονομίας μπορεί να ερμηνευθεί ως η αντίδραση του κοινωνικού συνόλου στις σημαντικές επιβαρύνσεις που θεωρείται ότι προκαλούν στα άτομα και τις επιχειρήσεις οι κρατικές δραστηριότητες (όπως η υψηλή φορολογία και ο εκτεταμένος έλεγχος της οικονομίας).

2. Στην περίπτωση εκτεταμένης παραοικονομίας σε μεγάλες ομάδες ατομικών εισοδημάτων (φοροδιαφυγή), η προσπάθεια των δημοσιονομικών αρχών για αύξηση των φορολογικών εσόδων, θα έχει μεγαλύτερη πιθανότητα επιτυχίας, αν εκδηλωθεί με αύξηση των συντελεστών έμμεσης φορολογίας παρά με την αύξηση της άμεσης φορολογίας του εισοδήματος. Στο βαθμό που η υψηλή άμεση φορολογία αποτελεί κύριο αίτιο της παραοικονομίας η περαιτέρω αύξηση του φορολογικού βάρους θα επέτεινε την τάση για απόκρυψη εισοδήματος και θα οδηγούσε ενδεχομένως σε μείωση των φορολογικών εσόδων. Αυτό είναι δυνατό να οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη διεύρυνση του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού.

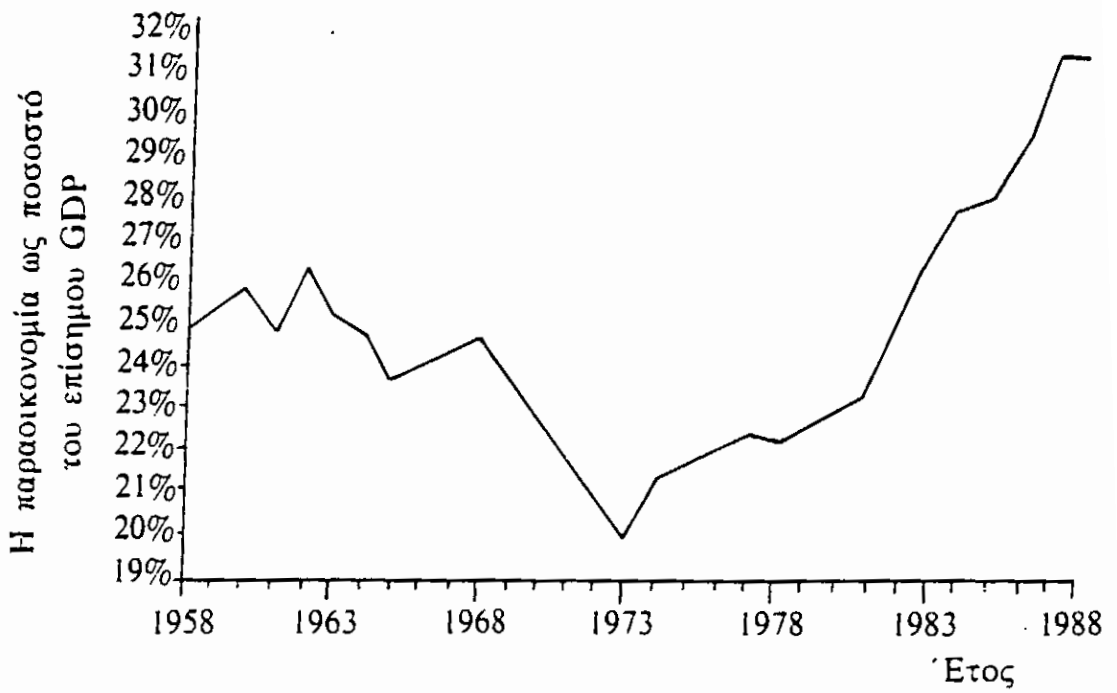
3. Αν, εξαιτίας της εκτεταμένης παραοικονομίας, τα μέτρα της οικονομικής πολιτικής στηρίζονται σε λανθασμένους επίσημα μετρούμενους δείκτες της οικονομίας (ποσοστό ανεργίας, ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης κ.τ.λ.), τα μετρα αυτά όχι μόνο είναι δυνατό να είναι εσφαλμένου μεγέθους αλλά και εσφαλμένης κατεύθυνσης. Για παράδειγμα, τα άτομα που απασχολούνται μόνο στην παραοικονομία δεν περιλαμβάνονται στις επίσημες στατιστικές απασχολήσεως. Έτσι το επίπεδο απασχολήσεως υπεκτιμάται. Ταυτόχρονα όμως οι στατιστικές ανεργίας υπερεκτιμούν ενδεχομένως το επίπεδο της ανεργίας, αφού μέρος των καταγραφόμενων ως ανέργων δεν έχουν πρόθεση να εργαστούν στην επίσημη οικονομία. Είναι φανερό ότι τέτοιες στατιστικές απασχολήσεως, παραμορφωμένες από την ύπαρξη συγκαλυμμένης απασχόλησης, δεν μπορούν να αποτελέσουν κατάλληλη βάση σχεδιασμού μέτρων καταπολέμησης της ανεργίας.

Μια εκτεταμένη, λοιπόν, παραοικονομία είναι δυνατό να προκαλέσει πολύ σοβαρά προβλήματα στους φορείς της κρατικής πολιτικής, διότι είναι υπεύθυνη για τους εντελώς αναξιόπιστους επίσημους οικονομικούς δείκτες, καθιστώντας αμφισβητήσιμη την ορθότητα της κατεύθυνσης των λαμβανόμενων μέτρων πολιτικής. Οι επιπτώσεις οικονομικού χαρακτήρα με τις οποίες συνδέεται η παραοικονομία αναφέρονται στο σχεδιασμό και την αποτελεσματικότητα της δημοσιονομικής πολιτικής, της νομοσυντακτικής πολιτικής, της πολιτικής απασχόλησης, της πολιτικής διανομής του εισοδήματος και της κλαδικής πολιτικής. Αυτό συμβαίνει γιατί η λειτουργία της παραοικονομίας σημαίνει ότι τα επίσημα στατιστικά στοιχεία και οι επίσημοι οικονομικοί δείκτες, όπου στηρίζεται ο σχεδιασμός της οικονομικής πολιτικής, παραποιούν την οικονομική πραγματικότητα. Δεν παρέχουν δηλαδή, μια σωστή απεικόνιση των σημαντικότερων, τουλάχιστον, μακροοικονομικών προβλημάτων. Σημειώνεται ότι η διάθεση ακριβώς για τη σωστή αντίληψη των οικονομικών προβλημάτων, ήταν το

σημαντικότερο κίνητρο για τις πρώτες έρευνες σχετικά με τη σημασία της παραοικονομίας.

Το γενικότερο ενδιαφέρον για την παραοικονομία έχει καταστεί πρόσφατα εντονότερο, εξαιτίας της άποψης η οποία έχει διαμορφωθεί από τους περισσότερους ερευνητές που απασχολούνται με την ανάλυση του φαινομένου, ότι η παραοικονομία αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας, το οποίο μάλιστα αυξάνεται με υψηλότερους ρυθμούς από ό,τι η επίσημη οικονομία. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στην αύξηση της σοβαρότητας των επιπτώσεών της, δεδομένου ότι, όπως κατά κανόνα συμβαίνει με τα οικονομικά μεγέθη, ο ρυθμός της μετάβολής τους είναι μεγάλης σημασίας στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής, ίσως μάλιστα μεγαλύτερης από ό,τι το απόλυτό τους μέγεθος.

Η διαχρονική εξέλιξη της παραοικονομίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1958-1988

Πηγή: Βαβούρας, Καραβίτης και Τσούχλου (1990, Διάγραμμα 1, σ. 376).

Εκτίμηση της διαχρονικής εξέλιξης της παραοικονομίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1958-1988.

Έτος	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του επίσημου GDP	Έτος	Παραοικονομία ως ποσοστό (%) του επίσημου GDP
1958	24,90%	1973	19,91%
1959	25,25%	1974	21,49%
1960	25,88%	1975	21,73%
1961	24,77%	1976	22,56%
1962	26,32%	1977	22,56%
1963	25,18%	1978	22,31%
1964	24,78%	1979	22,70%
1965	23,69%	1980	23,04%
1966	24,14%	1981	23,49%
1967	24,50%	1982	25,48%
1968	24,71%	1983	27,01%
1969	23,69%	1984	27,82%
1970	22,76%	1985	28,02%
1971	21,96%	1986	29,41%
1972	21,04%	1987	31,65%
		1988	31,62%

Πηγή: Βαβούρας, Καραβίτης και Τσούχλου (1990, Πίνακας 1, σ. 375).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΑ & ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

1.1. Ορισμοί.

Όπως προαναφέρθηκε, μετά από σχεδόν δεκαπέντε χρόνια έντονου ενδιαφέροντος για την παραοικονομία, εξακολουθούν να υπάρχουν ασάφειες και αδυναμίες στον ορισμό του φαινομένου. Ενώ, όπως χαρακτηριστικά γράφτηκε, οι όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί για να περιγραφεί το φαινόμενο είναι πολλοί, οι "ακριβείς ορισμοί" είναι αντίθετα σπάνιοι, υποδηλώνοντας ακριβώς τη δυσκολία προσδιορισμού τους.

Αξιοσημείωτοι είναι οι παρακάτω ορισμοί της παραοικονομίας. Κατά τον Tanzi, παραοικονομία "είναι το ακαθάριστο εθνικό προϊόν, το οποίο, επειδή δεν δηλώνεται καθόλου ή δηλώνεται εν μέρει, δεν μετριέται από τις επίσημες στατιστικές". Κατά τον Blades, η παραοικονομία "καλύπτει δραστηριότητες οι οποίες θα έπρεπε, κατ' αρχήν, να καλύπτονται από το ακαθάριστο εθνικό προϊόν, αλλά οι οποίες είναι δυνατό στην πράξη να παραλείπονται μερικές φορές, εξαιτίας του ότι ένα ή περισσότερα από τα ενδιαφερόμενα μέρη προσπαθεί να το αποκρύψει από τις δημόσιες υπηρεσίες". Κατά τον Schneider, παραοικονομία είναι "όλες οι οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία προστιθέμενης αξίας και οι οποίες θα έπρεπε να περιλαμβάνονται στο εθνικό εισόδημα, βάσει των υφιστάμενων εθνικολογιστικών συμβατικοτήτων, αλλά επί του παρόντος δεν καταγράφονται από τις αρμόδιες εθνικές υπηρεσίες μέτρησης". Τέλος, κατά τον Feige, ο όρος παραοικονομία "αναφέρεται σε εκείνες τις οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες δεν δηλώνονται ή δεν μετρούνται από τις υφιστάμενες τεχνικές μέτρησης της οικονομικής δραστηριότητας μίας κοινωνίας".

Βασικός λόγος για τη δυσκολία ακριβή προσδιορισμού του φαινομένου της παραοικονομίας είναι οι εγγενείς δυσκολίες της μελέτης ενός τόσο σύνθετου και περίπλοκου φαινομένου, οι οποίες προέρχονται από την έλλειψη θεωρητικού υπόβαθρου και επακριβών ορισμών. Οι δυσκολίες αυτές αναγνωρίζονται και από τον Feige (1989), ο οποίος μάλιστα προτείνει να χρησιμοποιηθούν περισσότεροι του ενός ορισμοί για να ξεπεραστούν ορισμένες από αυτές τις δυσκολίες.

1.1.1. Έννοια και ορισμός της παραοικονομίας

Ο επικρατέστερος ορισμός αναφέρει την παραοικονομία γενικά ως το τμήμα εκείνο της οικονομικής δραστηριότητας το οποίο, ενώ θα έπρεπε κανονικά να καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς, ωστόσο δεν καταγράφεται.

Ακριβέστερα, ορίζουμε την παραοικονομία ως το τμήμα εκείνο της οικονομικής δραστηριότητας, το οποίο θα έπρεπε να περιλαμβάνεται στο εθνικό προϊόν (αφού δημιουργεί προστιθέμενη αξία), βάση της εθνικολογιστικής πρακτικής (ορισμών και συμβατικοτήτων που έχουν υιοθετηθεί), πλην όμως για διάφορους λόγους δεν καθίσταται δυνατό να καταγραφεί από τις αρμόδιες υπηρεσίες μέτρησης.

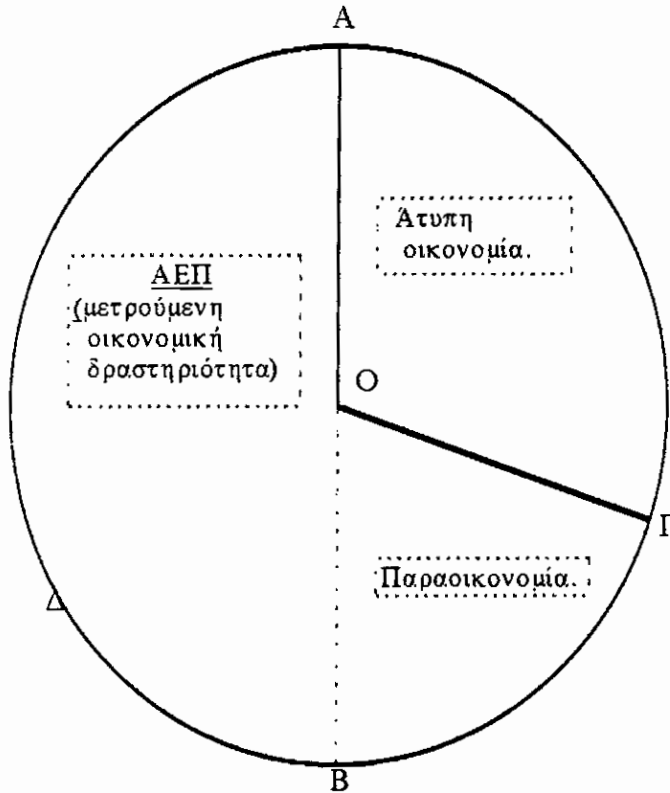
Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό:

1. Για να περιληφθεί μια οικονομική δραστηριότητα στην παραοικονομία, πρέπει να δημιουργεί προστιθέμενη αξία.

2. Η δημιουργία προστιθέμενης αξίας είναι αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη. Δραστηριότητες οι οποίες, σύμφωνα με πάγια τακτική των εθνικών λογαριασμών δεν καταγράφονται (όπως, οι δραστηριότητες της νοικοκυράς), δεν περιλαμβάνονται στην έννοια της παραοικονομίας.

3. Η μη καταγραφή είναι δυνατό να οφείλεται σε ηθελημένες ενέργειες απόκρυψης της οικονομικής δραστηριότητας από τις οικονομικές μονάδες, είτε και σε ανεπάρκεια των μεθόδων και της οργανωτικής - στατιστικής υποδομής μετρήσεως των εθνικολογιστικών μεγεθών. Έτσι, θα έλεγε κανείς ότι το μέγεθος της παραοικονομίας σε μια χώρα είναι αρνητική συνάρτηση της οργάνωσης και των δυνατοτήτων των υπηρεσιών των εθνικών λογαριασμών και θετική συνάρτηση των προσπαθειών απόκρυψης.

Σχηματικά, η συνολική δραστηριότητα, όπως αυτή προσδιορίζεται από οικονομικά κριτήρια και όχι στατιστικούς περιορισμούς μετρήσεως, μπορεί να παρασταθεί με το εμβαδόν ενός κύκλου, όπως το σχήμα 1.1. Από τη

Σχήμα 1.1.

συνολική αυτή οικονομική δραστηριότητα ένα μέρος, το ΑΟΓ, έχει για λόγους στατιστικής αδυναμίας αποκλεισθεί ως αντικείμενο μετρήσεως (εθνικολογιστικοί ορισμοί και συμβατικότητα). Είναι η άτυπη οικονομία. Το υπόλοιπο ΑΔΒΓΟ θα αποτελούσε το συμβατικό μέγεθος του ΑΕΠ αν δεν υπήρχε παραοικονομία - αν δηλαδή οι υπηρεσίες μετρήσεως κατόρθωναν να μετρήσουν όλη τη δραστηριότητα που εμπίπτει στο εθνικολογιστικό πλαίσιο. Εν τούτοις, λόγω ατελειών στους υφιστάμενους μηχανισμούς μετρήσεως και συνειδητών προσπαθειών απόκρυψης της οικονομικής δραστηριότητας από μέρους των οικονομικών υποκειμένων, τμήμα του ΑΕΠ δεν καταγράφεται. Το τμήμα αυτό είναι η παραοικονομία (ΒΟΓ).

1.1.2. Περιεχόμενο άτυπης οικονομίας και παραοικονομίας

- Η παραοικονομία διαφέρει από την άτυπη οικονομία, δηλαδή την οικονομική δραστηριότητα που δεν περιλαμβάνεται στο ΑΕΠ κατά συνθήκη. Ο όρος "άτυπη οικονομία" αναφέρεται στις μη ρυθμιζόμενες από το μηχανισμό της αγοράς παραγωγικές δραστηριότητες των οικογενειών και των εθελοντικών οργανώσεων, όπως είναι το νοικοκυριό, η κηπουρική, η φροντίδα των παιδιών, η ιδιωτική μεταφορά και η εθελοντική εργασία για φιλανθρωπικούς, αθλητικούς, θρησκευτικούς ή και πολιτικούς σκοπούς. Το ποιές οικονομικές δραστηριότητες εντάσσονται στην άτυπη οικονομία και ποιές δεν εντάσσονται, καθορίζεται από τα υφιστάμενα πρότυπα συμπεριφοράς. Ορισμένες μορφές οικονομικής δραστηριότητας είναι πιθανό σε μιά χώρα να πραγματοποιούνται στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας, ενώ σε κάποια άλλη να μη λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας και επομένως να αποτελούν δυνατό αντικείμενο παραοικονομίας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν γίνεται διάκριση μεταξύ οικονομικά αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Πολλές οικονομικές δραστηριότητες, οι οποίες στις αναπτυσσόμενες χώρες πραγματοποιούνται στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας, στις ανεπτυγμένες ρυθμίζονται από το μηχανισμό της αγοράς.

- Η παραοικονομία περιλαμβάνει την αδήλωτη νόμιμη παραγωγή, το αποκρυπτόμενο εισόδημα σε είδος και την παράνομη παραγωγή:

(α) Η αδήλωτη νόμιμη παραγωγή, η οποία αποτελεί και το σημαντικότερο συστατικό στοιχείο της παραοικονομίας, αναφέρεται στην παραγωγή αγαθών η οποία είναι μεν νόμιμη καθεαυτή, αποκρύπτεται όμως από τις δημόσιες αρχές προκειμένου κυρίως να αποφευχθεί η καταβολή φόρων ή εισφορών.

(β) Το αποκρυπτόμενο εισόδημα σε είδος καλύπτει τις τακτικές και περιορισμένες κλίμακας κλοπές εκ μέρους των εργαζομένων από τους χώρους εργασίας τους, αγαθών προορισμένων από τις επιχειρήσεις για ενδιάμεση κατανάλωση καθώς και τη χρησιμοποίηση εξοπλισμού ή υπηρεσιών των επιχειρήσεων για ιδιωτικούς σκοπούς χωρίς την έγκρισή τους, όπως είναι για παράδειγμα η χρησιμοποίηση των αυτοκινήτων, των τηλεφωνικών συσκευών ή των φωτοτυπικών μηχανημάτων των επιχειρήσεων για ιδιωτική χρήση.

(γ) Η παράνομη παραγωγή αναφέρεται σε παράνομες καθεαυτές δραστηριότητες, οι οποίες δημιουργούν προστιθέμενη αξία και οι οποίες διεξάγονται μεταξύ συμφωνούντων μέτρων, δηλαδή χωρίς εξαναγκασμό. Τέτοιες δραστηριότητες είναι η παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών, τα λαθρεμπόριο, ορισμένα τυχερά παιχνίδια, η τοκογλυφία, καθώς και σε ορισμένες χώρες η παραγωγή οινοπνεύματος, η πορνεία, η πορνογραφία κ.α. Σημειώνεται ότι με την εξαίρεση κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και της Ιταλίας, η παραγωγή παράνομων αγαθών και υπηρεσιών δεν περιλαμβάνεται κατά κανόνα στους εθνικούς λογαριασμούς, τόσο εξαιτίας της ανεπάρκειας των σχετικών στοιχείων όσο και εξαιτίας της έλλειψης μιάς γενικότερης συμφωνίας ως προς το κατά πόσο και ποιές παράνομες δραστηριότητες πρέπει να περιλαμβάνονται στους εθνικούς λογαριασμούς. Πάντως, δεδομένου ότι η νομιμότητα καθεαυτή δεν αποτελεί κριτήριο ένταξης στους εθνικούς λογαριασμούς, θα πρέπει να καταβάλλεται προσπάθεια ώστε να περιλαμβάνονται σε αυτούς όλες οι παράνομες δραστηριότητες, οι οποίες ρυθμίζονται από τον μηχανισμό της αγοράς.

1.1.3. Ορισμός της φοροδιαφυγής

Όπως προαναφέρθηκε, η αδήλωτη νόμιμη παραγωγή (φοροδιαφυγή), είναι σημαντικό στοιχείο της παραοικονομίας αλλά όχι η ίδια η παραοικονομία. Επειδή πολλές φορές, εσφαλμένα, οι δύο έννοιες ταυτίζονται, παρακάτω θα προσπαθήσουμε να τις διαχωρίσουμε.

Όπως και στην περίπτωση του φαινομένου της παραοικονομίας, ο ορισμός της φοροδιαφυγής δεν είναι καθόλου εύκολος. Ο μεγάλος αριθμός φόρων και οι ιδιαιτερότητές του κάθε φόρου σε σχέση με τις δυνατότητες και τους τρόπους φοροδιαφυγής, καθώς και η επαγγελματική ιδιότητα και οι συνθήκες του κάθε φορολογούμενου προσφέρουν διαφορετικές ευκαιρίες φοροδιαφυγής και καθιστούν προβληματική τη διατύπωση ορισμένου ορισμού. Εάν προστεθούν και οι δυσκολίες ουσιαστικής διάκρισης μεταξύ φοροαποφυγής και φοροδιαφυγής, τότε γίνεται αντιληπτή η έκταση και το μέγεθος των δυσκολιών που υπάρχουν στη διατύπωση ενός ορισμού. Στον ορισμό που ακολουθεί γίνεται προσπάθεια να αντιμετωπιστούν όσο το δυνατόν καλύτερα τα παραπάνω προβλήματα.

Έτσι, ορίζεται η φοροδιαφυγή ως εξής:

1. Το τμήμα εκείνο του εισοδήματος (στο οποίο βέβαια αντιστοιχεί ένα ποσό φόρου), το οποίο θα έπρεπε, με βάση την ισχύουσα νομοθεσία, να δηλώνεται εθελοντικά στις αρμόδιες φορολογικές αρχές και για οποιοδήποτε λόγο δεν δηλώνεται και δεν φορολογείται.

2. Το τμήμα εκείνο των έμμεσων φόρων και λοιπών άμεσων φόρων, το οποίο με βάση την ισχύουσα φορολογική νομοθεσία, θα έπρεπε να εισπράττεται και να αποδίδεται εθελοντικά στο κράτος και για οποιοδήποτε λόγο δεν φθάνει ποτέ στο δημόσιο ταμείο.

3. Οι τόκοι ή η τιμαρθμική προσαρμογή που αντιστοιχούν στο τμήμα εκείνο των φόρων που καταβάλλονται με καθυστέρηση (πέραν του οικείου οικονομικού έτους) και συνήθως μετά από κάποια ρύθμιση, και,

4. Το ποσό των φόρων που δεν εισπράχθηκε λόγω της ύπαρξης φορολογικών απαλλαγών και κινήτρων, χωρίς όμως να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα για το οποίο χορηγείται η απαλλαγή.

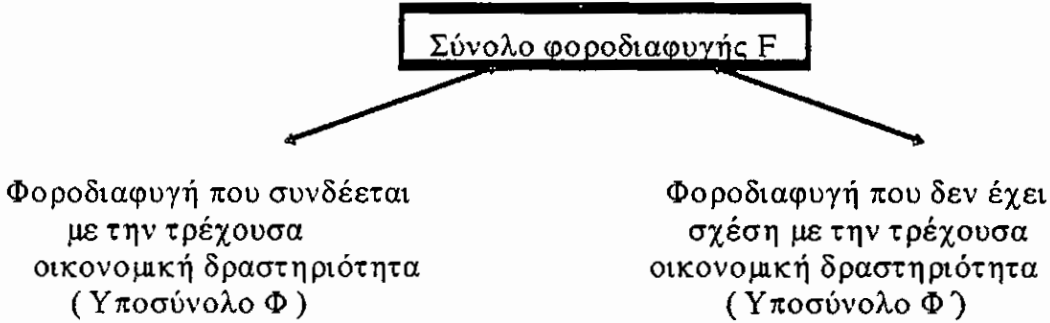
1.2. Σχέση φοροδιαφυγής και παραοικονομίας

Με βάση τους παραπάνω ορισμούς φοροδιαφυγής και παραοικονομίας, οριοθετείται εδώ η σχέση φοροδιαφυγής και παραοικονομίας. Για το σκοπό αυτό είναι χρήσιμο να διακριθούν δύο μεγάλες κατηγορίες φοροδιαφυγής:

(α) φοροδιαφυγή που σχετίζεται με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, και (β) φοροδιαφυγή που δεν έχει καμιά σχέση με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, την παραγωγή εγχώριου προϊόντος και τη δημιουργία αντίστοιχων εισοδημάτων συντελεστών παραγωγής. Στην τελευταία κατηγορία, η φοροδιαφυγή στις μεταβιβαστικές πληρωμές είναι το πλέον γνωστό παράδειγμα. (Οι μεταβιβαστικές πληρωμές, όπως είναι οι τόκοι του δημοσίου χρήματος, οι συντάξεις και οι δωρεές υπόκεινται σε φορολογία και επομένως μπορεί να είναι αντικείμενο φοροδιαφυγής. Οι πληρωμές αυτές, για τις οποίες δεν παρέχονται σε αντάλλαγμα αγαθά ή υπηρεσίες, δεν συντελούν στην αύξηση του συνολικού εισοδήματος ή του συνολικού προϊόντος, δεδομένου ότι δεν αυξάνουν τη συνολική αγοραστική δύναμη

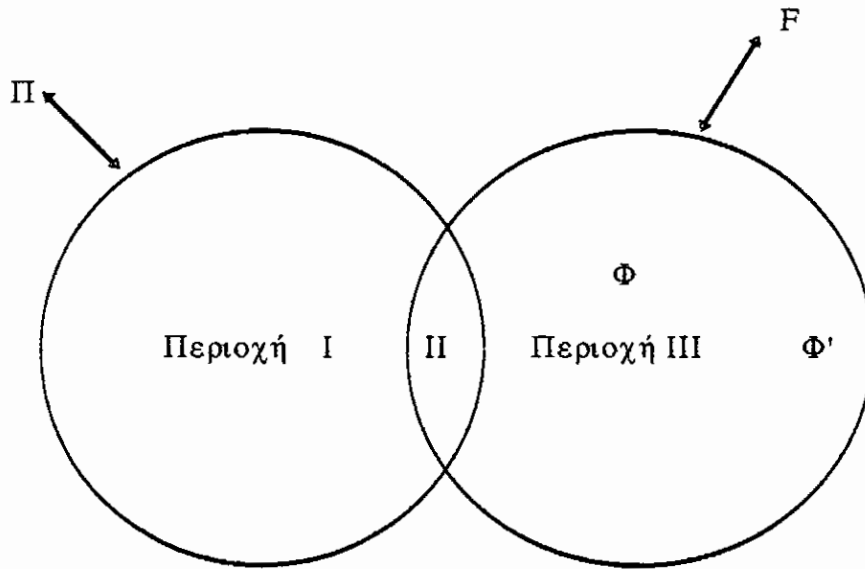
της οικονομίας, αλλά απλώς την ανακατενέμουν. Κατά συνέπεια, δεν αποτελούν τμήμα του ΑΕΠ).

Σχηματικά η διάκριση αυτή έχει ως εξής:

Οι μεγαλύτερες και περισσότερο πολύπλοκες διαφορές μεταξύ στις δύο έννοιες εμφανίζονται στην περίπτωση των φόρων που συνδέονται με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα.

Γενικά, αν απεικονίσουμε το σύνολο όλης της φοροδιαφυγής με F , το οποίο ισούται με την ένωση των υποσυνόλων Φ και Φ' και το σύνολο της παραοικονομίας με Π , τότε έχουμε την εξής σχέση:

Σχήμα 1.2

Είναι φανερό ότι η τομή του συνόλου Φ με το σύνολο Π είναι διάφορο του κενού, αλλά αντιπροσωπεύει την περίπτωση των εισοδημάτων (έμμεσων φόρων) τα οποία αποκτώνται (εισπράττονται) στην παραοικονομία και ταυτόχρονα φοροδιαφεύγουν. Το υπόλοιπο του συνόλου Π αντιστοιχεί σε παραοικονομία χωρίς φοροδιαφυγή. Τέλος, το υπόλοιπο του συνόλου Φ αντιστοιχεί σε φοροδιαφυγή από τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, αλλά χωρίς παραοικονομία.

Η περιοχή I αναφέρεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου κάποιες οικονομικές δραστηριότητες, για οποιοδήποτε λόγο, δεν καταγράφονται στους εθνικούς λογαριασμούς (ενώ θα έπρεπε), ιδίως στον τομέα των υπηρεσιών, όπως είναι στη χώρα μας τα γυμναστήρια και τα καταστήματα ενοικίασης βιντεοταινιών, αλλά τα αντίστοιχα εισοδήματα και οι έμμεσοι φόροι δηλώνονται (αποδίδονται) στην εφορία. Στο μέτρο, λοιπόν, που δεν φοροδιαφεύγουν αυτές οι επιχειρήσεις, έχουμε παραοικονομία χωρίς φοροδιαφυγή. Στην περιοχή II έχουμε τα εισοδήματα και τους έμμεσους φόρους, που αποκτώνται (εισπράττονται) στην παραοικονομία και δεν δηλώνονται (αποδίδονται) στις φορολογικές αρχές. Αυτή είναι και η μοναδική περιοχή που η φοροδιαφυγή ταυτίζεται με την παραοικονομία. Στην περιοχή III έχουμε φοροδιαφυγή χωρίς παραοικονομία. Περιπτώσεις, δηλαδή, όπου η προστιθέμενη αξία καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς, αλλά τα αντίστοιχα εισοδήματα και οι έμμεσοι φόροι δεν δηλώνονται (αποδίδονται) στις φορολογικές αρχές. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις εδώ είναι η αγροτική παραγωγή και η οικοδομική δραστηριότητα, στις οποίες η προστιθέμενη αξία καταγράφεται ικανοποιητικά στους εθνικούς λογαριασμούς, αλλά μόνο ένα ελάχιστο ποσοστό των αντίστοιχων εισοδημάτων δηλώνεται στις φορολογικές αρχές. Τέλος, η περιοχή IV αντιπροσωπεύει φοροδιαφυγή μη συνδεδεμένη με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα.

Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι η τομή των συνόλων Π και Φ διαφέρει από χώρα σε χώρα και είναι μικρή ή μεγάλη ανάλογα με το θεσμικό πλαίσιο, το φορολογικό σύστημα, το βαθμό και τον τρόπο παρέμβασης των αρχών στην οικονομική δραστηριότητα, στην τεχνολογία, τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, τον τρόπο κατάρτισης των εθνικών λογαριασμών κ.λ.π. Δεν υπάρχει, δηλαδή, κανένας λόγος να υποθέσουμε ότι τα σύνολα Π και Φ είναι ίδια για όλες τις χώρες και όλες τις χρονικές περιόδους. Αντίθετα, αυτό θα πρέπει να αποτελέσει θέμα εμπειρικής διερεύνησης. Φυσικά το Φ δεν είναι ποτέ δυνατό να ισούται με το Π. Οι παράγοντες που προσδιορίζουν το μέγεθος του Φ είναι η διάρθρωση του φορολογικού συστήματος (το είδος, δηλαδή, των φόρων που χρησιμοποιούνται), η άρτια λειτουργία των φορολογικών αρχών και το μέγεθος των μεταβιβαστικών πληρωμών που έχουν αντικειμενική δυνατότητα φοροδιαφυγής.

Από την παραπάνω σύντομη ανάλυση είναι φανερό ότι ακόμη και στην περίπτωση των φόρων που συνδέονται με την τρέχουσα οικονομική δραστηριότητα, η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή δεν ταυτίζονται και ότι είναι δυνατό να υπάρχει φοροδιαφυγή χωρίς παραοικονομία (περιοχή III), η οποία στη χώρα μας ενδέχεται να είναι μεγαλύτερη από όσο στην περιοχή II (όπου η φοροδιαφυγή ταυτίζεται με την παραοικονομία).

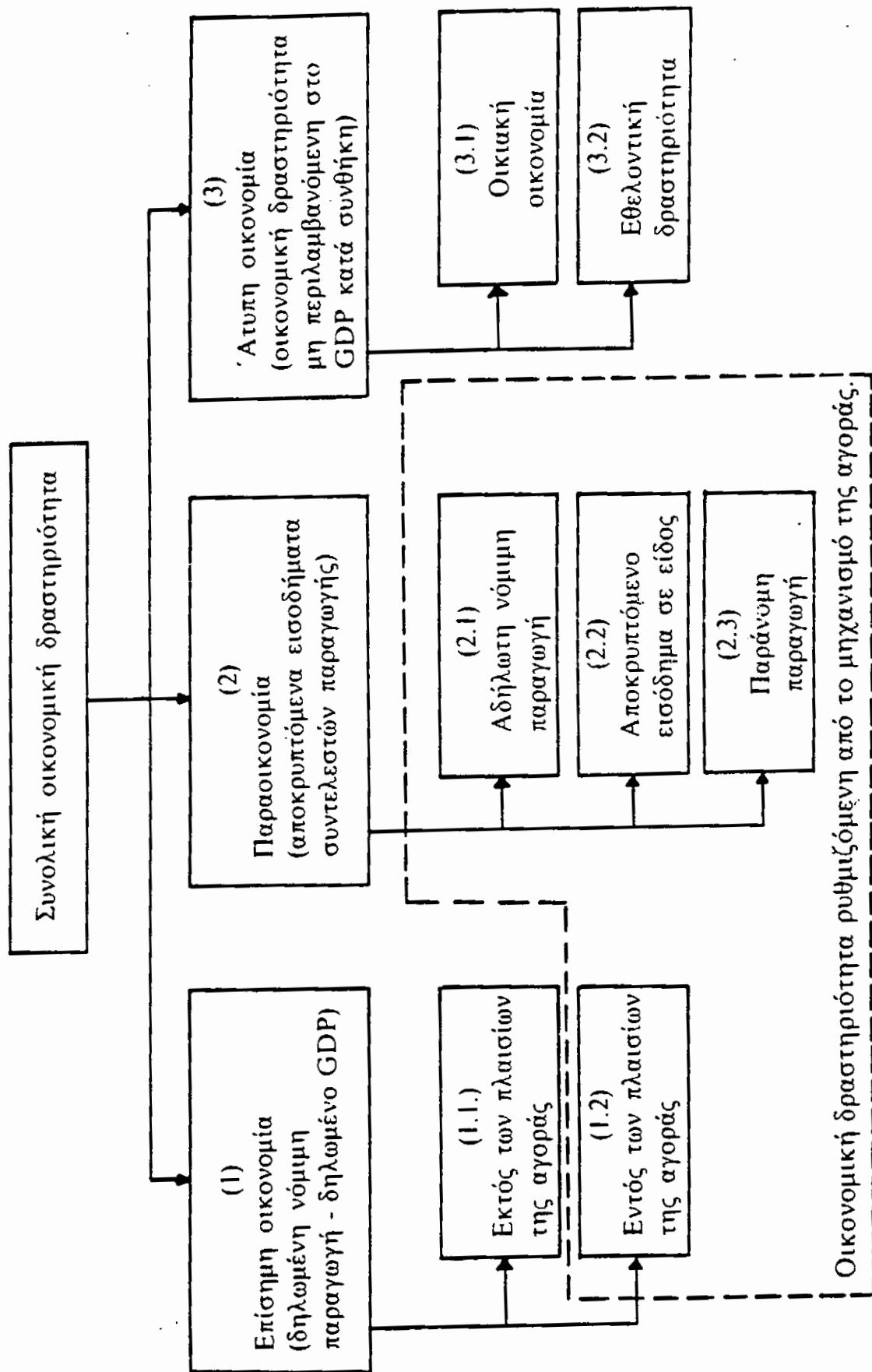
1.3. Σχηματική παράσταση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας

Μετά από την ανάλυση της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας που προήγηθηκε και αφού διαχωρίσαμε τις έννοιες της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής, μπορούμε να παραστήσουμε διαγραμματικά τη συνολική οικονομική δραστηριότητα στις τρεις διακρίσεις της: (α) την επίσημη οικονομία, (β) την παραοικονομία, (γ) την άτυπη οικονομία.

Η διάκριση αυτή παρουσιάζεται στο σχήμα 1.3.:

Σχήμα 1.3

Οι διακρίσεις της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

2.1. Γενικά

Όπως έχει εξεταστεί, η παραοικονομία αποτελεί τμήμα της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας που ρυθμίζεται από το μηχανισμό της αγοράς. Επομένως οι οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν σημαντικά το μέγεθός της και τις μεταβολές του. Κατά γενικότερη συμφωνία, οι σημαντικότερες κατηγορίες προσδιοριστικών παραγόντων του μεγέθους της παραοικονομίας και των μεταβολών του είναι οι φόροι και οι θεσμικοί περιορισμοί ή έλεγχοι. Κάθε μιά από τις κατηγορίες αυτές είναι αυτόνομα ικανή για τη δημιουργία παραοικονομίας. Εξάλλου, οι αποφάσεις των ατόμων για φοροδιαφυγή θεωρείται ότι κατά κανόνα λαμβάνονται ορθολογικά, με βάση το κριτήριο της μεγιστοποίησης του οφέλους ή κέρδους τους. Τα άτομα δηλαδή, σταθμίζουν τα πιθανά οφέλη της επιλογής τους, δηλαδή την αποφυγή του φόρου που θα έπρεπε να καταβάλλουν, με το πιθανό κόστος της, δηλαδή τον κίνδυνο να συλληφθούν και την ενδεχόμενη τιμωρία τους, και μόνο όταν το πιθανό όφελος είναι θετικό λαμβάνουν την απόφαση της φοροδιαφυγής. Μια άλλη σημαντική κατηγορία προσδιοριστικών παραγόντων της παραοικονομίας μπορούν να θεωρηθούν οι συνθήκες στην αγορά εργασίας και το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης.

Οι σημαντικότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας είναι βέβαια κατ' εξοχήν, όχι όμως αποκλειστικά οικονομικοί. Κοινωνικοί παράγοντες ασκούν σημαντικές επιδράσεις στο βαθμό ευκολίας ή ψυχολογικής ετοιμότητας ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων στα πλαίσια της παραοικονομίας. Ο σημαντικότερος από αυτούς είναι ο βαθμός αποδοχής της κρατικής εξουσίας εκ μέρους των ατόμων, ο οποίος και καθορίζει το επίπεδο φορολογικής ηθικής. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Σουηδίας, όπου η παραοικονομία είναι πολύ περιορισμένη αν και η χώρα αυτή έχει την υψηλότερη φορολογική επιβάρυνση. Τέλος, προσδιοριστικός παράγοντας του μεγέθους της παραοικονομίας είναι και οι πραγματικές γενικότερες επιδιώξεις των φορέων της κρατικής πολιτικής.

Ορισμένες φορές υποστηρίζεται ότι προσδιοριστικός παράγοντας της παραοικονομίας είναι και το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Η θέση αυτή στηρίζεται στην υπόθεση ότι, όταν το πραγματικό διαθέσιμο κατά κεφαλή εισόδημα είναι χαμηλό, τα άτομα έχουν ισχυρότερα κίνητρα αναζήτησης τρόπων απόκτησης πρόσθετου εισοδήματος. Εν τούτοις, οι σχετικές ενδείξεις μαρτυρούν ότι η διάκριση μεταξύ οικονομικά αναπτυσσόμενων χωρών, όπου η παραοικονομία είναι εκτεταμένη και οικονομικά αναπτυγμένων χωρών, όπου η παραοικονομία είναι περιορισμένη και τείνει να εξαφανιστεί, δεν είναι ισχυρή. Αντίθετα, σε ορισμένες χώρες οικονομικά αναπτυγμένες, η παραοικονομία αυξάνει διαχρονικά, τουλάχιστον σε ορισμένους τομείς. Ως σημαντικότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας στις οικονομικά αναπτυγμένες χώρες, θεωρούνται η προσπάθεια ελέγχου των συνδικάτων και η χρησιμοποίηση εργασίας από τη δευτερεύουσα αγορά εργασίας, προκειμένου να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων τους έναντι των αντίστοιχων

προϊόντων των αναπτυσσόμενων χωρών , μέσω της μείωσης του κόστους παραγωγής. Ο δεύτερος αυτός παράγοντας έχει ιδιαίτερη σημασία , γιατί αναγνωρίζεται πλέον ότι η παραοικονομία δεν εξαρτάται αποκλειστικά από εγχώριους παράγοντες , αλλά ότι διεθνείς παράγοντες επηρεάζουν την έκτασή της.

2.1.1. Κατηγορίες παραγόντων που επηρεάζουν την παραοικονομία

Στη συνέχεια αναλύονται οι σημαντικότερες κατηγορίες προσδιοριστικών παραγόντων της παραοικονομίας. Είναι φανερό ότι στο επίπεδο της κάθε μεμονωμένης χώρας η σχετική σημασία των παραγόντων αυτών είναι διαφορετική.

1. Φορολογική επιβάρυνση

Είναι προφανές ότι οι υψηλοί έμμεσοι φόροι αποτελούν ισχυρό κίνητρο εμφάνισης και μεγέθυνσης της παραοικονομίας. Οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές αναγνωρίζονται γενικά ως ένας από τους πιο βασικούς παράγοντες της παραοικονομίας.

2. Ροπή για φοροδιαφυγή

Η φοροδιαφυγή αποτελεί ανοικτή καταστρατήγηση του γράμματος και του πνεύματος της φορολογικής νομοθεσίας. Η έκταση της φοροδιαφυγής εξαρτάται από τη ροπή των φορολογουμένων για φοροδιαφυγή και την ικανότητα της φορολογούσας αρχής να περιορίζει τη ροπή αυτή. Η ροπή των φορολογουμένων για φοροδιαφυγή προσδιορίζεται από το μέγεθος της φορολογικής επιβάρυνσης, το επίπεδο της φορολογικής ηθικής, τον κίνδυνο εντοπισμού και καταδίκης και την αυστηρότητα της ενδεχόμενης ποινής. Γενικά, η ροπή για φοροδιαφυγή περιορίζεται όσο μειώνεται το μέγεθος της φορολογικής επιβάρυνσης, όσο αυξάνεται ο κίνδυνος εντοπισμού και καταδίκης και όσο αυστηρότερη είναι η ενδεχόμενη ποινή. Η ικανότητα της φορολογούσας αρχής να περιορίζει τη ροπή για φοροδιαφυγή εξαρτάται κυρίως από το βαθμό οργάνωσης των φοροτεχνικών υπηρεσιών του κράτους, από το ισχύον σύστημα βεβαίωσης και είσπραξης των φόρων , από το βαθμό λογιστικής οργάνωσης των επιχειρήσεων , καθώς και από τη διάρθρωση του ισχύοντος φορολογικού συστήματος.

3. Θεσμικοί περιορισμοί ή έλεγχοι

Όπως έχει ήδη σημειωθεί, μια σημαντική κατηγορία παραγόντων , που είναι αυτόνομα ικανοί για τη δημιουργία παραοικονομίας, είναι διάφοροι θεσμικοί περιορισμοί ή έλεγχοι. Ακόμη και αν δεν υπήρχαν φόροι , θα υπήρχε παραοικονομία εξαιτίας των διάφορων θεσμικών περιορισμών που επιβάλλονται στις οικονομικές δραστηριότητες. Οι περιορισμοί αυτοί επιβάλλονται είτε γιατί ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες είναι εγκληματικές ή παράνομες καθεαυτές είτε για την προαγωγή ορισμένων κοινωνικοοικονομικών σκοπών όπως είναι η προστασία της εργασίας και της κατανάλωσης. Στις εγκληματικές ή παράνομες δραστηριότητες περιλαμβάνονται η παραγωγή και διακίνηση ναρκωτικών, η παράνομη χαρτοπαιξία, η τοκογλυφία, το λαθρεμπόριο, το οργανωμένο έγκλημα και γενικά η παράνομη παραγωγή. Θεσμικοί περιορισμοί που επιβάλλονται σε νόμιμες οικονομικές δραστηριότητες είναι η θέσπιση κατώτατων ορίων μισθών και

ημερομισθίων, η καθιέρωση αδειών εργασίας για τους αλλοδαπούς, η εξειδίκευση ορισμένων συνθηκών ασφάλειας, υγιεινής και περιβάλλοντος που πρέπει να ικανοποιούνται κατά την άσκηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων κ.α.

Οι θεσμικοί περιορισμοί ή έλεγχοι επιβάλλονται στις νόμιμες οικονομικές δραστηριότητες, διότι θεωρούνται κοινωνικά επωφελείς. Όμως οι οριακά κερδοφόρες επιχειρήσεις, συχνά, αποκτούν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα αν τους παραβούν. Το κίνητρο παράβασης των κρατικών ρυθμίσεων είναι εντονότερο αν οι επιχειρήσεις αυτές είναι παλιάς τεχνολογίας και ο εκσυγχρονισμός τους είναι πολύ δαπανηρός. Βέβαια, η δυνατότητα αυτή των επιχειρήσεων για παράβαση των κρατικών ρυθμίσεων εξαρτάται, μεταξύ άλλων, και από το κατά πόσο υπάρχει εργατικό δυναμικό διαθέσιμο να απασχοληθεί με όρους εργασίας κατώτερους από τους επίσημα αποδεκτούς.

4. Επικρατούσες συνθήκες στην αγορά εργασίας

Οι θεσμικοί περιορισμοί στην αγορά εργασίας κατά κανόνα αυξάνουν το πραγματικό κόστος εργασίας, παρέχοντας κίνητρο, ιδιαίτερα στις οριακά κερδοφόρες επιχειρήσεις, να τους παραβούν απορροφώντας εργασία από τη δευτερεύουσα αγορά εργασίας, δηλαδή εκείνη που λειτουργεί με κατώτερους από τους επίσημα αποδεκτούς όρους (ανειδίκευτοι, συνταξιούχοι, επιχορηγούμενοι με επιδόματα ανεργίας, παράνομοι μετανάστες από το εξωτερικό κ.α.). Εξάλλου, η μείωση του αποτελεσματικού χρόνου εβδομαδιαίας εργασίας αυξάνει το διαθέσιμο χρόνο για ανάπαυση και απασχόληση στην παραοικονομία. Τέλος, υποστηρίζεται συχνά ότι σε οικονομίες με δυσκαμψίες στην αγορά εργασίας, όπως είναι οι αναπτυσσόμενες χώρες, και με ρυθμίσεις της οικονομικής δραστηριότητας οι οποίες επιβαρύνουν σημαντικά το κόστος εργασίας, όσο υψηλότερο είναι το επίσημο ποσοστό ανεργίας τόσο μεγαλύτερη είναι και η παραοικονομία, δεδομένου ότι οι περίοδοι οικονομικής ύφεσης είναι ιδιαίτερα πρόσφορες για την καταστρατήγηση των κρατικών περιορισμών και ρυθμίσεων της οικονομικής δραστηριότητας.

5. Το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης

Προς την ίδια κατεύθυνση με τη φορολογία από πλευράς επιπτώσεων στην παραοικονομία, λειτουργούν και οι εισφορές για τη χρηματοδότηση της κοινωνικής ασφάλισης, οι οποίες συνήθως κατά ένα μέρος καταβάλλονται από τους εργαζόμενους και κατά το υπόλοιπο από τους εργοδότες. Σημειώνεται ότι παράλληλα με την αύξηση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης που παρατηρείται σε πολλές χώρες, αυξάνονται αντίστοιχα και οι κοινωνικές παροχές προς τους εργαζόμενους, το ύψος των οποίων συχνά σχετίζεται αρνητικά με το μέγεθος του εισοδήματος. Κάτω από αυτές τις συνθήκες τα μέλη του εργατικού δυναμικού παρακινούνται να δηλώνουν χαμηλότερο το πραγματικό τους εισόδημα προκειμένου να απολαμβάνουν ορισμένες κοινωνικές παροχές. Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα υψηλά επιδόματα ανεργίας, τα οποία παρακινούν αρκετά μέλη του εργατικού δυναμικού να παραμένουν "τεχνικά άνεργοι", δηλαδή για την επίσημη οικονομία να θεωρούνται άνεργοι και να απασχολούνται στην παραοικονομία. Γενικά, λοιπόν, η ισχύουσα πολιτική κοινωνικής ασφάλισης μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της παραοικονομίας.

6. Βαθμός αποδοχής της κρατικής εξουσίας

Ο βαθμός ευκολίας ή ψυχολογικής ετοιμότητας, με την οποία ένα άτομο αναπτύσσει οικονομική δραστηριότητα στα πλαίσια της παραοικονομίας, παραβαίνοντας τους ισχύοντες θεσμικούς περιορισμούς, προσδιορίζεται από τη στάση του απέναντι στο κράτος και τους φορείς της κρατικής εξουσίας. Αυτή η ψυχολογική στάση χαρακτηρίζεται ως επίπεδο φορολογικής ηθικής ή επίπεδο φορολογικής συνείδησης. Αν ένα άτομο θεωρεί το κράτος ως καταπιεστική δύναμη που προσπαθεί να του αφαιρέσει ό,τι κερδίζει, το άτομο αυτό είναι προθυμότερο να στραφεί προς την παραοικονομία, παρά αν πιστεύει ότι το κράτος αποσκοπεί στην προαγωγή της ευημερίας του.

7. Ρόλος του κράτους

Δεδομένου ότι η παραοικονομία συνδέεται με την παράβαση κανόνων του κράτους, είτε αυτοί αναφέρονται στην υποχρέωση δήλωσης του εισοδήματος στις αρμόδιες φορολογικές υπηρεσίες, είτε στην υποχρέωση συμμόρφωσης προς τους ισχύοντες θεσμικούς περιορισμούς, θεωρητικά θα πρέπει να καταβάλλονται από τους φορείς της κρατικής πολιτικής, προσπάθειες καταστολής της. Εν τούτοις, στην πράξη, συχνά η παραοικονομία γίνεται ανεκτή, μερικές φορές μάλιστα ενισχύεται άμεσα από το κράτος. Αυτό συμβαίνει, είτε γιατί εξυπηρετεί τα συμφέροντα ορισμένων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων που είναι σε θέση να επηρεάσουν τις αποφάσεις των φορέων της κρατικής πολιτικής, είτε γιατί θεωρείται ότι συμβάλλει, τουλάχιστον βραχυχρόνια, στην προαγωγή ορισμένων βασικών σκοπών της οικονομικής πολιτικής, όπως είναι η αύξηση της απασχόλησης, η οικονομική μεγέθυνση και η βελτίωση της θέσης του ισοζυγίου πληρωμών. Ενδείξεις του ρόλου αυτού του κράτους αποτελούν για παράδειγμα, η χαλάρωση του ελέγχου της τήρησης των όρων εργασίας αναφορικά με το ύψος των μισθών και το χρόνο εβδομαδιαίας απασχόλησης και η πολιτική μετάναστευσης η οποία, ενώ θεωρητικά απαγορεύει την είσοδο και εργασία στη χώρα χωρίς άδεια εργασίας, de facto την επιτρέπει σιωπηρά και μάλιστα σε μαζική κλίμακα προκειμένου να αυξηθεί το μέγεθος της δευτερεύουσας αγοράς εργασίας, στο μέτρο που θεωρείται ότι αυτά συμβάλλουν στην εξυπηρέτηση των επιδιώξεων των φορέων της κρατικής πολιτικής.

2.2. Αίτια της παραοικονομίας στην Ελλάδα

Υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τα οποία προσδιορίζουν τις εκφάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας όταν αυτές είναι παραοικονομικές και όταν αναφερόμαστε στην επίσημη οικονομία. Τα αντιμαχόμενα χαρακτηριστικά του αστικού επίσημου και ανεπίσημου τομέα, όπως αυτά παρουσιάζονται στον πίνακα 2.1, ευνοούνται ή παρεμποδίζονται στην εμφάνιση και στο βαθμό έντασής τους από ορισμένες κοινωνικοοικονομικές διαρθρώσεις.

Ανεπίσημος τομέας	Επίσημος τομέας
• Ευκολία εισόδου στον τομέα	Περιορισμένη είσοδος στον τομέα
• Υψηλός βαθμός επάρκειας πρώτων υλών	Συχνή κάλυψη των αναγκών πρώτων υλών με εισαγωγές
• Οικογενειακή ιδιοκτησία των επιχειρήσεων	Εταιρική μορφή των επιχειρήσεων
• Μικρή κλίμακα κύκλου εργασιών • Ένταση εργασίας και προσαρμοσμένη σε αυτή τεχνολογία	Μεγάλη κλίμακα κύκλου εργασιών Ένταση κεφαλαίου και εισαγόμενη τεχνολογία
• Ειδικεύσεις που αποκτιούνται έξω από το επίσημο σχολικό	Επίσημα αποκτημένες εξειδικεύσεις συνήθως στο εξωτερικό
• Χωρίς παρέμβαση και ανταγωνιστικές αγορές	Προστατευμένες αγορές (με δασμούς, ποσοτώσεις και εμπορικές ευρεσιτεχνίες)

Πίνακας 2.1. Αντιμαχόμενα χαρακτηριστικά αστικού ανεπίσημου και επίσημου τομέα

Αναφορικά με τον ανεπίσημο ή παραοικονομικό τομέα (και αντίστροφα με τον επίσημο τομέα), και εντελώς ενδεικτικά θα παρατηρήσουμε ότι τα χαρακτηριστικά ενισχύονται σε οικονομίες:

- που η πλειονότητα των επιχειρήσεων του αστικού τομέα (δευτερογενή και τριτογενή) είναι μικρού μεγέθους ·
- που η διαδικασία της εκβιομηχάνισης δεν έχει αρκετά προχωρήσει και, κυρίως, δεν έχει συνδυαστεί με παράλληλη αύξηση της απασχόλησης στον δευτερογενή τομέα ·
- που η γενικότερη αναπτυξιακή διαδικασία δεν έφθασε στο σημείο εκείνο περιορισμού της αυτοαπασχόλησης, μέσα στη συνολική απασχόληση και ταυτόχρονη αύξηση της μισθωτής εργασίας ·
- που η διάρθρωση της απασχόλησης ευνοεί, κυρίως, την απασχόληση στον τομέα των υπηρεσιών ·
- που η ροπή για κατανάλωση εισαγόμενων βιομηχανικών προϊόντων, έναντι των αντίστοιχων εγχώριων, είναι ιδιαίτερα υψηλή ·
- που ο κρατικός τομέας δεν έχει την απαραίτητη οργάνωση, για να εξασφαλίσει αποτελεσματική και προγραμματισμένη παρέμβαση, στο χώρο της παραγωγής και της διάθεσης των προϊόντων ·
- που η νέα τεχνολογία δεν παράγεται στο εσωτερικό και, γενικά, η εφαρμογή της εισαγόμενης είναι βραδεία και ασυνεχής ·
- που η αγροτική έξοδος δεν συνδυάστηκε με παράλληλη δημιουργία απασχόλησης στη βιομηχανία, έτσι ώστε το απελευθερούμενο από τη γεωργία δυναμικό να στραφεί υποχρεωτικά, προς τον τομέα των υπηρεσιών, ο οποίος για αυτό το λόγο απόκτησε σταδιακά έντονο παρασιτικό χαρακτήρα.

Οι διαρθρώσεις της ελληνικής οικονομίας περικλείουν αναμφισβήτητα τις παραπάνω καταστάσεις και, επομένως, ενισχύουν τον "ανεπίσημο τομέα", δηλαδή την παραοικονομία. Στη συνέχεια θα παρατεθούν τα βασικά αίτια, σε σχέση με την Ελλάδα, όπως αυτά επηρεάζονται από εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες.

2.2.1. Εξωτερικοί παράγοντες

1. Φόροι

Το υψηλό φορολογικό βάρος αναφέρεται ως το υπ' αριθμόν 1 αίτιο της προσφυγής της απασχόλησης στην παραοικονομική δραστηριότητα. Η διαπίστωση αυτή αναφέρεται γενικά σε όλα τα είδη των φόρων, αν και ειδικά υπογραμμίζεται ως συνέπεια του φόρου επί του εισοδήματος. Με βάση αυτό το αίτιο, θα έπρεπε το μέγεθος της παραοικονομίας να είναι μεγάλο σε οικονομίες, στις οποίες το φορολογικό βάρος είναι υψηλό και μικρό, σε οικονομίες με χαμηλό φορολογικό βάρος.

Στον πίνακα 2.2 παρατίθενται συγκριτικά στοιχεία του φορολογικού βάρους και της διαχρονικής εξέλιξης, σε διάφορες χώρες την περίοδο 1965- 1983. Από τα συγκριτικά στοιχεία του πίνακα προκύπτει ότι και το 1965 και το 1983, η Ελλάδα εμφανίζεται με το χαμηλότερο ποσοστό φορολογικής επιβάρυνσης, μέσα στο ΑΕΠ της· αλλά, και άλλες μεσογειακές χώρες, όπως η Ιταλία, η Ισπανία και η Γαλλία, για τις οποίες υπάρχουν ενδείξεις και αναγνώριση υψηλής παραοικονομίας, εμφανίζουν συγκριτικά χαμηλό ποσοστό φορολογικής επιβάρυνσης μέσα στο ΑΕΠ τους. Χωρίς, με βάση τα στοιχεία του πίνακα 2.2, να είναι δυνατή η εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων, περί της ύπαρξης αντιστοιχίας ανάμεσα στην υψηλή φορολογική επιβάρυνση και το υψηλό ποσοστό παραοικονομίας μέσα στο ΑΕΠ (ή αντίστροφα), αφού δεν διαθέτουμε ισάριθμες μελέτες της παραοικονομίας για όλες τις χώρες που περιλαμβάνονται στον πίνακα 2.2, μπορούμε, ωστόσο, να υιοθετήσουμε το γενικό συμπέρασμα του Michael Carter ότι "σε πείσμα της συχνότητας με την οποία υπήρξε διαβεβαίωση από οικονομολόγους, δημοσιογράφους και πολιτικούς, στην πραγματικότητα δεν υπάρχει απόδειξη που να υποστηρίζει αυτή την πρόταση, ότι δηλαδή η παραοικονομία είναι το άμεσο αποτέλεσμα ολοένα αυξανόμενων φόρων".

Αν, όμως, η Ελλάδα εμφανίζεται με τη χαμηλότερη φορολογική επιβάρυνση, ως ποσοστό μέσα στο ΑΕΠ, και το 1965 και το 1983, σε σύγκριση με όλες τις άλλες χώρες- μέλη του ΟΟΣΑ, εμφανίζει ωστόσο εξαιρετικά υψηλή φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών της.

Πράγματι, το 1973, οι μισθωτοί αντιπροσώπευαν το 33,7% του συνολικού αριθμού των φορολογουμένων και συμμετείχαν κατά 23,5% στο σύνολο του φόρου· το 1985, εντούτοις, οι μισθωτοί αντιπροσωπεύουν τα 44,9% του συνολικού αριθμού φορολογούμενων Ελλήνων και συμμετέχουν κατά 51% στο σύνολο του φόρου. Αντίθετα, οι αυτοαπασχολούμενοι αντιπροσώπευαν το 1973 το 33,7% του συνολικού αριθμού φορολογουμένων και συνέβαλαν κατά 63,8% στο σύνολο του φόρου, ενώ το 1983 αντιπροσωπεύουν το 38,7% του συνολικού αριθμού φορολογουμένων και συμβάλλουν στο σύνολο του φόρου μόνο κατά 30%. Ας σημειωθεί, ακόμη, ότι το μέσο κατά κεφαλή εισόδημα των μισθωτών αντιπροσωπεύει το 80% περίπου του μέσου κατά κεφαλή εισοδήματος (επίσημου) των αυτοαπασχολούμενων. Εξάλλου, μισθωτοί και συνταξιούχοι, το 1989, συμμετείχαν κατά 57% στο συνολικό βάρος των άμεσων φόρων.

Από την πλευρά του προβλήματος της παραοικονομίας και των προσδιοριστικών της παραγόντων, η άδικη αυτή φορολογική μεταχείριση των μισθωτών στην Ελλάδα, προσφέρει, ενδεχόμενα τις ακόλουθες ενδείξεις:

• Το κράτος, του οποίου οι δαπάνες διαχρονικά ανέρχονται, φαίνεται να μη μπορεί να τις καλύψει με άλλο τρόπο, εκτός από την ολοένα μεγαλύτερη προσφυγή του στους μισθωτούς · όπως φαίνεται από τον πίνακα 2.3, η Ελλάδα να μεν δεν ανήκει στην κατηγορία των χωρών, με υψηλό ποσοστό φορολογικών εσόδων, μέσα στο ΑΕΠ, αλλά οπωσδήποτε αυτό εμφανίζει σημαντική διαχρονική αύξηση.

• Η υπερβολική φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών και η ταυτόχρονη συνεχής φορολογική ελάφρυνση των αυτοαπασχολουμένων αποτελεί σαφέστατη ένδειξη φοροδιαφυγής από την πλευρά των τελευταίων.

Ως γενικό συμπέρασμα, για την Ελλάδα, σχετικά με το προβαλλόμενο ως πρωταρχικό αίτιο παραοικονομίας, στη διεθνή βιβλιογραφία, της υψηλής δηλαδή φορολογικής επιβάρυνσης, είναι σαφές πως κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό να υποστηριχτεί, για την περίπτωση των Ελλήνων αυτοαπασχολουμένων. Το συμπέρασμα, όμως αυτό μπορεί να επικληθεί για την περίπτωση μισθωτών - συνταξιούχων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2

Η φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων
ως ποσοστό στο Α.Ε.Π.

	1965	1970	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Αυστραλία	8	9	13	13	13	12	13	13	14	14	13
Αυστρία	7	7	8	8	9	10	9	10	10	10	9
Βέλγιο	6	9	13	13	14	15	16	15	16	17	16
Καναδάς	6	10	11	11	10	10	10	11	12	12	12
Δανία	12	20	23	22	22	22	23	24	24	24	24
Φινλανδία	11	13	17	19	18	16	15	15	16	16	16
Γαλλία	4	4	5	5	5	5	5	5	6	6	6
Γερμανία	8	9	11	11	12	11	11	11	11	11	11
Ελλάδα	2	2	2	2	3	3	3	4	4	5	4
Ιρλανδία	4	6	8	9	9	9	9	11	11	11	12
Ιταλία	3	3	4	5	6	7	7	8	9	10	11
Ιαπωνία	4	4	5	5	5	5	6	6	7	7	7
Λουξεμβούργο	8	7	10	9	10	11	10	10	9	10	12
Κάτω Χώρες	9	10	12	12	12	12	12	12	11	11	10
Ν. Ζηλανδία	10	11	16	16	19	18	18	19	20	20	19
Νορβηγία	13	14	14	15	14	15	14	13	13	12	12
Πορτογαλία ⁽¹⁾	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.
Ισπανία	2	2	3	3	3	4	4	5	5	5	6
Σουηδία	17	20	20	21	21	22	21	20	20	20	20
Ελβετία	6	8	11	12	12	11	11	11	11	11	11
Τουρκία	4	5	7	7	8	9	9	9	10	9	8
Έν. Βασίλειο	9	12	14	13	12	11	10	11	11	11	10
Η.Π.Α.	8	10	10	10	10	10	11	11	12	12	11
Μέσος όρος μη σταθμισμένος	7	9	11	11	11	11	11	12	12	12	12

(¹) Τα έσοδα των φώων και του εισοδήματος φυσικών προσώπων και της φορολογίας εταιρειών δεν μπορούν να διαχωρισθούν.

Πηγή: Statistiques de recettes publiques des pays membres de l'OECD, 1965-1984 (OECD: 1985)

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.3
 Δημοσιονομικές εισπράξεις ως % του ΑΕΠ

	1965	1975	1985 ⁽¹⁾
Γερμανία	32	36	38
Αυστραλία	24	29	31
Αυστρία	35	39	42
Βέλγιο	31	41	47
Καναδάς	26	33	34
Δανία	30	41	49
Ισπανία	15	20	28
Η.Π.Α.	26	30	29
Φινλανδία	30	35	37
Γαλλία	35	37	46
Ελλάδα	21	25	29
Ιρλανδία	26	32	38
Ιταλία	27	29	41
Ιαπωνία	18	21	27
Λουξεμβούργο	30	38	41
Νορβηγία	33	45	48
Ν. Ζηλανδία	25	30	31
Κάτω Χώρες	34	44	45
Πορτογαλία	18	25	31
Εν. Βασίλειο	31	36	39
Σουηδία	36	44	51
Ελβετία	21	30	32
Τουρκία	15	21	16
Μέσος όρος μη σταθμισμένος	27	33	37

(¹) Για την Αυστραλία, το Βέλγιο, την Ελλάδα, την Ιταλία, την Ιαπωνία, το Λουξεμβούργο, τη Ν. Ζηλανδία και τις Η.Π.Α., οι αριθμοί που αναφέρονται είναι του έτους 1984.

Πηγή: La fiscalité dans les pays développés, OCDE, Παρίσι 1987, σελ. 70.

2. Κρατικοί περιορισμοί και παρεμβάσεις

Ως δεύτερο ισχυρό κίνητρο για την προσφυγή στην παραοικονομική δραστηριότητα, μετά την υψηλή φορολογική επιβάρυνση, αναφέρονται οι περιορισμοί και οι παρεμβάσεις του κράτους, που καταλήγουν στην αύξηση του βαθμού ανελαστικότητας της αγοράς εργασίας, όπως:

- το υπερβολικό κοινωνικό κόστος της εργασίας,
- η επιβολή περιορισμών στην ελευθερία δράσης των εργοδοτών, αναφορικά με τις σχέσεις τους με τους εργαζόμενους,
- η μείωση των ωρών εργασίας και η επιβολή σημαντικών περιορισμών για τη χρησιμοποίηση της υπερωριακής εργασίας,
- τα επιδόματα ανεργίας,
- η εξίσωση της αμοιβής ανδρών και γυναικών,
- ο μεγάλος αριθμός ατόμων που δικαιούνται επιδόματα ασθενείας, γήρατος, ανικανότητας.

Όπως τονίστηκε και στην περίπτωση της φορολογικής επιβάρυνσης, το ίδιο ισχύει και σε ό,τι αφορά τους κρατικούς περιορισμούς και παρεμβάσεις· ό,τι δηλαδή, πιθανότατα το κύριο κίνητρο της προσφυγής στην παραοικονομία είναι οικονομικό, δεν αρκεί όμως μόνο η ύπαρξη κινήτρων (υψηλή φορολογική επιβάρυνση, περιορισμοί κ.τ.λ.), αν παράλληλα η συγκεκριμένη οικονομία δεν εξασφαλίζει και τις απαραίτητες ευκαιρίες για την προσφυγή αυτή.

Παρόλο ότι, η αύξηση των αποδοχών των εργαζομένων στην Ελλάδα ήταν ταχεία μετά το 1975, το επίπεδο τους υπολείπεται ακόμα σημαντικά, σε σύγκριση με το αντίστοιχο πιο ανεπτυγμένων οικονομιών. Εξάλλου, η αύξηση των αποδοχών των εργαζομένων, σε πραγματικούς όρους, είναι πολύ χαμηλότερη από ότι σε νομισματικούς, εξαιτίας του υψηλού ρυθμού πληθωρισμού που επικρατεί στη χώρα μας. Για το 1990-1991 π.χ., οι απώλειες, σε πραγματικούς μισθούς των εργαζομένων, υπολογίζονται της τάξης 8% - 9%. Στον πίνακα 2.4, εμφανίζεται η εξέλιξη των πραγματικών αποδοχών των εργαζομένων στη βιομηχανία.

Εκτός από τη διαχρονική εξέλιξη των πραγματικών αμοιβών των εργαζομένων στη βιομηχανία, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και η πορεία των μεταβιβάσεων από τα νοικοκυριά στους εργαζόμενους, μέσω του δημοσίου. Οι μεταβιβάσεις αυτές το 1970 αντιπροσωπεύουν το 12,3% του διαθέσιμου ιδιωτικού εισοδήματος, ενώ το 1985 φθάνουν, αντίστοιχα, το 16,2%. Οι μεταβιβάσεις αυτές αντιπροσωπεύουν, κυρίως, συντάξεις και κοινωνικές παροχές στους εργαζόμενους.

Αναφορικά, με την εξέλιξη της απασχόλησης στη βιομηχανία, για την περίοδο 1975 - 1985, παρατίθεται ο πίνακας 2.5. Με βάση τα στοιχεία του πίνακα αυτού, διαπιστώνεται μια διαχρονική μείωση της απασχόλησης σε ώρες εργασίας.

Από τα συνδυασμένα στοιχεία των πινάκων 2.4 και 2.5, όπως και από την εξέλιξη των μεταβιβάσεων προκύπτει ότι ο συντελεστής εργασία, στην Ελλάδα, εμφανίζει μια βραδεία τάση αύξησης του κόστους του, ότι υπάρχει μια ανακατανομή του εισοδήματος προς όφελός του και ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις περιορίζουν το βαθμό ελαστικότητας της αγοράς εργασίας. Σε σχέση, λοιπόν, με ό,τι ίσχυε σχετικά πριν το 1975, οι εργοδότες θα είχαν συμφέρον να καταφύγουν στην "ανεπίσημη" εργασία, γιατί έτσι θα περιόριζαν τη δαπάνη παραγωγής τους. Το κίνητρο, εντούτοις, αυτό για την περίπτωση της Ελλάδας, δεν φαίνεται να είναι και τόσο ισχυρό ή ισχυρότερο από άλλες χώρες, όπου οι αντίστοιχοι περιορισμοί και παρεμβάσεις είναι πολύ σημαντικότεροι, ώστε να μπορεί να δικαιολογήσει μεγαλύτερο μέγεθος παραοικονομίας από ότι σε αυτές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.4
 Η εξέλιξη των πραγματικών αποδοχών
 στη βιομηχανία

Έτη	Μέσου μισθωτού	% μεταβολής σε πραγματικούς όρους	
		Εβδομαδιαίων αποδοχών	Κατωτέρων ορίων
1975-78	7.7	8.6	7.2
1979	-0.2	1.2	-0.9
1980	-3.4	0.5	1.2
1981	-0.4	-0.6	-0.3
1982	4.2	7.8	21.0
1983	-2.5	-0.8	-4.0
1984	3.9	5.7	6.2
1985	1.0	3.5	-1.4
1986	-8.0	-	-10.0

Πηγή: OECD, Economic Surveys, Greece 1986/87, July 1987

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.5
 Υπολογιζόμενη απασχόληση

Έτη	Σε αριθμό ατόμων	Σε ώρες εργασίας
1975-78	3.6	2.1
1979	2.7	2.5
1980	1.1	-0.1
1981	1.1	-1.7
1982	0.1	-2.2
1983	-1.2	-1.4
1984	0.4	-0.5
1985	-1.4	-1.8

Πηγή: «Επιλογή», Οικονομική Επισκόπηση, Ειδική Ετήσια Έκδοση.

Οι Frey και Weck κατατάσσουν δεκαεπτά (17) χώρες του ΟΟΣΑ, με βάση τα δύο παραπάνω κίνητρα προσφυγής στην παραοικονομία: το ποσοστό των φόρων μέσα στο ΑΕΠ και την ένταση των κρατικών περιορισμών και παρεμβάσεων στην αγορά εργασίας. Παρατηρούν, λοιπόν, ότι χώρες όπως το Βέλγιο, η Δανία, η Ολλανδία, η Φιλανδία και η Σουηδία θα έπρεπε να έχουν σημαντική παραοικονομία, ενώ αντίθετα η Ιταλία, η Ισπανία, η Ιρλανδία, η Ιαπωνία και η Ελβετία, ασήμαντη. Ένα τέτοιο συμπέρασμα (που, βέβαια, αφορά και την Ελλάδα), δεν συμβιβάζεται με πολυάριθμες αντίθετες ενδείξεις, σύμφωνα με τις οποίες η δεύτερη ομάδα χωρών διαθέτει μεγαλύτερο ποσοστό παραοικονομίας από ότι η πρώτη.

Μπορούμε, συνεπώς, να συμπεράνουμε ότι το υψηλότερο φορολογικό βάρος και οι περιορισμοί και παρεμβάσεις του κράτους, στην αγορά εργασίας, δεν είναι σε θέση από μόνοι τους, να δημιουργήσουν σημαντική παραοικονομία · χρειάζεται να υπάρχει και το πρόσφορο, γι' αυτή, κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον.

2.2.2 Εσωτερικοί παράγοντες- Διάρθρωση- Ευκαιρίες

Η Ελλάδα έχει μια μικρή, ανοικτή οικονομία (τα 2 / 3 του εμπορίου της πραγματοποιούνται με την ΕΟΚ). Αν και αναπτύχθηκε με ταχείς ρυθμούς στη δεκαετία του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, υπάρχουν ακόμη ανυπέρβλητα δομικά προβλήματα που εμποδίζουν την ανάπτυξή της. Το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών της για πολλά χρόνια, κυμαίνεται ανάμεσα στα δύο και τρία δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο. Δεν έχει αναπτυχθεί η κεφαλαιαγορά και οι εταιρείες εξαρτώνται άμεσα (75% - 80% του απασχολούμενου κεφαλαίου τους) από τα τραπεζικά δάνεια, που επιβαρύνονται με επιτόκια 23% για επενδύσεις και άνω του 27% για κεφάλαιο κίνησης. Η ένταξη στην ΕΟΚ μεγιστοποίησε, προσωρινά τουλάχιστον, τα προβλήματα λόγω των δυσκολιών προσαρμογής στα νέα δεδομένα.

Η κοινωνική δομή δεν είναι σταθερή και υπάρχει έντονη κοινωνική κινητικότητα. Σημαντικοί κυβερνητικοί πόροι χρησιμοποιήθηκαν στα μεταπολεμικά χρόνια για να αντιμετωπισθεί το υψηλό ποσοστό ανεργίας με τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης στις υπηρεσίες και στις εταιρίες του δημόσιου τομέα, σε μια πετυχημένη προσπάθεια να αποφευχθεί η κοινωνική αναταραχή και να διαμορφωθούν νέες κοινωνικές συμμαχίες μετά τις τραυματικές εμπειρίες του εμφύλιου πολέμου. Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με μια μελέτη που έγινε στο τέλος της δεκαετίας του 1950, το 42% των δημοσίων υπαλλήλων είχαν πανεπιστημιακό δίπλωμα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στο Ηνωμένο Βασίλειο και στη Γαλλία έφθανε μόλις το 4% - 5% . Το κράτος απορρόφησε στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια το 40% περίπου της μισθωτής εργασίας. Το ποσοστό αυτό μετά το 1961 μειώθηκε στο 30% και αυξήθηκε ξανά την τελευταία δεκαπενταετία περίπου στο 40% . Έτσι, μια σημαντική ομάδα μορφωμένων μισθωτών εργάζεται με εγγυημένη μονιμότητα στο δημόσιο τομέα, στοχεύοντας, συγχρόνως, στη μεγιστοποίηση των απολαβών της από την πολιτεία, αλλά και από οποιαδήποτε άλλη πηγή της καπιταλιστικά δομημένης κοινωνίας.

Παράλληλα, μόνο το 49,1% του εργατικού δυναμικού είναι μισθωτοί υπάλληλοι, σε σύγκριση με το σχεδόν 90% στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ οι υπόλοιποι είναι αυτοαπασχολούμενοι (εργοδότες 6,3% , αυτοαπασχολούμενοι 32,7%, υποβοηθούμενα μέλη της οικογένειας 11,9%). Πολλοί από τους μισθωτούς έχουν μια δεύτερη πηγή εισοδήματος είτε από τον τόπο καταγωγής τους -από όπου μετανάστευσαν στις μεγάλες πόλεις, ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο-, είτε δίνοντας ως αντιπαροχή για πολυκατοικία τη γη που τους παραχωρήθηκε από το κράτος όταν

ήρθαν πρόσφυγες τη δεκαετία του 1920 , είτε από μια δεύτερη δουλειά. Έχει υποστηριχθεί ότι η αλληλεγγύη των μελών της οικογενειακής μονάδας, ένας μισθός από το δημόσιο, μια ιδιόκτητη κατοικία και το εισόδημά από περισσότερες από μια εργασία διαμορφώνουν το περιβάλλον, μέσα στο οποίο οι Έλληνες επιτυγχάνουν κοινωνική κινητικότητα και μεγιστοποίηση εισοδήματος. Είναι προφανές ότι σε ένα τέτοιο περιβάλλον η παραοικονομική δραστηριότητα ανθεί πολύ εύκολα.

Τομείς που χρησιμοποιούν κυρίως ρευστό χρήμα είναι σημαντικοί για τη δημιουργία παραοικονομικού εισοδήματος. Το λιανικό εμπόριο, η παροχή υπηρεσιών και οι κατασκευές είναι οι σπουδαιότεροι. Επίσης σημαντικές είναι οι παράνομες ή εγκληματικές δραστηριότητες (διακίνηση ναρκωτικών, πορνεία, λέσυχες), αν και το εισόδημα από αυτές δεν είναι δυνατό να μετρηθεί. Οι αγρότες δεν φορολογούνται, έτσι το εισόδημα κάποιου που εργάζεται στο χωριό μπορεί εύκολα να αποκρυβεί. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι το ποσοστό των αρχηγών εκμεταλλεύσεων που δεν δηλώνουν τη γεωργία ως πρώτη τους απασχόληση ήταν 23,7% το 1950, 30,6% το 1961, 33,6% το 1971 και 41,1% το 1981. Είναι φανερό ότι διαχρονικά υπάρχει σαφής τάση για περισσότερες από μια απασχολήσεις.

Παρακάτω θα ασχοληθούμε με τους επιμερους παράγοντες, όπως αυτοί διαπιστώνονται στη διεθνή βιβλιογραφία και όπως εμφανίζονται στην ελληνική οικονομία, που στην πλειονότητά τους αποτελούν τμήματα κοινωνικοοικονομικών διαρθρώσεων και είναι ενισχυτικοί της παραοικονομικής δραστηριότητας.

1. Βιομηχανικοί κλάδοι, που προσφέρουν ευκαιρίες παραοικονομικής δραστηριότητας:

Διακρίνουμε τους βιομηχανικούς κλάδους της Ελλάδας σε τρεις κατηγορίες:

(α) σ' αυτούς, που προσφέρουν "σχετικά υψηλές" ευκαιρίες για παραοικονομικές δραστηριότητες, (β) σ' αυτούς, που προσφέρουν "σχετικά χαμηλές" ευκαιρίες για παραοικονομική δραστηριότητα, και (γ) σ' αυτούς που δεν προσφέρουν καμιά ευκαιρία για παραοικονομική δραστηριότητα.

Με βάση την παραπάνω διάκριση παρατίθεται ο πίνακας 2.6, στον οποίο η πρώτη και η δεύτερη διάκριση έχουν συγχωνευθεί. Παρατηρούμε ότι στη χώρα μας, η απασχόληση στους βιομηχανικούς κλάδους, που προσφέρουν ευκαιρίες παραοικονομίας ανέρχεται σε 74% . Με βάση την κατάταξη των βιομηχανικών κλάδων στον πίνακα 2.6 , συμπεραίνουμε ότι υπάρχει υψηλό ποσοστό ευκαιρίας εισόδου στην παραοικονομία στις υπηρεσίες, που απαιτούν σχετικά χαμηλή ποσότητα κεφαλαίου και μέσων και η παραγωγή τους προέρχεται από μικρού μεγέθους επιχειρήσεις ή από αυτοαπασχολούμενους · υπάρχουν χαμηλές ευκαιρίες σε βιομηχανικούς κλάδους που είναι ετερογενείς σε όρους κεφαλαίων ή μέσων · και ουσιαστικά μηδενικές ευκαιρίες σε βιομηχανίες έντασης κεφαλαίου, όπως είναι η βιομηχανία ενέργειας ή η δημόσια διοίκηση. Έντονη παραοικονομία παρουσιάζεται στον ιδιωτικό τομέα υπηρεσιών.

Με βάση τα στοιχεία του πίνακα 2.6 παρατηρούμε πολύ υψηλή απασχόληση, στον πρωτογενή τομέα της Ελλάδας, μέσα στη συνολική. Ο πρωτογενής τομέας φαίνεται ότι κάτω από ορισμένες συνθήκες υποθάλλει εύκολα παραοικονομικές δραστηριότητες. Επίσης για τον κλάδο των οικοδομών, της ελληνικής βιομηχανίας, υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ύπαρξης υψηλού μεγέθους παραοικονομίας, που ενδεχόμενα εμφανίζεται ως στροφή της οικοδομικής δραστηριότητας προς αυθαίρετη και χωρίς άδεια δόμηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.6

Κατάταξη βιομηχανικών κλάδων
ανάλογα με τις ευκαιρίες εργασίας στην παραοικονομία
και ποσοστά μέσα στη συνολική ελληνική απασχόληση

Κλάδος	Ελλάδα % μέσα στη συνολική απασχόληση
A. Κάποιες ευκαιρίες	
Οικοδομές	6.8
Κλωστούφ., δέρματα και ενδύματα	8.2
Γεωργία, δάση, αλιεία	28.9
Επαγγελματικές και επιστημονικές υπηρ.	11.0
Εμπόριο	10.1
Διάφορες υπηρεσίες	9.0
Σύνολο	74.0
B. Καμία ευκαιρία	
Μηχανολογικές και σχετικές βιομηχ.	1.5
Δημόσια Διοίκηση	6.6
Μεταφορές και επικοινωνίες	0.7
Λοιπή βιομηχανία	3.5
Ασφάλειες, τράπεζες, χρηματ.	5.3
Βιομηχανίες τροφίμων, ποτών, καπνού	3.5
Χημικές, κάρβουνο και πετρέλαιο	3.0
Μεταλλικές βιομηχανίες	0.7
Ορυχεία και εξόρυξη	0.8
Αέριο, ηλεκτρισμός και νερό	0.4
Σύνολο	26

Πηγή: ΕΣΥΕΕ (επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα).

(Μαρία Νεφρεπόντι-Δελιβονή)

2. Ποσοστό αυτοαπασχόλησης, μέσα στη συνολική αστική απασχόληση

Οι αυτοαπασχολούμενοι έχουν μεγαλύτερες ευκαιρίες πρόσβασης στην παραοικονομία σε σχέση με τους μισθωτούς. Διαπίστωση, που σημαίνει ότι οικονομίες με υψηλότερο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων, εξασφαλίζουν υψηλότερες δυνατότητες παραοικονομικής δραστηριότητας, σε σύγκριση με άλλες, όπου το ποσοστό αυτό είναι μικρότερο. Στον πίνακα 2.7 εμφανίζονται συγκριτικά δεδομένα για τις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ, αναφορικά με το ποσοστό αυτοαπασχόλησης στη συνολική αστική απασχόληση. Από τα στοιχεία του πίνακα 2.7 προκύπτει ότι η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό αυτοαπασχόλησης, μέσα στους αστικούς τομείς, σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη χώρα-μέλος του ΟΟΣΑ. Σε σχέση με το μέσο όρο, που είναι 9,9% η Ελλάδα εμφανίζει το παραπάνω ποσοστό, περίπου, τρεις φορές υψηλότερο.

Αμέσως μετά την Ελλάδα, ακολουθεί η Ιταλία και στη συνέχεια η Ισπανία, η Αυστραλία και το Βέλγιο, χώρες που σχετικές μελέτες για την παραοικονομία τους έδωσαν ενδείξεις ή αποδείξεις υψηλού ποσοστού της. Με βάση το κριτήριο αυτό, η Ελλάδα εμφανίζει τις μεγαλύτερες δυνατές ευκαιρίες πρόσβασης στην παραοικονομία σε σύγκριση με όλες τις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ (συμπεριλαμβανομένου και της Τουρκίας, για την οποία τα τελευταία σχετικά στοιχεία αναφέρονται στο 1979).

Σε μια σειρά από μελέτες για την παραοικονομία στην Αυστρία, βρέθηκε ότι αυτή είναι συγκεντρωμένη στο εμπόριο, στα εστιατόρια και ξενοδοχεία, αλλά ακόμη και στη βιομηχανία διατροφής, στις μεταφορές και στα ελεύθερα επαγγέλματα. Στον πίνακα 2.8 παρατίθενται αναλυτικά συγκριτικά στοιχεία της αστικής απασχόλησης στις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα, η Ελλάδα έχει σημαντικό βαθμό συγκέντρωσης της αστικής της αυτοαπασχόλησης στο εμπόριο και στα εστιατόρια όπου εστιάζεται η παραοικονομία. Έρχεται, βέβαια, σε βαθμό συγκέντρωσης μετά το Λουξεμβούργο, την Ισπανία, το Βέλγιο, την Ιρλανδία, την Αυστρία, την Τουρκία, την Πορτογαλία, τις Κάτω Χώρες και τη Γαλλία, έχοντας ωστόσο τουψηλότερο ποσοστό, από όλες αυτές, αυτοαπασχόλησης μέσα στη συνολική απασχόληση. Οι προεκτάσεις αυτής της τελευταίας διαπίστωσης φαίνονται στον πίνακα 2.9.

Με βάση τα στοιχεία του πίνακα αυτού, η Ελλάδα εμφανίζει υπερβολική συγκέντρωση της αστικής αυτοαπασχόλησης σε κλάδους όπου έχει διαπιστωθεί υψηλός βαθμός παραοικονομίας: στο εμπόριο, εστιατόρια και ξενοδοχεία η χώρα μας έχει τον υψηλότερο βαθμό συγκέντρωσης από οποιαδήποτε άλλη χώρα -μέλος του ΟΟΣΑ· αλλά, και σε σύγκριση με το μέσο όρο, η Ελλάδα υπερέχει κατά 130% στις κατασκευές· κι αυτές υποθάλπουν υψηλό βαθμό παραοικονομίας. Η Ελλάδα εμφανίζει το μεγαλύτερο βαθμό συγκέντρωσης της αυτοαπασχόλησης της, από όλες τις χώρες-μέλη του ΟΟΣΑ, και σε σχέση με το μέσο όρο, υπερέχει κατά 59%· επίσης, στη μεταποίηση, η Ελλάδα εμφανίζει υπερβολική συγκέντρωση της αυτοαπασχόλησης, που είναι ανώτερη από οποιαδήποτε χώρα-μέλος του ΟΟΣΑ, και που υπερέχει από το μέσο όρο κατά 295%. Η παραπάνω τεράστια διαφορά οφείλεται στο εξαιρετικά μικρό μέγεθος της μέσης βιομηχανικής επιχείρησης που συντηρεί υπερβολικά μεγάλο αριθμό επιχειρηματιών-εργοδοτών, αλλά και οικογενειακής μορφής επιχειρήσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.7

Ποσοστό αυτοαπασχόλησης
στη συνολική αστική απασχόληση

Χώρες	1969	1973	1979	1981	1984
Αυστραλία	9.3	9.5	12.1	12.1	12.4
Αυστρία(α)	13.1	11.7	8.9	8.6	7.9
Βέλγιο	11.9(β)	11.0	11.2	11.5	12.3
Καναδάς	-	5.8(γ)	6.7	6.4	7.4
Δανία	-	9.7(γ)	9.2	8.3	8.4(δ)
Φινλανδία	-	-	-	-	6.9
Γαλλία	-	9.7	8.7	8.7	9.1(δ)
Γερμανία	8.3	7.6	7.7	7.6	8.2
Ελλάδα	-	-	-	27.8	27.3
Ισλανδία(α)	10.2	8.3	7.0	7.0	7.3(δ)
Ιρλανδία	9.6(ε)	10.1	10.4	9.6	11.4
Ιταλία	-	17.8	18.7	19.6	20.6(δ)
Ιαπωνία	14.6	14.1	14.0	13.6	13.0
Κάτω Χώρες	-	3.7(γ)	4.1	5.6	4.9(δ)
Νέα Ζηλανδία	7.5(ε)	9.1(ζ)	-	8.4	-
Νορβηγία	7.6(η)	7.6	6.4	6.6	6.3
Πορτογαλία	-	11.5(θ)	12.1	11.6	-
Ισπανία	16.1(β)	16.3	15.9	16.3	17.9
Σουηδία	5.6(β)	4.8	4.5	4.6	4.6
Ελβετία	7.6(β)	-	7.5(ι)	-	-
Τουρκία	25.0(β)	25.0(γ)	20.8(ι)	-	-
Εν. Βασίλειο(ια)	6.5	7.3	6.6	7.9	9.6
Η.Π.Α.	7.0	6.7	7.1	7.3	7.6
Μη σταθμισμένος μέσος όρος (κ)	-	9.5	9.4	9.5	9.9
Συντελεστής μεταβολής (κ)	-	40	42	42	44

(α) Τα στοιχεία περιλαμβάνουν εργαζόμενα μη αμειβόμενα μέλη οικογένειας

(β) 1970

(γ) 1975

(δ) 1983

(ε) 1971

(ζ) 1976

(η) 1972

(θ) 1974

(ι) 1980

(ια) Τα στοιχεία μπορεί να περιλαμβάνουν μη αμειβόμενα μέλη οικογένειας.

(κ) Συνοπτικά στοιχεία έχουν εκτιμηθεί που δεν περιλαμβάνουν τη Φινλανδία, Ελλάδα, Πορτογαλία, Ελβετία και Τουρκία.

Πηγές: Για την Αυστραλία, Αυστρία, Βέλγιο, Καναδά, Γερμανία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ιαπωνία, Πορτογαλία, Ισπανία, Σουηδία, το Εν. Βασίλειο και τις Η.Π.Α. ΟΕCΔ Labour Force Statistics.

Για τη Δανία, Γαλλία και Ιταλία: Eurostat, Labour Force Sample Survey.

Φινλανδία: Τα στοιχεία του Κεντρικού Στατιστικού Γραφείου βασίζονται στο Labour Force Survey.

Ελλάδα: ΕΣΥΕΕ.

Κάτω Χώρες: Κεντρικό Γραφείο Στατιστικής, Labour Force Survey.

Νορβηγία: Κεντρικό Γραφείο Στατιστικής.

Ελβετία: Office Federal de la Statistique.

Νέα Ζηλανδία και Τουρκία: ILO.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.9

Ποσοστά αυτοαπασχόλησης
στην αστική απασχόληση μέσα στη βιομηχανία

ISIC		2-9	2	3	5	6	7	8	9
Αυστραλία	1984	12.4	2.3	5.4	36.1	18.3	13.7	14.5	6.5
Αυστρία	1983	8.1	1.3	4.7	5.0	15.6	4.5	6.4	3.6
Βέλγιο	1982	11.7	0.9	5.2	17.2	27.0	4.2	14.5	6.0
Καναδάς	1984	7.4	-	1.3	16.3	9.9	6.3	7.9	8.0
Δανία	1983	8.4	6.8	4.9	14.3	17.6	9.0	11.0	3.9
Φινλανδία	1980	4.6	3.7	2.1	6.6	8.4	9.4	26.6	3.4
Γαλλία	1983	9.9	3.2	5.0	18.6	23.7	4.2	9.3	9.0
Γερμανία	1984	9.2	0.2	4.8	8.8	17.7	5.5	5.4	9.1
Ελλάδα	1984	27.3	5.3	25.7	25.4	50.0	24.1	37.2	10.1
Ιρλανδία	1984	11.4	1.8	4.1	19.7	20.8	8.9	11.5	5.5
Ιταλία	1983	20.6	-	11.0	20.7	43.1	13.8	8.4	11.3
Ιαπωνία	1982	13.3	2.5	11.3	16.0	18.6	4.3	13.7	15.2
Λουξεμβούργο	1983	7.3	0.6	4.5	7.7	19.2	3.2	5.1	3.4
Κάτω Χώρες	1983	4.9	-	2.6	7.6	17.2	3.2	9.0	5.1
Νέα Ζηλανδία	1981	8.4	4.0	3.5	25.2	13.0	4.8	12.0	5.8
Νορβηγία(α)	1984	7.1	-	4.1	18.7	10.2	8.5	7.0	4.5
Πορτογαλία	1982	11.1	-	7.2	9.8	27.8	7.7	10.0	5.6
Ισπανία	1980	16.3	6.7	10.9	18.5	33.9	19.1	12.0	6.7
Σουηδία	1984	4.6	-	2.6	11.5	9.4	6.5	5.0	2.7
Ελβετία(α)	1980	7.4	3.9	5.1	8.6	10.7	4.0	9.0	8.5
Τουρκία	1980	18.8	2.2	18.6	9.7	62.4	42.9	16.0	6.4
Εν. Βασίλειο(β)	1984	9.6	-	3.3	32.3	16.4	8.4	10.0	5.9
Η.Π.Α.	1984	7.6	2.6	1.7	18.5	8.7	5.4	13.0	8.3
Μη σταθμισμένος μέσος όρος		10.7	-	6.5	16.2	21.7	9.6	12.0	6.7

Πηγές: Για την Αυστραλία, Αυστρία, Βέλγιο, Καναδά, Γερμανία, Ισλανδία, Ιρλανδία, Ιαπωνία, Πορτογαλία, Ισπανία, Σουηδία, το Εν. Βασίλειο και τις Η.Π.Α.: OECD, Labour Force Statistics.

Για τη Δανία, Γαλλία και Ιταλία: Eurostat, Labour Sample Survey.

Φινλανδία: Τα στοιχεία του Κεντρικού Στατιστικού Γραφείου βασίζονται στο Labour Force Survey.

Ελλάδα: ΕΣΥΕΕ.

Κάτω Χώρες: Κεντρικό Γραφείο Στατιστικής, Labour Force Survey.

Νορβηγία: Κεντρικό Γραφείο Στατιστικής.

Ελβετία: Office Federal de la Statistique.

Νέα Ζηλανδία και Τουρκία: ILO.

3. Καταναλωτική δαπάνη, που υπερβαίνει το επίσημα δηλωθέν εισόδημα

Τα σχετικά στοιχεία, στην παράγραφο αυτή, αναφέρονται σε μία μόνο χρονιά και απορρέουν από δύο διαφορετικές έρευνες, που αφορούν τις ίδιες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες· οι δηλώσεις αυτών των τελευταίων εξυπηρετούν διαφορετικούς στόχους: οι μιν, αποτελούν δηλώσεις για τη φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων του 1982, και οι δε, δηλώσεις αναφορικά με το μέσο όρο μηνιαίων αγορών των νοικοκυριών. Στον πίνακα 2.10 γίνεται ο συγκερασμός αυτών των στοιχείων, που προκύπτουν από τις παραπάνω δύο πηγές.

Με βάση τα στοιχεία της φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων του 1982, υπολογίστηκε το μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα των διαφόρων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών και συσχετίστηκε με το μέσο όρο ετήσιων αγορών αυτών των κατηγοριών, για το ίδιο έτος, όπως φαίνεται από τον πίνακα 2.10. Από το συσχετισμό αυτό προκύπτει ότι το μέσο δηλωθέν οικογενειακό εισόδημα για όλα τα νοικοκυριά αντιπροσωπεύει το 72,2% του συνόλου των αγορών τους, σε ετήσια βάση των νοικοκυριών με αρχηγό μισθωτό το 70%, των νοικοκυριών με αρχηγό εργοδότη μόνο το 63,2% και των νοικοκυριών με αρχηγό εργαζόμενο για δικό του λογαριασμό μόνο το 59,6%. Ακόμη, νοικοκυριά με μέσο ετήσιο σύνολο αγορών ανώτερο κατά 28,8% σε σύγκριση με το αντίστοιχο των μισθωτών, εμφανίζονται με μέσο δηλωθέν εισόδημα, για το 1982, κατά 16,3% μόνο υψηλότερου αντίστοιχου των μισθωτών.

4. Υψηλές εισαγωγές καταναλωτικών προϊόντων

Το άνοιγμα εισαγωγών—εξαγωγών αντιπροσώπευε το 1970 το 8,21% και το 1984 το 8,25% του ΑΕΠ αντίστοιχα. Η μέση, εξάλλου, ροπή για κατανάλωση, και το 1970 αλλά και το 1984 πλησιάζει τη μονάδα (ενώ θα έπρεπε να κυμαίνεται γύρω στο 0,70—0,75).

Από τον πίνακα 2.11 προκύπτει, ότι η κυριότερη αύξηση (χωρίς καύσιμα) της περιόδου 1973—1984 αφορά την κατηγορία βιομηχανικών ειδών κατανάλωσης, η οποία από 27,70% πέρασε στο 33,60% μέσα στις συνολικές εισαγωγές. Χαρακτηριστική είναι η πτώση του ποσοστού εισαγωγών καφαλαιουχικών αγαθών, μέσα στο σύνολο των εισαγωγών, που εκφράζει το μαρασμό των επενδύσεων· από 34,2% αυτό πέρασε στο 27,8% μέσα στο σύνολο των εισαγωγών.

Στην προσπάθεια να εντοπιστούν οι κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες—ένοχοι, για την υψηλή εισαγωγή βιομηχανικών καταναλωτικών προϊόντων, ομαδοποιήθηκαν τα νοικοκυριά σε τρεις κατηγορίες, με κριτήριο το μέσο όρο συνόλου αγορών.

Από το πίνακα 2.12 προκύπτουν τα ακόλουθα:

(α) τα είδη διατροφής—στέγαση—υδρεύση—φωτισμός κ.τ.λ., που αποτελούν τις βασικές και ανελαστικές δαπάνες, απορροφούν το 62,1% των μηνιαίων αγορών της πρώτης από τις τρεις παραπάνω ομαδοποιημένες κατηγορίες, το 52% της δεύτερης και μόνο το 35,6% της τρίτης·

(β) αντίθετα, οι δαπάνες για διαρκή αγαθά απορροφούν μόνο το 6,9% της πρώτης κατηγορίας, το 8,7% της δεύτερης και το 11,9% της τρίτης.

(γ) Οι δαπάνες για μεταφορές- επικοινωνίες συμμετέχουν κατά 5,7% στην πρώτη από τις παραπάνω κατηγορίες, κατά 9,8% στη δεύτερη και κατά 15% στην τρίτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.10
Μέσος όρος μηνιαίων αγορών των νοικοκυριών κατά θέση
στο επάγγελμα του αρχηγού στο σύνολο της χώρας
1981-82

	Όλα τα νοικοκυριά	Εργοδότης	Εργ/νος για δικό του λογαριασμό	Μη εργ/νος	Μισθωτός
0. Είδη διατροφής	10.202	12.149	10.043	11.458	8.428
1. Είδη διατροφής	5.907	9.378	5.854	6.844	4.363
2. Ονοματ., κοινό	1.381	1.816	1.522	1.589	910
3. Είδη ενδυσεως	6.253	9.916	6.370	7.259	4.189
4. Στέγαση, ΔΕΗ κλπ.	5.513	7.436	4.360	6.677	4.771
5. Διαρκή αγαθά	4.625	6.752	4.274	5.754	3.134
6. Υγεία, στ. ευημ.	3.025	4.952	2.711	3.299	2.666
7. Εκπαίδευση+μόρφωσ.	2.754	4.877	2.333	3.558	1.709
8. Μεταφορές+επικιν.	5.422	10.475	4.541	7.074	3.213
9. Διάφορα αγαθά+υπηρεσ.	2.486	4.415	2.467	2.698	1.860
ΣΥΝΟΛΟ ΑΓΟΡΩΝ	45.579	72.166	44.475	56.010	35.243
ΣΥΝΟΛΟ ΑΓΟΡΩΝ	x 12	x 12	x 12	x 12	x 12
σύνολο αγορών σε ετήσια βάση (1) μέσα δηλωθέν	=570.948	=865.992	=533.700	=672.120	=422.916
εισόδημα 1982 (2)	412.641	547.470	317.950	470.700	
(2) ως % στο (1)	72.2	63.2	59.6	70.0	

Πηγές: ΕΣΥΕΕ και Φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων για το 1982.
 Επεξεργασία στοιχείων: Βάση Πορταρίτου-Κρεστενίτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.11

Η εξέλιξη της διάρθρωσης των εισαγωγών
κατά βασικές κατηγορίες αγαθών
βάσει μέσου ετήσιου επιπέδου τετραετιών

	Περιλαμβανομένων των καυσίμων			Χωρίς καύσιμα*	
	1973-76	1977-80	1981-84	1973-76	1981-84
Τρόφιμα	13,0	11,1	12,3	15,6	17,5
Πρώτες ύλες	18,2	16,9	14,3	21,7	20,5
Καύσιμα	16,3	21,6	29,2	-	-
Κεφαλαιουχικά	28,7	25,2	19,5	34,2	27,8
Είδη κατανάλωσης	23,2	24,6	23,5	27,7	33,6
Ναύλοι	0,6	0,6	0,5	0,8	0,6
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

Πηγή: ΕΠΙΛΟΓΗ 9/85 σ. 618

(*) Για να μελετήσουμε την αλλοίωση των εισαγωγών χωρίς τις επιδράσεις της σοβαρής ανατίμησης της τιμής του πετρελαίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.12

Μέσος όρος μηνιαίων αγορών
των νοικοκυριών κατά τάξεις
συνολικής αξίας αγορών

	Όλα τα νοικοκυριά	Έως 29.999 (οι 3 χαμηλές κατηγορίες)	Από 30.000-69.999 (οι 3 μεσαίες κατηγορίες)	Από 70.000 & άνω (οι 2 ανώτατες κατηγορίες)			
Είδη διατροφής	10.202	4.843	31,0	10.922	23,6	16.960	15,8
Είδη διατροφής	5.907	2.349	15,0	6.168	13,3	11.189	10,4
Οινοπ.+καπνός	1.381	627	4,0	1.499	3,2	2.321	2,2
Είδη ένδυσης & υπόδησης	6.253	1.443	9,2	6.015	13,0	15.458	14,3
Στέγαση-ύδρ.-καύσ.-φωτ.	5.513	2.524	16,1	5.716	12,4	10.149	9,4
Διαρκή αγαθά	4.625	1.080	6,9	4.012	8,7	12.822	11,9
Υγεία+ατομ. ευπρ.	3.045	843	5,4	2.687	5,8	8.056	7,6
Εκπαίδευση+μόρφωση	2.754	466	3,0	2.481	5,4	7.576	7,0
Μετ/ρες+επικοινωνίες	5.422	866	5,7	4.530	9,8	16.115	15,0
Διάφορα αγαθά+υπηρεσίες	2.486	579	3,7	2.181	4,7	6.918	6,4
ΣΥΝΟΛΟ ΑΓΟΡΩΝ	47.579	15.640	100,0	46.210	100,0	107.567	100,0

Πηγή: Ίδια με του Πίνακα 2.10

Ας σημειωθεί εδώ ότι το 1981 οι μισθωτοί είχαν μέσο κατά κεφαλή εισόδημα ίσο προς το 77% του αντίστοιχου των αυτοαπασχολούμενων. Ωστόσο, οι μισθωτοί δήλωσαν το 43,83% των οπωσδήποτε εμφανών εισοδημάτων τους, ενώ οι αυτοαπασχολούμενοι μόνο το 32,98% των δικών τους εισοδημάτων. Το 1989 οι μισθωτοί αντιπροσώπευαν το 43% του συνόλου φορολογουμένων, δηλώνουν το 50,5% των εισοδημάτων τους και καταβάλλουν το 57% του συνολικού φορολογικού βάρους (με τους συνταξιούχους). Οι αυτοαπασχολούμενοι τέλος, (έμποροι, βιομήχανοι, ελεύθεροι επαγγελματίες και εισοδηματίες), συμμετέχουν κατά το 1989, μόνο κατά 36,7% στο συνολικό φορολογικό βάρος (το 1982 το ποσοστό αυτό ήταν ελαφρά κατώτερο).

5. Η απασχόληση στον τριτογενή τομέα

Ενώ η συνολική απασχόληση της ελληνικής οικονομίας, στην περίοδο 1970—1985, παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητη, η απασχόληση του τριτογενή τομέα εμφανίζει αύξηση κατά 46,5%. Η υψηλή απασχόληση στον τομέα των υπηρεσιών ενθαρρύνει την παραοικονομική δραστηριότητα. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε επίσης ότι το 50,9% του εργαζόμενου πληθυσμού δεν είναι μισθωτοί, γεγονός που τους ανεξαρτητοποιεί αρκετά από τις επίσημες δομές της οικονομίας, ενώ επηρεάζονται έμμεσα ή σχεδόν οριακά, από οποιαδήποτε οικονομικά ή νομισματικά μέτρα. Συγχρόνως, ασκούν σημαντική επίδραση στην οικονομική δραστηριότητα, επίσημη και ανεπίσημη, της χώρας.

6. Το μικρό μέσο μέγεθος μεταποιητικής επιχείρησης

Διεθνώς οι μικρές επιχειρήσεις, και ιδιαίτερα στις ανεπτυγμένες οικονομίες, ανήκουν στην αθέατη πλευρά της οικονομίας, δηλαδή στην παραοικονομία. Οι σχετικές μελέτες παρέχουν ενδείξεις για μεγαλύτερο βαθμό ευελιξίας στις οικονομικές κρίσεις, για αυξημένες δυνατότητες τους απασχόλησης, όπως και για υψηλότερη αποτελεσματικότητα στην επιδίωξη ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων οικονομιών.

Το μέσο μέγεθος της ελληνικής μεταποιητικής επιχείρησης, είναι εξαιρετικά μικρό και διαχρονικά αυξανόμενο με μεγάλη βραδύτητα: μεταξύ των ετών 1963—1975, αυτό από 3,92% εργαζόμενους ανά κατάστημα πέρασε στους 4,98% εργαζόμενους, ενώ το 1980 στους 5,1%. Στην πραγματικότητα το μέσο μέγεθος της ελληνικής μεταποιητικής επιχείρησης είναι τόσο μικρό, ώστε ανήκει περισσότερο στη βιοτεχνία παρά στην κατά κυριολεξία βιομηχανία. Στη μικρή, εξάλλου, ελληνική μεταποιητική επιχείρηση που αντιπροσωπεύει το 93,3% του συνολικού αριθμού καταστημάτων (1980), αλλά μόνο το 20% της συνολικής προστιθέμενης αξίας, το 60% περίπου της συνολικής απασχόλησης εξασφαλίζεται ακόμη από τους ιδιοκτήτες και τις οικογένειές τους, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τη μεγάλη είναι 3%.

Πρόσφατα, ως προς το μέσο μέγεθος της μεταποιητικής επιχείρησης, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η παγκόσμια επιλογή, μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο, υπέρ της μεγάλης μεταποιητικής επιχείρησης καθώς και της μαζικής παραγωγής σε βάρος της μικρής βιοτεχνικής, δεν αποτελούσε ούτε τη μοναδική, αλλά ούτε και την ενδεδειγμένη λύση. Και αυτό, γιατί οι μικρές επιχειρήσεις θεωρούνται, γενικά, πιο ευέλικτες στις κρίσεις.

Οπωσδήποτε, και ανεξάρτητα από το αν η γενική επιλογή, σε παγκόσμιο επίπεδο, υπέρ της μεγάλης βιομηχανίας, ήταν ή όχι ικανοποιητική, είναι σίγουρο

πως όπου συνυπάρχουν μεγάλες και μικρές, η παραοικονομική δραστηριότητα ενθαρρύνεται στις δεύτερες. Οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν μια προνομακή σχέση με τις τράπεζες, δανειζόμενες πάνω από το 80% του κεφαλαίου τους. Οι μικρές εταιρίες (βιομηχανικές και εμπορικές), συναντούν σοβαρά εμπόδια εισόδου σε αυτήν την αγορά και καταφεύγουν, συνήθως, σε εξωτραπεζικές πηγές χρηματοδότησης, με ποσοστά επιτοκίου πολύ υψηλότερα από αυτά που ισχύουν στις τράπεζες. Ένα σημαντικό ποσό χρημάτων διακινείται με αυτό τον τρόπο εκτός της επίσημης χρηματοπιστωτικής δομής, χρηματοδοτώντας μικρές επιχειρήσεις, κατασκευές και ενδιάμεσες δραστηριότητες με πολύ υψηλότερη απόδοση από οποιαδήποτε εναλλακτική τους χρήση στον επίσημο τομέα. Ανεπίσημες εκτιμήσεις ανεβάζουν το ποσό που διακινείται με αυτό τον τρόπο, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, σε 110 δισεκατομμύρια δραχμές, το 15% περίπου του μεγέθους του τραπεζιτικού τομέα, και τους συμμετέχοντες στις δραστηριότητες αυτές σε 4000 άτομα.

ΜΕΡΟΣ

ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παραοικονομία γίνεται ανεκτή και μερικές φορές ενισχύεται από την κρατική πολιτική, είτε γιατί εξυπηρετεί τα συμφέροντα ορισμένων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες μπορούν να επηρεάζουν τις αποφάσεις των φορέων της κρατικής πολιτικής, είτε γιατί θεωρείται ότι συμβάλλει στην εξυπηρέτηση ορισμένων σκοπών της οικονομικής πολιτικής, όπως είναι ο έλεγχος της ανεργίας, η οικονομική μεγέθυνση και η ενίσχυση των εξαγωγών για τον περιορισμό των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών. Αυτό συμβαίνει, γιατί στα πλαίσια της επίσημης οικονομίας, η αύξηση του πραγματικού κόστους της εργασίας, εξαιτίας της αύξησης των πραγματικών μισθών ή των εργοδοτικών εισφορών κοινωνικής ασφάλισης ή η αύξηση του φορολογικού βάρους, δημιουργούν συχνά προβλήματα ανταγωνιστικότητας. Αυτά τα προβλήματα ωθούν τις επιχειρήσεις, ιδιαίτερα τις λιγότερο ανταγωνιστικές, στην ανάπτυξη παραοικονομικών δραστηριοτήτων. Έτσι, οι επιχειρήσεις, εξαιτίας της φοροδιαφυγής και της αποφυγής των διαφόρων κρατικών ρυθμίσεων που απολαμβάνουν, αποκτούν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, το οποίο επιτρέπει την επιβίωσή τους. Η παραοικονομική δραστηριότητα λειτουργεί δηλαδή σαν ένα οικονομικό "σωσίβιο".

Η μεγέθυνση της παραοικονομίας οφείλεται στη χειροτέρευση των συνθηκών των συναλλαγών στα πλαίσια της επίσημης οικονομίας, εξαιτίας της επέκτασης των ελέγχων της οικονομικής δραστηριότητας κυρίως από τους κρατικούς αλλά και από ορισμένους μη κρατικούς φορείς, όπως είναι για παράδειγμα τα εργατικά συνδικάτα. Υποστηρίζεται λοιπόν συχνά, ότι η παραοικονομία λειτουργεί ως βαλβίδα ασφαλείας με σημαντικές δυνατότητες εξουδετέρωσης των οικονομικών διαταραχών που προκαλεί κυρίως η επέκταση του δημόσιου τομέα. Τόσο περισσότερο σημαντική είναι η ρυθμιστική αυτή λειτουργία της, όσο περισσότερο δύσκαμπτες είναι οι δομές της επίσημης οικονομίας. Σε περιόδους λοιπόν προσαρμογών, λόγω μεταβολής των συνθηκών λειτουργίας της οικονομίας, δεν μπορεί να αγνοηθεί η ρυθμιστική λειτουργία της.

Η αντιμετώπιση του φαινομένου της παραοικονομίας δεν επιβάλλεται να είναι αναγκαστικά, αρνητική. Είναι σημαντικό να προσδιοριστεί τόσο η πιθανότητα, όσο και οι προϋποθέσεις τυχόν θετικού ρόλου της παραοικονομίας σε μια οικονομία, ειδικά όταν η τελευταία βρίσκεται στο στάδιο της ανάπτυξης. Είναι δυνατό να διατυπωθεί ο ισχυρισμός, για παράδειγμα, ότι αντί να γίνεται μόνο προσπάθεια να περιοριστεί ο παραοικονομικός τομέας, θα μπορούσε παράλληλα το κράτος να εκμεταλλευθεί κάποια θετικά χαρακτηριστικά του στο πλαίσιο μίας διπλής οικονομίας. Στην επίσημη οικονομία, βελτίωση της αποτελεσματικότητας της βιομηχανικής παραγωγής είναι πιθανό να μειώσει την απασχόληση. Σε μια τέτοια περίπτωση ο ανεπίσημος τομέας θα μπορούσε να προσφέρει υπηρεσίες, που δεν χρειάζεται να είναι υψηλής αποδοτικότητας, αφού λειτουργούν περιθωριακά. Το κράτος θα μπορούσε να παρέμβει, ανακουφίζοντας μικρές επιχειρήσεις από υψηλές φορολογικές επιβαρύνσεις και να μειώσει το φορολογικό συντελεστή στους χαμηλόμισθους εργάτες, προσφέροντας συγχρόνως, κάποια προστασία σ' αυτούς που δουλεύουν μόνο στον μικρής κλίμακας ανεπίσημο τομέα. Η πολιτική αυτή πιθανά θα ενθάρρυνε τα άτομα να συμμετέχουν συγχρόνως και στους δύο τομείς της οικονομίας, τον επίσημο και τον ανεπίσημο. Διαφορετικά, ένας σημαντικός αριθμός θέσεων απασχόλησης δεν θα υπήρχε, αλλά ούτε και η αντίστοιχη δραστηριότητα.

Φαίνεται ότι η Ιταλία έχει συστηματικά ακολουθήσει μια τέτοια πολιτική ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1960.

Ο ρυθμιστικός όμως ρόλος της παραοικονομίας δεν πρέπει να υπερεκτιμάται, γιατί δεν εκτείνεται σε ολόκληρη την οικονομία αλλά σε ένα μόνο τμήμα της, πράγμα που μπορεί να έχει αρνητικές επιδράσεις στην κατανομή των πόρων. Εξάλλου, ο περιορισμός της είναι ζήτημα φορολογικής ισότητας και αποτελεσματικού σχεδιασμού της οικονομικής πολιτικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

1.1. Γενικά

Η ενασχόληση με τις θετικές συνέπειες της παραοικονομίας προϋποθέτει την αποδοχή ότι η οικονομική θεωρία αφήνει έξω από τα όρια επιρροής της πολυάριθμα και σημαντικά φαινόμενα της πραγματικότητας και απαιτεί νέους τρόπους σκέψης σχετικά με τους καθιερωμένους οικονομικούς δείκτες, όπως το ΑΕΠ, η παραγωγικότητα και η κατανομή του εισοδήματος. Η προβολή, εξάλλου και των θετικών συνεπειών της παραοικονομίας, παράλληλα με τις αποκλειστικά καθιερωμένες αρνητικές, περικλείει τις νέες τάσεις προτίμησης, σε παγκόσμιο επίπεδο, των οικονομικών της προσφοράς με παράλληλη μείωση του κρατικού παρεμβατισμού.

Τις θετικές συνέπειες της παραοικονομίας θα τις παρακολουθήσουμε, όπως αυτές εμφανίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία και όπως αυτές παρουσιάζονται στην ελληνική πραγματικότητα.

1.1.1. Από τη διεθνή βιβλιογραφία

Διακρίνουμε την εξέταση των θετικών συνεπειών της παραοικονομίας σε μακροοικονομικές και μικροοικονομικές.

Α. Μακροοικονομικές.

1. Τα πραγματικά οικονομικά μεγέθη είναι ανώτερα (ή και κατώτερα) αυτών, που επίσημα καταγράφονται, από τις στατιστικές υπηρεσίες των χωρών με παραοικονομία. Η διαφορά τους είναι τόσο μεγαλύτερη όσο η παραοικονομική δραστηριότητα είναι πιο σημαντική. Πρόκειται, κυρίως, για το ΑΕΠ, την παραγωγικότητα και την απασχόληση, αλλά και το ρυθμό πληθωρισμού. Παρά τις σοβαρές δυσχέρειες επιλογής και αποτελεσματικής εφαρμογής της οικονομικής πολιτικής, που οι παραπάνω διαφορές δημιουργούν, εκλαμβάνονται εδώ ως θετικές συνέπειες της παραοικονομίας, αν η πρόσθετη αυτή ευημερία δεν είχε δημιουργηθεί χωρίς την προσφυγή στην παραοικονομική δραστηριότητα.

Η κάθετα αρνητική, μέχρι πρόσφατα, αντιμετώπιση της παραοικονομίας εξηγείται, εκτός των άλλων, και από την προσήλωση στην ιδέα ότι η κρατική παρέμβαση οφείλει να συντονίζει το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας. Από τη στιγμή που η νοοτροπία αυτή ατονεί, κάτω από την επίδραση της αναβίωσης των απόψεων των κλασικών και νεοκλασικών, περί ελαχιστοποίησης της κρατικής παρεμβατικής πολιτικής, η παραοικονομική δραστηριότητα μπορεί να εκληφθεί ως τμήμα της συνολικής και σε θέση να αυξήσει το βαθμό ευημερίας της συγκεκριμένης οικονομίας.

2. Ο τρόπος κατανομής του εισοδήματος, ως συνέπεια της παραοικονομίας, δεν είναι σαφές αν βελτιώνεται ή αν επιδεινώνεται. Εδώ αναφέρονται οι περιπτώσεις

και οι προϋποθέσεις, που αυτός αναμένεται να βελτιωθεί. Κατ' αρχήν, αν υποθεθεί πως οι εργαζόμενοι της παραοικονομίας, είναι άτομα που δεν κατόρθωσαν να εξασφαλίσουν θέση στον επίσημο τομέα της οικονομίας και επομένως θα είχαν την επιλογή να παραμείνουν άνεργα ή να εργασθούν στην παραοικονομία, η απασχόλησή τους σε αυτήν είναι παράγοντας βελτίωσης της κατανομής. Βέβαια, η υπόθεση αυτή δεν φαίνεται να αποδεικνύεται με βάση τα συμπεράσματα εξειδικευμένων μελετών, σύμφωνα με τις οποίες, οι εργαζόμενοι στην παραοικονομία, συνήθως, καταφεύγουν σε αυτήν εξαιτίας των χαμηλών μισθών που επικρατούν στην επίσημη οικονομία και όχι γιατί δεν βρήκαν απασχόληση σε αυτή. Οι, ως τότε, άνεργοι που απαχολούνται στην παραοικονομία φαίνεται να αποτελούν μικρό ποσοστό.

Η κατανομή, εξάλλου, του εισοδήματος θα είχε τάσεις βελτίωσης, σαν συνέπεια της παραοικονομίας, αν το μεγαλύτερο τμήμα των όσων εργάζονταν σε αυτή, είναι άτομα με εισόδημα χαμηλότερο του μέσου όρου της συγκεκριμένης οικονομίας, το οποίο με τον τρόπο αυτό συμπληρώνουν. Χωρίς να υπάρχουν μελέτες που να αποδεικνύουν μια τέτοια υπόθεση, υπάρχουν ωστόσο άλλες που έμμεσα μπορεί να τη στηρίζουν. Έτσι, φαίνεται ότι οι άνεργοι δεν υποκαθιστούν, γενικά, την απασχόλησή τους στην επίσημη οικονομία, με απασχόληση στην παραοικονομία, για τον κύριο λόγο ότι είναι τόσο φτωχοί ώστε δεν διαθέτουν τα απαραίτητα για την πρόσβαση αυτή, μέσα. Αρα, η υπόθεση συμπλήρωσης του εισοδήματος της επίσημης οικονομίας, αυτών που εργάζονται στην παραοικονομία, δεν αποκλείεται κατ' αρχήν.

Το σημαντικότερο ερώτημα σχετικά με το πως ο τρόπος κατανομής του εισοδήματος επηρεάζεται από την παραοικονομία, αναφέρεται στις πραγματικές σχέσεις που δημιουργούνται από την τελευταία, ανάμεσα στα εισοδήματα αυτοαπασχολούμενων και μισθωτών. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό προϋποθέτει πως θα υπήρχαν πληροφορίες σχετικές με τον αριθμό αυτοαπασχολούμενων και μισθωτών, στην παραοικονομική δραστηριότητα, όπως και για το ύψος των αμοιβών τους και πως θα τις συγκρίναμε με ό,τι ισχύει στην επίσημη οικονομία, πράγμα που φυσικά αποκλείεται. Μιά, μόνο, έμμεση απάντηση δίνεται στο παραπάνω ερώτημα από πορίσματα, σχετικών μελετών, που πιστοποιούν ότι οι ανισότητες της επίσημης οικονομίας μεταφέρονται και στην παραοικονομία. Με βάση τα πορίσματα αυτών των μελετών δεν θα πρέπει να αναμένονται σημαντικές μεταβολές του τρόπου κατανομής του εισοδήματος, εξαιτίας της παραοικονομίας.

3. Αποκέντρωση.

Κάτω από ορισμένες συνθήκες, η παραοικονομία βοηθεί και στην αποκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας. Η βασική εξήγηση για αυτό είναι ότι, στην παραοικονομία ευδοκιμούν κατ' εξοχήν οι μικρού μεγέθους επιχειρήσεις, που λειτουργούν με όρους έντασης εργασίας και που μπορούν να ανπτυχθούν και σε μικρά μέρη εκτός των μεγάλων βιομηχανικών κέντρων.

4. Εξαγωγικός προσανατολισμός.

Το χαμηλότερο κόστος παραγωγής και προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών, που παράγονται στην παραοικονομία, μπορεί να αποτελέσει παράγοντα αύξησης του βαθμού ανταγωνιστικότητάς τους, στη διεθνή αγορά, και να ενθαρρύνει έτσι τις εξαγωγές. Στην Ιταλία, όπου έγιναν σχετικές έρευνες προκύπτει ότι οι εξαγωγές αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων, όπως και ο τουρισμός έχουν σημαντικά ευνοηθεί από την παραοικονομία. Ειδικότερα, ορισμένα καταναλωτικά αγαθά, όπως παπούτσια, δερμάτινες τσάντες και γυναικεία ενδύματα παράγονται στο εσωτερικό

οικογενειακών επιχειρήσεων που ανήκουν στην παραοικονομία και έχουν έντονο εξαγωγικό προσανατολισμό.

5. Πρόσθετη δραστηριότητα.

Είναι πιθανό ότι μόνο εξαιτίας της παραοικονομίας εξασφαλίζεται μιά επιπλέον δραστηριότητα, η οποία δεν θα κρινόταν συμφέρουσα, χωρίς τις δυνατότητες τις οποίες αυτή παρέχει: μη καταβολή φόρων, κοινωνικών παροχών στους εργαζόμενους κ.λ.π. . Η επιπλέον αυτή δραστηριότητα θα πρέπει να κριθεί επιθυμητή αφού αυξάνει την οικονομική ευημερία.

6. Περιορισμός του κρατικού παρεμβατισμού.

Για όσους πιστεύουν πως ο κρατικός παρεμβατισμός στην οικονομία δημιουργεί δεινά, η παραοικονομία ακριβώς περιορίζει την έντασή του, εφόσον χάρη σε αυτήν ένα τμήμα της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας λειτουργεί χωρίς την εκεί παρουσία του. Για αυτό, ανάμεσα και σε άλλα κατακρίνεται η αρνητική στάση απέναντι στην παραοικονομία, από όσους πιστεύουν στην ιδιωτική πρωτοβουλία και μόνο.

B. Μικροοικονομικές.

Δεδομένου ότι η απόφαση προσφυγής στην παραοικονομία λαμβάνεται μεμονωμένα από κάθε ενδιαφερόμενο άτομο, οι μικροοικονομικές θετικές συνέπειες της θα πρέπει να έχουν μεγαλύτερη σημασία για τη λήψη αυτής της απόφασης, από ότι οι μακροοικονομικές. Οι μικροοικονομικές θετικές συνέπειες αναφέρονται : (α) στο χαμηλότερο κόστος παραγωγής που οφείλεται στην φοροδιαφυγή - φοροαποφυγή, όπως και σε ενέργειες που περιορίζουν τον κρατικό παρεμβατισμό, και (β) στο μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας και ανεξαρτησίας που απολαμβάνουν οι εργαζόμενοι στον τομέα της παραοικονομίας σε σύγκριση με τους εργαζόμενους στον επίσημο τομέα της οικονομίας.

Μπορούμε να διακρίνουμε τα άτομα που αναπτύσσουν παραοικονομική δραστηριότητα σε 4 κατηγορίες ανάλογα με τα εργασιακά χαρακτηριστικά τους και να εξετάσουμε κατά πόσο και με ποιό τρόπο επηρεάστηκαν από τους παραπάνω παράγοντες. Οι κατηγορίες αυτές είναι:

(i) Εργοδότες. Η αύξηση του ανταγωνισμού συμβάλλει συχνά στη στροφή από την επίσημη οικονομία στην παραοικονομία, αφού ο περιορισμός του κόστους που ακολουθεί τη στροφή αυτή, διαμέσου της μη καταβολής φόρων και εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και της παράβασης κρατικών ρυθμίσεων, συμβάλλει στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας των παραγόμενων προϊόντων. Η προσπάθεια περιορισμού του κόστους των προϊόντων παρακινεί τους επιχειρηματίες για εξεύρεση φθηνότερων πηγών εργασίας, γεγονός που τους στρέφει προς το τμήμα εκείνο του εργατικού δυναμικού που είναι λιγότερο ή καθόλου συνδικαλισμένο και μπορεί να απολυθεί ευκολότερα, δηλαδή προς την ανεπίσημη ή αδήλωτη απασχόληση. Το κίνητρο αυτό είναι εντονότερο στις επιχειρήσεις που χαρακτηρίζονται από χαμηλό επίπεδο τεχνολογίας και οργάνωσης, δηλαδή από επιχειρήσεις μικρού μεγέθους. Συχνά όμως και μεγάλες επιχειρήσεις αναπτύσσουν άμεσα ή συμβάλλουν έμμεσα στην ανάπτυξη της παραοικονομίας, διά μέσου της υπεργολαβίας. Αναθέτουν δηλαδή, μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων τους σε μικρότερες επιχειρήσεις, είτε για να περιορίσουν το κόστος τους, είτε για να αποκτήσουν περισσότερη προσαρμοστικότητα στις μεταβολές της ζήτησης των προϊόντων τους, είτε για να εξασφαλίσουν περισσότερο εύκαμπτη εργασία.

(ιι) Μισθωτοί και αυτοαπασχολούμενοι σχετικά υψηλού επιπέδου ειδίκευσης και ικανοτήτων. Στην κατηγορία αυτή υπάγονται οι εργαζόμενοι που έχουν σχετικά υψηλό επίπεδο ειδίκευσης και ικανοτήτων τις οποίες χρησιμοποιούν στην επίσημη εργασία τους αλλά και στην αποκρυπτόμενη δεύτερη απασχόλησή τους, η οποία είναι ως επί το πλείστον συναφής προς την δηλωμένη πρώτη απασχόλησή τους. Τα άτομα της κατηγορίας αυτής αποκομίζουν συνήθως υψηλά εισοδήματα και η ανάπτυξη από αυτά παραοικονομικής δραστηριότητας γίνεται και για περαιτέρω αύξηση του εισοδήματός τους, αλλά και για λόγους επαγγελματικής ικανοποίησης.

(ιιι) Μισθωτοί και αυτοαπασχολούμενοι σχετικά χαμηλού επιπέδου εξειδίκευσης και ικανοτήτων. Τα άτομα της κατηγορίας αυτής συχνά αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εύρεση κάποιας απασχόλησης στα πλαίσια της επίσημης οικονομίας ή δεν ενδιαφέρονται για επίσημη ή φανερή απασχόληση, επειδή δεν είναι σε θέση να αναλάβουν τις πρόσθετες υποχρεώσεις (χρόνος, τόπος εργασίας κ.λ.π.), με τις οποίες αυτή συνδέεται. Επίσημα, τα άτομα αυτά συχνά θεωρούνται άνεργοι ή αποθαρρυσμένοι για εργασία και στρέφονται στην παραοικονομία για καθαρά οικονομικούς λόγους. Ως προς τους μισθωτούς τονίζεται ότι η περιορισμένη ειδίκευση καθιστά την εργασία το μεταβλητό συντελεστή παραγωγής, ενώ αντίθετα η αυξημένη ειδίκευση μπορεί να σημαίνει "σταθερό" συντελεστή παραγωγής, ή ακόμα να σημαίνει "κεφάλαιο". Οι μη ανταγωνιστικοί, λοιπόν, παραγωγοί και ιδιαίτερα όσοι αντιμετωπίζουν σοβαρές διακυμάνσεις ως προς τη ζήτηση των προϊόντων τους, έχουν σημαντικά κίνητρα να απασχολούν κρυφή ή αδήλωτη εργασία χαμηλού επιπέδου εξειδίκευσης και ικανοτήτων, αφού και η αμοιβή της είναι σχετικά χαμηλή και είναι σε θέση να μεταβάλλουν ευκολότερα τη χρησιμοποιούμενη ποσότητά της.

(ιiv) Άτομα που είναι αναγκασμένα να δρουν έξω από τα πλαίσια της επίσημης αγοράς εργασίας. Στην κατηγορία αυτή υπάγονται τα άτομα που δεν μπορούν να εργασθούν επίσημα ή φανερά και έτσι καταφεύγουν στην ανεπίσημη ή κρυφή απασχόληση. Σ' αυτή την κατηγορία, η οποία είναι σημαντική από άποψη αριθμού απασχολούμενων, υπάγονται οι παράνομοι μετανάστες, οισυνταξιούχοι λόγω γήρατος ή αναπηρίας και οι ανήλικοι, άτομα, δηλαδή που εξ ορισμού δεν ανήκουν στο εργατικό δυναμικό. Τα άτομα αυτά, όχι μόνο δεν έχουν κάποιο οικονομικό κίνητρο για να αποκαλύψουν την κρυφή απασχόλησή τους, αλλά αν το κάνουν κινδυνεύουν να τιμωρηθούν. Και αυτή η κατηγορία αποτελεί σημαντική πηγή άντλησης αδήλωτης εργασίας από τους επιχειρηματίες, για τον πρόσθετο λόγο ότι τα άτομα που ανήκουν σε αυτήν δεν είναι συνδικαλισμένα, γεγονός που διευκολύνει τις άτυπες προσλήψεις και απολύσεις, τις χαμηλές αμοιβές και τη μη τήρηση των όρων ασφάλειας και υγιεινής στους χώρους δουλειάς.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε ως προς την κοινωνικοοικονομική θέση των απασχολούμενων στα πλαίσια της παραοικονομίας, έχει καταστεί φανερό ότι αυτοί ανήκουν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και σε όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες. Η διαφοροποίησή τους έγκειται στα κίνητρα που τους παρακινούν στην παραοικονομική δραστηριότητα και ως προς τις δυνατότητες που τους παρέχονται για την ανάπτυξη παραοικονομικής δραστηριότητας.

1.1.2. Οι θετικές συνέπειες της παραοικονομίας στην ελληνική οικονομία

Η αξιολόγηση των συνεπειών της ελληνικής παραοικονομίας προσκρούει σε πρόσθετες και συχνά ανυπέρβλητες δυσκολίες με ότι ισχύει σχετικά διεθνώς. Οι δυσκολίες αυτές οφείλονται σε δύο, βασικά, λόγους:

□ πρώτον, στο γεγονός ότι η ελληνική οικονομία εμφανίζεται εξαιρετικά διαφοροποιημένη, από τις οικονομίες, στις οποίες αναφέρεται το μεγαλύτερο τμήμα της σχετικής με την παραοικονομία βιβλιογραφίας. Η ελληνική οικονομία δεν ανήκει στην κατηγορία των προηγμένων βιομηχανικών χωρών, αλλά ούτε και οδεύει προς αυτήν· η ελληνική οικονομία εμφανίζει ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών της πριν να έχει ολοκληρώσει ή και να βρίσκεται στη διαδικασία της προσπάθειας για εκβιομηχάνιση της.

□ δεύτερον, στο γεγονός ότι η παραοικονομία στην Ελλάδα, για λόγους που αναφέρθηκαν, είναι ανώτερη από την αντίστοιχη σε άλλες χώρες.

Σχετικά με τις θετικές συνέπειες της παραοικονομίας στην ελληνική οικονομία, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής παρακάτω, χωρίς να είναι καθόλου σιγουρο ότι τελικά δεν εξουδετερώνονται από αντίστοιχες αρνητικές. Κατ' αρχήν, φαίνεται πολύ πιθανό, ότι οι δραστηριότητες της ελληνικής παραοικονομίας δεν θα πραγματοποιούνταν χωρίς αυτήν, και επομένως δεν μπορούν να υποκατασταθούν από αντίστοιχες της επίσημης οικονομίας. Από τη μία πλευρά αναμένονται υψηλά περιθώρια κέρδους, που όταν δεν διασφαλίζονται, δεν πραγματοποιείται και η δραστηριότητα για την οποία γίνεται λόγος. Δηλαδή, οι Έλληνες επιχειρηματίες, είτε επειδή πιστεύουν ότι οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν είναι υψηλότεροι των θεωρούμενων ως κανονικών, είτε επειδή τους λείπει η επιχειρηματική παράδοση, είτε επειδή τα κατά καιρούς κυβερνητικά μέτρα είναι ανεπιτυχή, είτε για σωρεία άλλων λόγων, λειτουργούν περισσότερο ως κερδοσκόποι και λιγότερο ως επιχειρηματίες, προσδίδοντας έμφαση στη μεγιστοποίηση του βραχυχρόνιου και όχι του μακροχρόνιου κέρδους. Από την άλλη, στον τόπο μας έχει επικρατήσει ένα κατεξοχήν άδικο φορολογικό σύστημα. Το σύστημα αυτό άμβλυσε τη φορολογική ηθική των Ελλήνων, οι οποίοι φαίνεται να πιστεύουν ότι η φοροδιαφυγή αποτελεί την ενδεδειγμένη αντίδραση σε αυτό.

Με την παραπάνω λοιπόν, βασική προϋπόθεση, ότι οι δραστηριότητες της παραοικονομίας, δεν θα είχαν πραγματοποιηθεί εκτός αυτής ή, έστω, ότι αυτές θα αντιπροσώπευαν ένα μικρό μέρος αυτών που ήδη πραγματοποιούνται, είναι καθαρό πως χάρη στην παραοικονομία εξασφαλίζεται αστικό ΑΕΠ (χωρίς το αγροτικό), ανώτερο κατά 24% του επίσημου του 1985 και αυξανόμενου έκτοτε. Οι Έλληνες, δηλαδή, διαθέτουν στο σύνολό τους εισοδήματα υψηλότερα αυτών που επίσημα τους αναγνωρίζουν οι εθνικοί λογαριασμοί. Και αυτό το γενικό αποτέλεσμα της παραοικονομίας είναι θετικό, αν γίνει αποδεκτή η υπόθεση ότι διαφορετικά δεν θα είχε δημιουργηθεί. Οι δυσμενείς όψεις αυτού του αποτελέσματος, θα αναφερθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Ο τρόπος, εξάλλου, της κατανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα, μέσω της παραοικονομίας, θα γινόταν δικαιότερος αν:

- μέσα στις διαφυγούσες προσόδους της αυτοαπασχόλησης, ένα σημαντικό τμήμα τους ήταν και αμοιβές εργαζομένων στην παραοικονομία και αν,
- η συμμετοχή, στην παραοικονομία, αυτοαπασχολούμενων με χαμηλό εισόδημα ήταν ανώτερη από την αντίστοιχη αυτοαπασχολούμενων με υψηλό εισόδημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

2.1. Γενικά

Οι αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας είναι σαφέστερες, αλλά έχουν αναλυθεί και περισσότερο από τις θετικές της. Θα τις παρουσιάσουμε όπως αυτές εμφανίζονται στα πλαίσια της διεθνούς βιβλιογραφίας αλλά και όπως εμφανίζονται στην ελληνική οικονομία.

2.1.1. Από τη διεθνή βιβλιογραφία

Θα διακρίνουμε τις δυσμενείς συνέπειες της παραοικονομίας σε μακροοικονομικές και μικροοικονομικές.

A. Μακροοικονομικές

Η παραοικονομία ασκεί σημαντικές επιδράσεις, τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής. Οι επιδράσεις της παραοικονομίας αναφέρονται στις διάφορες εκφάνσεις της οικονομικής πολιτικής, όπως αναφέρονται παρακάτω:

1. Στην αξιοπιστία των επίσημων στατιστικών στοιχείων.

Όσο περισσότερο εκτεταμένη είναι η παραοικονομία σε μια χώρα, τόσο περισσότερο περιορίζει την αξιοπιστία των επίσημων στατιστικών στοιχείων, αφού αυτά καλύπτουν πλέον τμήμα μόνο της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας. Εξαιτίας της παραοικονομίας, σημαντικά μακροοικονομικά μεγέθη, όπως το πραγματικό ακαθάριστο εθνικό προϊόν, η πραγματική αποταμίευση, οι πραγματικές επενδύσεις και η πραγματική απασχόληση είναι κατά κανόνα, υψηλότερα, από τα επίσημα εκτιμώμενα. Θα πρέπει να τονιστεί ότι εφόσον, η σχέση μεταξύ μετρούμενου και αποκρυπτόμενου μέρους των μεγεθών αυτών παραμένει διαχρονικά σταθερή, η παραοικονομία παραποιεί μεν το μέγεθος, δεν παραποιεί το ρυθμό μεταβολής των μεγεθών αυτών, όπως για παράδειγμα, το ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης ή το ποσοστό ανεργίας. Στο μέτρο όμως που η παραοικονομία αυξάνει ταχύτερα από την επίσημη οικονομία όπως φαίνεται ότι ισχύει σε πολλές χώρες, όχι μόνο οι εκτιμήσεις του μεγέθους αλλά και του ρυθμού μεταβολής των οικονομικών μεγεθών θα είναι αναξιόπιστες. Στην περίπτωση λοιπόν αυτή, ο πραγματικός ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης θα είναι υψηλότερος από τον επίσημο και το πραγματικό ποσοστό ανεργίας χαμηλότερο από το επίσημο. Έτσι, η διαπίστωση ανεπαρκούς οικονομικής δραστηριότητας, που αναφέρεται μόνο στην επίσημη οικονομία και επομένως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ωθεί την εκάστοτε κυβέρνηση στην απόφαση να δαπανήσει σημαντικά ποσά, μέσω του προϋπολογισμού δημοσίων

δαπανών, για την αναζωογόνησή της. Μια τέτοια απόφαση όμως επεκτατικής πολιτικής, βασισμένη σε εσφαλμένα και ανεπαρκή στοιχεία κινδυνεύει να προκαλέσει πληθωριστικά φαινόμενα. Αλλά και το επίπεδο των τιμών στον τομέα της παραοικονομίας είναι γενικά χαμηλότερο από το αντίστοιχο του τομέα της επίσημης οικονομίας, εξαιτίας της αποφυγής των κρατικών ρυθμίσεων που αυξάνουν το κόστος των προϊόντων, παρέχει τη δυνατότητα στους παραγωγούς που δρουν στα πλαίσια της παραοικονομίας, να παρέχουν τα προϊόντα τους σε χαμηλότερες τιμές. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι κατ' ανάγκη τα επίσημα στατιστικά στοιχεία υπερεκτιμούν πάντοτε το ρυθμό μεταβολής του γενικού επιπέδου τιμών, δηλαδή τον πραγματικό ρυθμό του πληθωρισμού.

Γενικά, τα ανακριβή επίσημα στατιστικά στοιχεία που αναφέρονται στα βασικά οικονομικά μεγέθη περιορίζουν την αξιοπιστία και των δεικτών παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, που εκτιμούνται από τα στοιχεία αυτά και οι οποίοι είναι μεγάλης σημασίας στην οικονομική ανάλυση και το σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής. Τα επίσημα στατιστικά στοιχεία χρησιμεύουν για την αξιολόγηση της υφιστάμενης οικονομικής κατάστασης. Κυρίως όμως, χρησιμεύουν στον οικονομικό προγραμματισμό, ο οποίος αποτελεί το όργανο εφαρμογής τόσο της ποσοτικής όσο και της ποιοτικής οικονομικής πολιτικής και ο οποίος έχει δύο βασικές προϋποθέσεις. Πρώτον, ότι οι φορείς της οικονομικής πολιτικής έχουν ρητά εκφρασμένους στόχους με καθορισμένες τις μεταξύ τους προτεραιότητες και, δεύτερον, ότι στηρίζουν την άσκησή της σε εκτιμήσεις της μελλοντικής κατάστασης της οικονομίας. Τα μη αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία ασκούν σημαντικές επιδράσεις στη διαδικασία του οικονομικού προγραμματισμού, κυρίως γιατί δεν επιτρέπουν την ορθή σύλληψη της υφιστάμενης κατάστασης της οικονομίας, τις ορθές εκτιμήσεις ως προς την μελλοντική της εξέλιξη, καθώς και τις ορθές εκτιμήσεις ως προς τις δυνατότητες του οικονομικού συστήματος. Όλα αυτά οδηγούν τους οικονομολόγους σε εσφαλμένα συμπεράσματα και εσφαλμένες προτάσεις οικονομικής πολιτικής στην επιλογή διαφορετικών μέσων από ό,τι η πραγματική κατάσταση της οικονομίας υπαγορεύει.

Ο σχεδιασμός της οικονομικής πολιτικής για να είναι αποτελεσματικός πρέπει να περιλαμβάνει τις εξής διαδικασίες: (α) Με βάση την ανάλυση του παρελθόντος, εκτίμηση της μελλοντικής εξέλιξης της οικονομίας με την υπόθεση ότι δεν θα υπάρξουν μεταβολές στην οικονομική πολιτική, (β) καθορισμό των δυνατοτήτων και των περιορισμών της οικονομίας καθώς και των προτεραιοτήτων μεταξύ των επιδιωκόμενων στόχων, (γ) σύγκριση των προβλέψεων με τους συγκεκριμένους στόχους της οικονομικής πολιτικής και διερεύνηση του βαθμού της μεταξύ τους σύγκλισης ή απόκλισης και, (δ) εκτίμηση των μεταβολών στις τιμές των αποτελεσματικότερων μέσων που θεωρούνται επαρκή για την επιτυχία των στόχων της οικονομικής πολιτικής. Τα ανεπαρκή και αναξιόπιστα επίσημα στατιστικά στοιχεία μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά όλες τις διαδικασίες του σχεδιασμού της οικονομικής πολιτικής, για δύο κυρίως λόγους: (α) δεν επιτρέπουν την ορθή αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης της οικονομίας και επομένως είναι δυνατό να οδηγήσουν σε λανθασμένες εκτιμήσεις ως προς τη μελλοντική της εξέλιξη καθώς και ως προς τις προτεραιότητες μεταξύ των επιδιωκόμενων στόχων, και (β) οδηγούν τους φορείς της οικονομικής πολιτικής στην εξειδίκευση διαφορετικών μέσων από εκείνα που απαιτεί η πραγματική κατάσταση της οικονομίας.

Τα ανεπαρκή, λοιπόν, στατιστικά στοιχεία οδηγούν σε ανεπαρκή ανάλυση και εσφαλμένες προβλέψεις της κατάστασης της οικονομίας και παρασύρουν τους φορείς της οικονομικής πολιτικής στη διαμόρφωση μίας οικονομικής πολιτικής, η οποία δεν ανταποκρίνεται στις πραγματικές οικονομικές συνθήκες και στην επιλογή

οικονομικών προγραμμάτων περιορισμένης αποτελεσματικότητας, τα οποία συνδέονται ίσως με αποτελέσματα αντίθετα από τα επιθυμητά. Εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας τους, τα προγράμματα αυτά είναι δυνατό να προάγουν την παραοικονομία, με συνέπεια τον ακόμη μεγαλύτερο περιορισμό της αξιοπιστίας των επίσημων στατιστικών στοιχείων και τη διαμόρφωση μιάς ακόμη πιο ακατάλληλης οικονομικής πολιτικής. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Feige, ο οποίος υποστηρίζει ως προς τη δεκαετία του 1970, κατά την οποία αυξάνει η σημασία της παραοικονομίας διεθνώς, ότι εξαιτίας της αύξησης της παραοικονομίας τα επίσημα στοιχεία χαρακτηρίζονται από συστηματική μεροληψία, η οποία έδινε μία στρεβλή αντίληψη της οικονομικής πραγματικότητας. Ένα όμως διαστρεβλωμένο σύστημα πληροφόρησης οδηγεί τα ορθολογικά άτομα και τους, με καλές έστω προθέσεις, φορείς της κρατικής πολιτικής στη λήψη αποφάσεων που μετασχηματίζουν τις αρχικές στατιστικές αυταπάτες σε πραγματικά οικονομικά κακά. Γενικότερη, εξάλλου είναι η γνώμη ότι η χειροτέρευση της ποιότητας των επίσημων στατιστικών στοιχείων κατά τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας κυρίως της επίδρασης της παραοικονομίας, είναι περισσότερο υπεύθυνη για τις παρατηρούμενες ανακρίβειες ή αποτυχίες της μακροοικονομικής πρόβλεψης από ό,τι οι αδυναμίες ή ατέλειες της οικονομικής θεωρίας.

2. Στη νομοματοπιστωτική πολιτική.

Η παραοικονομία συχνά ασκεί άμεσες και σημαντικές επιδράσεις στο νομοματοπιστωτικό σύστημα, δεδομένου ότι παράλληλα με την παρααγορά προϊόντων και υπηρεσιών παράλληλα αναπτύσσεται και παρααγορά χρήματος, η έκταση της οποίας ενισχύεται από τις ατέλειες ή ακαμψίες της επίσημης πιστωτικής αγοράς. Στα πλαίσια της παρααγοράς χρήματος διενεργούνται διάφορες δραστηριότητες, όπως είναι κυρίως η τοκογλυφία, η παράνομη πώληση συναλλάγματος, η προεξόφληση μεταχρονολογημένων επιταγών και συναλλαγματικών, η κυκλοφορία πλαστών νομισμάτων κ.α. Η λειτουργία της ανεπίσημης αγοράς χρήματος περιορίζει την αποτελεσματικότητα της νομοματοπιστωτικής πολιτικής. Η σημαντικότερη, ίσως, λειτουργία της ανεπίσημης αγοράς χρήματος είναι ότι συντηρεί και αναπαράγει την ανεπίσημη αγορά προϊόντων, γιατί τα άτομα και οι επιχειρήσεις που δρουν στη δεύτερη, δεν έχουν συνήθως τη δυνατότητα πρόσβασης στο επίσημο πιστωτικό σύστημα. Εξάλλου, τα προβλήματα στην άσκηση της νομοματοπιστωτικής πολιτικής, αλλά και στη δημοσιονομική πολιτική, γίνονται περισσότερο περίπλοκα αν τα επίσημα στατιστικά στοιχεία που αναφέρονται στο γενικό επίπεδο τιμών, στην απασχόληση, στο παραγόμενο προϊόν καθώς και οι εκτιμήσεις του προϊόντος που μπορεί να παραχθεί σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης, δεν είναι αξιόπιστα.

3. Στη δημοσιονομική πολιτική.

Η παραοικονομία επιδρά στα δημόσια έσοδα όσο και στις δημόσιες δαπάνες. Ένα από τα σημαντικότερα αίτια της παραοικονομίας είναι η φοροδιαφυγή, η έκταση της οποίας όπως έχει σημειωθεί, εξαρτάται κυρίως από τη ροπή των φορολογουμένων για φοροδιαφυγή και την ικανότητα της φορολογούσας αρχής να περιορίζει τη ροπή αυτή. Επειδή η επίσημη οικονομική δραστηριότητα, όταν δεν λαμβάνεται υπόψη και η παραοικονομία, είναι συμπυκνωμένη, οι εκάστοτε κυβερνήσεις αναγκάζονται να επιβάλουν υψηλό φορολογικό βάρος στα εμφανή εισοδήματα και με τον τρόπο αυτό ενθαρρύνουν την περαιτέρω προσφυγή στην παραοικονομία, με κύριο κίνητρο τη φοροδιαφυγή. Έτσι, όπως επισημαίνει ο Carter, οι φορείς της κρατικής πολιτικής εμπλέκονται σε έναν "φαύλο κύκλο", αφού

όσο περιορίζεται η φορολογική βάση, εξαιτίας της παραοικονομίας, τόσο είναι αναγκαία η αύξηση των φορολογικών συντελεστών προκειμένου να συλλεχθεί ένα καθορισμένο μέγεθος δημοσίων εσόδων. Εξάλλου, ο περιορισμός των φορολογικών εσόδων εξαιτίας της παραοικονομίας, περιορίζει και το μέγεθος των δημοσίων δαπανών οι οποίες είναι δυνατό να διενεργηθούν, επηρεάζοντας έτσι και τα όρια των διαθέσιμων μέσων της πολιτικής των δημοσίων δαπανών.

Η λειτουργία της παραοικονομίας ασκεί δυσμενείς επιδράσεις και στην πολιτική αντιμετώπισης του δημοσίου χρέους, κυρίως διαμέσου των επιπτώσεων της στα δημόσια έσοδα. Σημειώνεται εδώ, ότι η εκτίμηση του ακριβούς μεγέθους των επιπτώσεων της παραοικονομίας στα δημόσια έσοδα είναι πολύ δύσκολη. Ένα παράδειγμα των διαστάσεων του προβλήματος αποτελούν οι σχετικές εκτιμήσεις στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, όπου ενώ ο Feige εκτιμά ότι η παραοικονομία κατά το 1979, έφθανε στο ύψος των 28 δισ. λιρών, με συνέπεια την απώλεια φορολογικών εσόδων της τάξεως των 9 δισ. λιρών περίπου. Όμως, οι Peacock και Shaw ότι η απώλεια φορολογικών εσόδων έχει υπερεκτιμηθεί από τον Feige και ότι η ικανοποιητική εκτίμηση του ύψους των μεταβολών των φορολογικών εσόδων μπορεί να γίνει μόνο μέσα στα πλαίσια ενός κατάλληλου μακροοικονομικού υποδείγματος, ενώ οι Feige και McGee υποστηρίζουν ότι η παραπάνω αρχική εκτίμηση της απώλειας των φορολογικών εσόδων έχει ίσως υπεκτιμηθεί και εκτιμούν ότι το μέγεθός της ήταν 11,1 δισ. λίρες για το 1979.

4. Στην πολιτική απασχόλησης.

Βασικό συστατικό της παραοικονομίας αποτελεί η αδήλωτη εργασία, δηλαδή η κύρια ή δευτερεύουσα επικερδής μη ευκαιριακή απασχόληση που διενεργείται είτε στα όρια των νόμων και των άλλων ρυθμίσεων που αφορούν την απασχόληση, είτε και εξ' ολοκλήρου έξω από αυτά. Όπως έχει σημειωθεί, αν η σχέση μεταξύ επίσημης και αδήλωτης απασχόλησης παραμένει διαχρονικά σταθερή, η παραοικονομία έχει ως συνέπεια την υπερεκτίμηση του απόλυτου μεγέθους της ανεργίας, ενώ στην περίπτωση της ταχύτερης μεγέθυνσης της παραοικονομίας σε σχέση με την επίσημη οικονομία, η παραοικονομία οδηγεί στην υπερεκτίμηση και του ποσοστού ανεργίας. Αυτά συμβαίνουν στο μέτρο που η παραοικονομία προκαλεί μια "συγκαλυμμένη απασχόληση", έχει δηλαδή ως αποτέλεσμα την απασχόληση ατόμων που θεωρούνται επίσημα άνεργοι. Συνήθως η απασχόληση στην παραοικονομία παίρνει τη μορφή της "διπλής απασχόλησης", με την έννοια ότι υπάρχουν άτομα που πέρα από την επίσημη απασχόλησή τους, αναπτύσσουν και αδήλωτη μερική απασχόληση. Τόσο η "συγκαλυμμένη" όσο και η "διπλή" απασχόληση, συντελούν ώστε η συμμετοχή του εργατικού δυναμικού στον πληθυσμό να εμφανίζεται περιορισμένη και η ανεργία κατά κανόνα διογκωμένη, οδηγώντας τις κυβερνήσεις στην επιλογή στρατηγικών απασχόλησης διαφορετικών, από εκείνες που απαιτεί η πραγματική κατάσταση της παραοικονομίας. Έτσι, ένα σημαντικό τμήμα της κοινωνικής πολιτικής, που υλοποιείται με τα επιδόματα ανεργίας, αποπροσανατολίζεται εφόσον, ικανός αριθμός από όσους, επίσημα, εμφανίζονται ως άνεργοι, απασχολείται πιθανότατα στην παραοικονομία.

5. Στην πολιτική διανομής του εισοδήματος.

Η παραοικονομία, ιδιαίτερα όταν αντιπροσωπεύει σχετικά υψηλό ποσοστό της επίσημης δραστηριότητας συσκοτίζει τον τρόπο κατανομής του εισοδήματος, αφού δεν είναι δυνατή η σύλληψη όλων των εισοδημάτων. Αυτό συμβαίνει γιατί δεν είναι γνωστό αν τα πρόσθετα εισοδήματα της παραοικονομίας ευνοούν κυρίως τους μισθωτούς ή κυρίως τους αυτοαπασχολούμενους, αφού είναι αδύνατη η σίγουρη

εκτίμηση για το αν η παραοικονομία ενισχύει, κυρίως, ήδη υψηλά επίσημα εισοδήματα ή αντίθετα συμβάλλει στη συμπλήρωση χαμηλών. Ορισμένοι, όμως, ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η ανεπίσημη αγορά εργασίας ευνοεί περισσότερο τα άτομα που ήδη έχουν τις δυνατότητες να πραγματοποιούν εισόδημα στα πλαίσια της επίσημης αγοράς εργασίας. Δηλαδή, η επιτυχία στα πλαίσια της επίσημης αγοράς εργασίας δημιουργεί ευκαιρίες απασχόλησης στην παραοικονομία. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει και μία σχετικά πρόσφατη μελέτη του ΟΟΣΑ (1986), στην οποία αναφέρεται ότι οι ανισότητες ως προς την επίσημη απασχόληση συχνά αναπαράγονται στην αδήλωτη. Οι άνεργοι και ιδιαίτερα οι μακροχρόνια άνεργοι, έχουν σχετικά χαμηλά επίπεδα ικανοτήτων, εξειδίκευσης και κοινωνικών σχέσεων, παράγοντες που περιορίζουν τις δυνατότητές τους να βρουν κάποια αδήλωτη απασχόληση.

Ακόμη η παραοικονομία δυσχεραίνει τους στόχους, αλλά κυρίως τα αποτελέσματα της ανακατανομητικής κρατικής πολιτικής, αφού η τελευταία δεν είναι σε θέση να υπολογίσει ποίοι ευνοούνται από τα εισοδήματα της παραοικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι οι επιλεγόμενες στρατηγικές βελτίωσης του εισοδήματος μπορεί να είναι διαφορετικές από εκείνες που υπαγορεύει η οικονομική πραγματικότητα, ή ακόμα μπορεί να περιορίζεται η αποτελεσματικότητά τους εξαιτίας των κινήτρων που προκαλούν.

6. Στην κλαδική πολιτική.

Η παραοικονομία επηρεάζει τις εκτιμήσεις του όγκου και της διάρθρωσης της παραγωγής, καθώς και των κλαδικών δεικτών παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, δεδομένου ότι δεν ασκεί τις ίδιες επιδράσεις σε όλους τους τομείς της οικονομίας, αλλά αναπτύσσεται σε ορισμένους κλάδους του δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Βέβαια, οι κλάδοι της οικονομίας όπου αναπτύσσεται μεγάλη παραοικονομική δραστηριότητα δεν παραμένουν πάντα οι ίδιοι και επιπλέον, ποικίλλουν μεταξύ των διαφόρων χωρών. Η παραοικονομία κατά κανόνα δεν αναπτύσσεται σε τομείς όπου απαιτούνται μεγάλες επενδύσεις, πρώτον, γιατί οι επενδύσεις αυτές είναι δύσκολο να χρηματοδοτηθούν χωρίς την προσφυγή σε επίσημες πηγές δανεισμού, οι οποίες εκθέτουν τις επιχειρήσεις στον κίνδυνο του εντοπισμού και, δεύτερον, γιατί εξαιτίας του μεγέθους τους είναι δύσκολη η απόκρυψή τους. Στο μέτρο λοιπόν, που οι επίσημες εκτιμήσεις της διάρθρωσης της παραγωγής καθώς και των κλαδικών δεικτών παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας παραποιούν την οικονομική πραγματικότητα, τα μέτρα που επιλέγονται να εφαρμοστούν στην κλαδική πολιτική μπορεί να αποβούν αναποτελεσματικά.

Τέλος, είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι δεν ασκεί μόνο η παραοικονομία σημαντικές επιδράσεις στην οικονομική πολιτική. Και η οικονομική πολιτική επιδρά σημαντικά στα κίνητρα και τις ευκαιρίες ανάπτυξης της παραοικονομίας. Για παράδειγμα, οι μεταβολές του φορολογικού συστήματος ή του καθεστώτος κοινωνικής ασφάλισης και των κρατικών ρυθμίσεων που αφορούν την αγορά εργασίας και το νομοσματοπιστωτικό σύστημα, ως αποτέλεσμα των μεταβολών της οικονομικής πολιτικής, είναι δυνατό να ασκούν σημαντικές επιδράσεις στο μέγεθος της παραοικονομίας, ιδιαίτερα όταν η δημόσια διοίκηση λειτουργεί αναποτελεσματικά.

B. Μικροοικονομικές αρνητικές συνέπειες.

1. Χαμηλή παραγωγικότητα κατ' απασχολούμενο.

Δεν πρόκειται για διαπίστωση, αλλά για υπόθεση, που βασίζεται στο ό,τι, στην παραοικονομία, δεν υπάρχει εγγύηση ποιότητας, προστασία των εργαζομένων, εξασφάλιση διάρκειας της απασχόλησης τους, παράγοντες που συμβάλλουν, κατά πάσα πιθανότητα, σε χαμηλότερη παραγωγικότητα κατ' απασχολούμενο.

2. Άνιστοι όροι ανταγωνισμού.

Εξαιτίας των χαμηλότερων δαπανών παραγωγής, στις επιχειρήσεις της παραοικονομίας, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες της επίσημης οικονομίας, είναι πολύ πιθανό να αυξάνεται ο βαθμός ανταγωνιστικότητας των πρώτων σε βάρος των δεύτερων. Και ειδικότερα, όταν πρόκειται για εξαγόμενα προϊόντα, να εξασφαλίζονται μεγαλύτερες πιθανότητες επικράτησης στη διεθνή αγορά για τα προϊόντα των επιχειρήσεων της παραοικονομίας, σε σύγκριση με αυτά των επιχειρήσεων της επίσημης οικονομίας.

3. Υψηλότερο ποσοστό εργατικών ατυχημάτων.

Εξαιτίας της μεγαλύτερης κόπωσης, που οφείλεται στις πολλές ώρες εργασίας και στην αϋπνία όσων έχουν δύο απασχολήσεις διευκολύνονται τα εργατικά ατυχήματα. Οι συνθήκες εργασίας ακόμα, που επικρατούν στην παραοικονομία, η έλλειψη προστασίας της εργασίας και του εργαζόμενου, με την καταπάτηση ρυθμίσεων για μέτρα υγιεινής και ασφάλειας, εγκυμονούν κινδύνους για αυξημένα εργατικά ατυχήματα.

4. Έλλειψη εγγύησης για την ποιότητα.

Οι καταναλωτές που απευθύνονται στην παραοικονομία, για την απόκτηση αγαθών και υπηρεσιών, απεμπολούν τα δικαιώματά τους αναφορικά με τις εγγυήσεις που απολαμβάνουν, για την ποιότητα, τη σύσταση και την εμφάνιση του προϊόντος ή τον τρόπο παροχής των υπηρεσιών. Είναι, όμως πολύ πιθανόν ότι, στη συνείδηση των καταναλωτών, (αυτών, τουλάχιστον, που προσφεύγουν στην παραοικονομία), οι παράπανω κίνδυνοι αντισταθμίζονται, πλήρως ή μερικώς, από την εξασφάλιση χαμηλότερων τιμών, τις οποίες επιτυγχάνουν οι παραγωγοί στην παραοικονομία εξαιτίας χαμηλότερων δαπανών παραγωγής.

5. Δυσκολία εξασφάλισης πιστώσεων.

Οι επιχειρήσεις της παραοικονομίας έχουν δυσκολίες εξασφάλισης πιστώσεων. Η ανεπαρκής χρηματοδότησή τους, που συχνά βασίζεται ολοκληρωτικά στην αυτοχρηματοδότησή τους, τους ωθεί στην επιλογή μεθόδων παραγωγής έντασης εργασίας και επίσης τους στερεί την απόκτηση τεχνογνωσίας και τεχνολογίας.

2.1.2. Οι αρνητικές συνέπειες της παραοικονομίας στην ελληνική οικονομία.

Οι αρνητικές συνέπειες της ελληνικής οικονομίας δεν διαφέρουν από τις αντίστοιχες, που διαπιστώνονται σε διεθνή κλίμακα. Ωστόσο, λόγω του εξαιρετικά σημαντικού μεγέθους της, όπως και των ιδιρυθμών της ελληνικής οικονομίας, φαίνεται ότι εστιάζονται στο χώρο κατανομής του εισοδήματος και διαχέονται ως προεκτάσεις του στο εσωτερικό της οικονομίας, αλλά και στις σχέσεις της χώρας με την αλλοδαπή. Η αδυναμία διάκρισης προς το παρόν, των εισοδημάτων της

παραοικονομίας σε προσθήκη στα επίσημα εισοδήματα αυτοαπασχολουμένων ή μισθωτών, μας αναγκάζει να τα αποδώσουμε ολοκληρωτικά στους πρώτους, επιβαρύνοντάς τους, ταυτόχρονα, και με όλες τις δυσμενείς συνέπειες. Με αυτή την επιφύλαξη, που όμως δεν υπάρχει τρόπος να αντιμετωπιστεί ικανοποιητικά, θα προχωρήσουμε στη διερεύνηση των αρνητικών συνεπειών της ελληνικής παραοικονομίας, διακρίνοντάς τες σε αυτές που αφορούν το εσωτερικό και σε αυτές που αναφέρονται στις σχέσεις μας με την αλλοδαπή.

A. Σ το εσωτερικό της οικονομίας.

Η παραοικονομία και η συνεχής διαχρονική της διεύρυνση ευθύνεται, κυρίως, για το εξαιρετικά άδικο φορολογικό σύστημα στην Ελλάδα. Έτσι, έχει ουσιαστικά καταλήξει να εξασφαλίζεται το σύνολο σχεδόν των κρατικών εσόδων από την φορολογία φυσικών προσώπων, με την ολοένα μεγαλύτερη επιβάρυνση των μισθωτών. Οι τελευταίοι στην Ελλάδα, αντιπροσωπεύουν το 46% μόνο της συνολικής απασχόλησης, έναντι του 82% , κατά μέσο όρο, στις υπόλοιπες χώρες της Κοινότητας. Η ουσιαστική απαλλαγή των αγροτών, που ακόμη εκπροσωπούν το 30% περίπου της συνολικής απασχόλησης, από την υποχρέωση καταβολής φόρων στο εισόδημά τους, όπως και η θεαματική μείωση των επίσημων εισοδημάτων των αυτοαπασχολουμένων, που μετέχουν κατά 24% στη συνολική απασχόληση, καταλήγει στην υπερβολική εκμετάλλευση των μισθωτών, που για τεχνικούς λόγους αδυνατούν να αποκρύψουν τα εισοδήματά τους. Βέβαια το μέγεθος της φορολογικής εκμετάλλευσης των μισθωτών στην Ελλάδα, δεν είναι συγκρίσιμο με άλλες οικονομίες, στις οποίες οι μισθωτοί είναι διπλάσιοι σχεδόν σε ποσοστό μέσα στη συνολική απασχόληση, αλλά και η παραοικονομία αντιπροσωπεύει πολύ μικρότερο ποσοστό μέσα στο ΑΕΠ τους. Δημιουργείται, έτσι, ένας φαύλος κύκλος: η παραοικονομία που συνεχώς διευρύνεται στην Ελλάδα, απορροφά ολοένα και μεγαλύτερα εισοδήματα από τη επίσημη οικονομία, περιορίζοντας, με τον τρόπο αυτό, τη φορολογική βάση · ο περιορισμός της φορολογικής βάσης καταλήγει στην αύξηση του φορολογικού βάρους επί των μισθωτών · έτσι χάνεται η εμπιστοσύνη για την εφαρμοζόμενη φορολογική πολιτική και δημιουργούνται πρόσθετα κίνητρα για την προσφυγή στην παραοικονομία.

Παράλληλα, το μέσο εισόδημα των αυτοαπασχολούμενων είναι ανώτερο του αντίστοιχου των μισθωτών (κατά 1,29 το 1981). Ενώ, μετά το 1973 διαπιστώνεται συρρίκνωση της εσωτερικής ζήτησης εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων ως ποσοστό μέσα στο ΑΕΠ. Το αποτέλεσμα αυτό θα πρέπει να εντείνεται όσο ο πραγματικός λόγος εισοδημάτων αυτοαπασχολούμενων προς εισοδήματα μισθωτών. Η αποθάρρυνση για τη διενέργεια βιομηχανικών επενδύσεων είναι αναπότρεπτη συνέπεια. Εξάλλου, τα ολοένα διευρυνόμενα εισοδήματα της παραοικονομίας ενισχύουν τον πληθωρισμό, σε πείσμα της όποιας πολιτικής λιτότητας, εφόσον η τελευταία είναι σε θέση να συρρικνώσει αποκλειστικά και μόνο τα εισοδήματα των μισθωτών, όπως και τη ζήτηση για υπηρεσίες · η σημασία των τελευταίων, εξάλλου από την άποψη συμμετοχής τους στο πραγματικό ΑΕΠ, όπως και στη συνολική απασχόληση αυξάνει. Η αύξηση αυτή περικλείει κινδύνους παρασιτισμού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αφού δεν συμβαδίζει με την παράλληλη αύξηση της βιομηχανίας. Η ελληνική, λοιπόν, παραοικονομία εκτός από τις αρνητικές συνέπειες που αναγνωρίζονται διεθνώς, είναι επιπλέον και υπεύθυνη για τη συνέχιση, την ανακύκλωση και τη διαχρονική ένταση της στρεβλής διαρθρωτικής φυσιογνωμίας της οικονομικής μας ανάπτυξης.

Β. Στις σχέσεις της Ελλάδας με την αλλοδαπή.

Το διαρθρωτικό φαινόμενο του σημαντικού ελλείματος του εμπορικού μας ισοζυγίου, που δεν αντιμετωπίστηκε με επιτυχία από την πολιτική λιτότητας, και που κυρίως, οφείλεται τα τελευταία χρόνια στις αυξημένες εισαγωγές βιομηχανικών καταναλωτικών προϊόντων, δεν είναι πιθανότατα άσχετο με την παραοικονομία και της προεκτάσεις της. Η υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα εισαγωγών και υψηλών εισοδημάτων, των εισοδημάτων που δεν μειώνονται από την καταβολή φόρων, των ανεξέλεγκτων εισοδημάτων που, αναγκαστικά, στρέφονται στην απόκτηση πολυτελών αγαθών εισαγωγής, για να ικανοποιήσουν μεταξύ άλλων και την επιθυμία για επίδειξη των δικαιούχων τους, αντικατοπτρίζεται μάλλον στα εισοδήματα της παραοικονομίας από όσο στα επίσημα εισοδήματα των μισθωτών.

Αλλά και από την πλευρά των βιομηχανικών μας εξαγωγών η παραοικονομία είναι υπεύθυνη για την αδυναμία αξιολογής ανάπτυξής τους, στο βαθμό που παρεμποδίζει την βιομηχανική ανάπτυξη και παρεμποδίζει την αποτελεσματικότητα των κινήτρων για τον εκσυγχρονισμό της βιομηχανίας και τη μεταβολή της διάρθρωσής της προς την κατεύθυνση της νέας τεχνολογίας.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΒΙΟΔΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

3.1. Ο έλεγχος της παραοικονομίας.

Η παραοικονομία δημιουργεί κυρίως προβλήματα φορολογικής δικαιοσύνης και γενικότερα ίσης μεταχείρισης των ατόμων από το κράτος. Είναι προφανές ότι ο περιορισμός της δεν συμβάλλει κατ' ανάγκη αποφασιστικά στην επίλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων, δηλαδή της ανεπαρκούς οικονομικής μεγέθυνσης, της ανεργίας, του πληθωρισμού, της δυσμενούς κατάστασης του ισοζυγίου πληρωμών ή της άνισης διανομής του εισοδήματος. Συμβάλλει όμως στην αύξηση των δυνατοτήτων αποτελεσματικού σχεδιασμού της οικονομικής πολιτικής. Για αυτό, ο περιορισμός της παραοικονομίας θεωρείται γενικότερα επιθυμητός. Ο έλεγχος όμως της παραοικονομίας δεν μπορεί να στηρίζεται σε βραχυχρόνια μέτρα. Είναι δυνατός μόνο με τη χρησιμοποίηση μιας κατάλληλης μακροχρόνιας πολιτικής που θα έχει ως αντικείμενο τον περιορισμό των προϋποθέσεων ύπαρξης και μεγέθυνσής της. Η πολιτική αυτή θα πρέπει να έχει ως βασικούς σκοπούς: (α) τη βελτίωση του φορολογικού συστήματος, (β) τη βελτίωση του νομοσματοπιστωτικού συστήματος, (γ) τον περιορισμό των στρεβλωτικών κρατικών παρεμβάσεων στις διαδικασίες της παραγωγής και της κατανάλωσης και (δ) στην ενίσχυση του βαθμού κοινωνικής συνοχής καθώς και της αποδοχής της κρατικής εξουσίας. Στη βελτίωση του φορολογικού συστήματος συμβάλλουν, μεταξύ άλλων, η βελτίωση της διάρθρωσής του, η βελτίωση της οργάνωσης των φοροτεχνικών υπηρεσιών του κράτους, η βελτίωση του συστήματος βεβαίωσης και είσπραξης των φόρων και η βελτίωση του βαθμού λογιστικής οργάνωσης των επιχειρήσεων.

Ωστόσο, η απλή καταδίωξη της παραοικονομίας, χωρίς την απαραίτητη γενικότερη πολιτική μιας ριζικής ανασυγκρότησης της αναπτυξιακής μας πορείας, δεν θα αποτελούσε μια ικανοποιητική λύση. Εκτός του αναμφισβήτητου γεγονότος ότι, ακριβώς, οι ισχύουσες διαρθρώσεις της ελληνικής οικονομίας υποθάλπουν την παραοικονομία, η μεμονωμένη πολιτική πολεμικής της παραοικονομίας θα ήταν πιθανότατα, επικίνδυνη. Γιατί, θα εξαφάνιζε το 1/4 περίπου του αστικού ΑΕΠ, χωρίς να το αντικαταστήσει με υγιέστερη (επίσημη) δραστηριότητα. Γιατί θα αύξανε, σημαντικά, την ανεργία. Γιατί θα περιορίζε, ενδεχόμενα, τα έσοδα από τον τουρισμό και γιατί θα συρρίκνωνε σε αξιόλογο βαθμό την οικονομική δραστηριότητα.

Όπως προκύπτει ότι η ελληνική παραοικονομία είναι, εν πολλοίς, δημιούργημα των διαρθρωτικών ιδιορρυθμών της οικονομίας, δεν έχει νόημα η προσπάθεια εξαφάνισής της, αν παράλληλα δεν αντιμετωπιστούν με επιτυχία και αυτές. Γενικά, ο αποτελεσματικός έλεγχος της παραοικονομίας προϋποθέτει συστηματική διερεύνηση της δομής και της λειτουργίας ολόκληρης της οικονομίας και ιδιαίτερα των σχέσεων μεταξύ παραοικονομίας και επίσημης οικονομίας. Εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των οικονομικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στα πλαίσια της παραοικονομίας και των διαφορετικών χαρακτηριστικών των ατόμων που απασχολούνται σ' αυτήν δεν είναι δυνατό ο έλεγχός της να βασίζεται σε ορισμένα μέτρα γενικής εφαρμογής. Αντίθετα, απαιτεί κατ' αρχήν τη χρησιμοποίηση ενός συστήματος επιτακτικών μέτρων αλλά και κινήτρων – αντικινήτρων, εξειδικευμένων κατά βάση ανάλογα με τις κατ' ιδίαν παραοικονομικές δραστηριότητες και τα εργασιακά χαρακτηριστικά των ατόμων που απασχολούνται σε αυτές. Κυρίως όμως

προϋποθέτει την καθιέρωση περισσότερο αποδεκτών προτύπων φορολογικής αλλά και κοινωνικής συμπεριφοράς. Απαιτεί την αποδοχή εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου ενός νέου συστήματος προσδοκιών, τόσο από το κράτος όσο και από το ίδιο το κοινωνικό σύνολο.

3.2. Συμπεράσματα

1. Η διαπίστωση, σύμφωνα με την οποία το αληθινό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν σε τρέχουσες τιμές είναι μεγαλύτερο του επίσημα μετρούμενου κατά 30% περίπου, κατατάσσει τη χώρα μας στην εμπροσθοφυλακή, από άποψη μεγέθους της παραοικονομίας, μεταξύ των χωρών για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμες ποσοτικές ενδείξεις. Βεβαίως η διαφορά μεθοδολογικής προσεγγίσεως καθιστά μη απολύτως συγκρίσιμα τα σχετικά μεγέθη. Ωστόσο η καλύτερη στατιστική οργάνωση των χωρών αυτών δικαιολογεί την αξιολογική κρίση, ότι η στατιστική σύλληψη της οικονομικής δραστηριότητας στις εν λόγω χώρες γίνεται πληρέστερα σε σύγκριση με τη δική μας.

2. Με βάση την παρούσα εκτίμηση του εγχώριου προϊόντος τροποποιούνται δραστικά ορισμένα κείρια σημασίας οικονομικά μεγέθη, όπως το κατά κεφαλή εισόδημα, η φορολογική επιβάρυνση της οικονομίας κ.ο.κ. . Με την εκτίμηση αυτή το κατά κεφαλή ακαθάριστο εγχώριο προϊόν το 1984 υπερβαίνει τώρα τα 3800\$ έναντι 2980\$ που δίνει η επίσημη εκτίμηση. Επίσης, η φορολογική επιβάρυνση της οικονομίας γίνεται 28,5% έναντι 36,7% βάσει της επίσημης εκτίμησης του ΑΕΠ. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την υπερβολική υψηλή φορολόγηση των εργαζομένων στην επίσημη οικονομία, οι οποίοι και αδυνατούν να ασκήσουν φοροδιαφυγή, επιβάλλει, ριζική επανεξέταση του φορολογικού μας συστήματος. Είναι αδιανόητη και η ύπαρξη ακόμη άμεσων φόρων εισοδήματος φυσικών προσώπων σε συνθήκες τόσο εκτεταμένης παραοικονομίας και, επίσης τόσο εκτεταμένης φοροδιαφυγής.

Οι δύο έννοιες, υπενθυμίζεται, δεν συμπίπτουν, βάσει του ορισμού που υιοθετήθηκε για την παραοικονομία. Οι ατέλειες που χαρακτηρίζουν τη στατιστική μας οργάνωση και ο χαμηλός βαθμός φορολογικής συνειδησεως που ενδημεί στη χώρα μας επιτρέπουν ώστε εισοδήματα που φορολογούνται να μη μετρούνται εθνικολογιστικά και εισοδήματα που μετρούνται εθνικολογιστικά να μη συλλαμβάνονται φορολογικώς.

3. Ποσοστιαίως, το μέγεθος της παραοικονομίας εμφανίζεται υψηλό σε κλάδους, οι οποίοι δεν προδιαθέτουν σχετικά τον παρατηρητή για ύπαρξη εκτεταμένης φοροδιαφυγής από τη μέτρηση. Αποτελεί, πάντως, εντυπωσιακή διαπίστωση, ότι το εμπόριο είναι σχετικά χαμηλά στην κλίμακα ιεραρχήσεως των κλάδων από άποψη μεγέθους παραοικονομίας. Κατά σειρά οι διάφοροι κλάδοι παραγωγής ιεραρχούνται ως εξής (σε μέγεθος ποσοστού παραοικονομίας):

Κλάδοι	%
Κατοικίες	90,9%
Κατασκευές	71,1%
Διάφορες υπηρεσίες	64,9%
Υγεία- Εκπαίδευση	30,1%
Μεταφορές-Επικοινωνίες	29,7%
Εμπόριο	28,8%
Μεταποίηση	15,1%

Το μέγεθος της παραοικονομίας που διαπιστώθηκε αποτελεί κατά κάποιο τρόπο εμπειρική επιβεβαίωση του κοινού αισθήματος, ότι ο μέσος Έλληνας απολαμβάνει βιοτικό επίπεδο που υπερβαίνει κατά πολύ το δικαιολογούμενο από το μετρούμενο κατά κεφαλή εισόδημα. Φυσικά δεν πρέπει να μας διαφεύγει σχετικά η μεταφορά μελλοντικών εισοδημάτων που συντελείται μέσω της κτηματικής πίστωσης. Οι κύριοι αστικού, κυρίως, εδάφους κατέστησαν κάτοχοι μεγάλης αγοραστικής δύναμης μέσω του θεσμού της αντιπαροχής. Σε μεγάλο βαθμό η αγοραστική αυτή δύναμη αποτελεί μεταφορά μελλοντικών εισοδημάτων μέσω του πιστωτικού συστήματος στους κατόχους αστικής, κυρίως, γης. Είναι δε φυσικό η αγοραστική αυτή δύναμη να τροφοδοτεί κατανάλωση και να υποστηρίζει βιοτικά επίπεδα (για τις συγκεκριμένες πληθυσμακές ομάδες) μη δικαιολογούμενα από αντίστοιχα εισοδήματα. Ασφαλώς, ο παράγοντας αυτός, σε συνδιασμό με τα παραοικονομακά και φοροδιαφεύγοντα εισοδήματα, προκαλεί πρωτογενώς και δευτερογενώς σύνθεση ζήτησεως και κατανομής πόρων που αντιστοιχούν σε πολύ υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης, με ιδιαίτερα δυσμενείς επιδράσεις στο ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών (εκροή συναλλάγματος για πληρωμή εισαγωγών, τουριστικών υπηρεσιών).

Εν τούτοις, αν η προστιθέμενη αξία στις παράνομες συναλλαγές (λαθρεμπόριο, υπερτιμολογήσεις εισαγωγών, διακίνηση ναρκωτικών) προστεθεί στον κλάδο του εμπορίου όπου εννοιολογικά κατατάσσεται, τότε ο κλάδος αυτός καταλαμβάνει την τρίτη θέση στην ιεράρχηση. Από άποψη ουσίας, πάντως, ο κλάδος του εμπορίου ανήκει πράγματι στους πρώτους, διότι οι κλάδοι των κατοικιών και κατασκευών οφείλουν τη θέση τους αυτή μάλλον σε ατέλειες της εφαρμοζόμενης στατιστικής μεθοδολογίας παρά σε αδυναμία στατιστικής συλλήψεως της σχετικής δραστηριότητας.

Ωστόσο η ομαδοποίηση των υποκλάδων και η εξομάλυνση, την οποία συνεπάγεται για το μέγεθος της παραοικονομίας των επί μέρους κλάδων, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να συγκαλύψει το γεγονός των εξαιρετικά υψηλών ποσοστών παραοικονομίας σε ορισμένες δραστηριότητες. Είναι χαρακτηριστικά εν προκειμένω τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων για δραστηριότητες, όπως είναι η ιδιωτική εκπαίδευση (168%), οι ιδιωτικές υπηρεσίες υγείας (142%), ιδιωτικές μεταφορές (74%) κ.τ.λ., όπου τα ποσοστά υπερβαίνουν κατά πολύ το 100% της μετρούμενης προστιθέμενης αξίας.

5. Η ύπαρξη της παραοικονομίας και μάλιστα σε τόση έκταση, έχει καταστήσει τη διανομή του εισοδήματος ένα ακόμη στρεβλό φαινόμενο στην ελληνική οικονομία. Διότι όταν ορισμένες μεγάλες ομάδες διαφεύγουν τη φορολογία, η υπερφορολόγηση όσων δεν έχουν τη δυνατότητα διαφυγής καθίσταται αναπόφευκτη για να στηριχθεί η διανεμητική πολιτική – μέσω της οποίας επιτείνονται περαιτέρω τα στρεβλωτικά φαινόμενα. Η άποψη, ότι η φοροδιαφυγή αποτελεί θείο δώρο, επειδή αποτελεί αντίσταση στην υπερφορολόγηση και τη γιγάντωση του δημόσιου τομέα, πρέπει να αξιολογηθεί μπροστά στις παραπάνω στρεβλωτικές επιδράσεις. Πράγματι, υποστηρίζεται σθεναρά από πολλούς, ότι η μεγέθυνση της παραοικονομίας και η συρρίκνωση αντίστοιχα της επίσημης οικονομίας δεν είναι αναγκαία βλαπτική για την κοινωνία, σε συνθήκες επεκτάσεως των δημοσίων δραστηριοτήτων. Στις ελεύθερες κοινωνίες το φαινόμενο αυτό ενεργεί ως βαλβίδα ασφαλείας, εξουδετερώνοντας εν μέρει τις επιδράσεις του δημόσιου τομέα. Εν τούτοις, αυτό συνεπάγεται υψηλό φορολογικό βάρος για τους μη απασχολούμενους στην παραοικονομία.

Το ακόλουθο φορολογικό παράδειγμα παρέχει αναμφισβήτητη υποστήριξη στις παραπάνω επισημάνσεις. Πρόκειται για τη φορολογική επιβάρυνση φορολογούμενου με τετραμελή οικογένεια και το ίδιο ακριβώς φορολογητέο

εισόδημα κατά το 1972 και κατά το 1984. Το χρηματικό εισόδημα του 1984 προέκυψε από αναγωγή του χρηματικού εισοδήματος του 1972 με βάση τον δείκτη τιμών καταναλωτή. Για το ίδιο πραγματικό εισόδημα η φορολογική επιβάρυνση τριπλασιάστηκε σχεδόν μεταξύ του 1972 και 1984. Αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης αυτής της έκτασης αποτέλεσε, αναμφισβήτητα, ενισχυτικό παράγοντα της εγγενούς τάσεως των ατόμων προς φοροδιαφυγή και συντέλεσε στην ενδυνάμωση της παραοικονομίας σε βάρος της μετρούμενης (επίσημης) οικονομίας.

Φορολογική Επιβάρυνση Μισθωτού με Τετραμελή Οικογένεια

	1972		1984		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Εισόδημα	Φορολογική Επιβάρυνση	Εισόδημα δρχ.	Φορολογική Επιβάρυνση	Σχέση (4):(3)	
100.000	1,2%	681.700	4,6%	3,8	
200.000	5,7%	1.363.400	22,5%	3,9	
300.000	9,9%	2.045.100	32,3%	3,3	
500.000	17,2%	3.408.500	41,7%	2,4	

Το παράπανω παράδειγμα σε συνδυασμό με το ύψος της έμμεσης φορολογίας υπογραμμίζουν ότι οι ειλικρινείς φορολογούμενοι Έλληνες πολίτες ενδέχεται να είναι σήμερα οι βαρύτερα φορολογούμενοι πολίτες στον κόσμο.

6. Πρέπει να επισημανθεί ότι η παραοικονομία, ως σύνολο, δεν είναι βέβαιο σε τι εισοδήματα αφορά. Η οικονομική δραστηριότητα που διεξάγεται στη σκιά του νόμου, αφορά σ' όλες τις κατηγορίες των εργαζομένων: μισθωτών, ελεύθερων επαγγελματιών, αυτοαπασχολούμενων πάσης φύσεως και επιχειρηματιών. Το πιθανότερο είναι το μερίδιο από εργασία (μισθωτή και μη) να αυξάνεται εξαιτίας της παραοικονομίας, αν ληφθεί υπόψη ότι το "παραοικονομακό" εισόδημα σε μεγάλες κατηγορίες, όπως είναι οι διάφορες υπηρεσίες, η υγεία, η εκπαίδευση, αποτελεί κατά κύριο λόγο εισόδημα εργασίας. Ωστόσο, όποια και αν είναι η λειτουργική διανομή του εισοδήματος, που προκύπτει εξ αιτίας της παραοικονομίας, η προσωπική διανομή είναι βέβαιο ότι επηρεάζεται κατά δυσμενή τρόπο. Διότι υπάρχουν εκατοντάδες χιλιάδες άτομα που δεν μετέχουν στην παραοικονομία και δεν έχουν δυνατότητα διαπράξεως φοροδιαφυγής. Αυτών τα επίπεδα ευημερίας έχουν πληγεί, μεταξύ άλλων και από την υπερβολική αύξηση του φορολογικού βάρους.

7. Στην ενδυνάμωση της παραοικονομίας έχουν ασφαλώς συμβάλλει και άλλοι θεσμοί, όπως οι θεσμικές φύσεως ακαμψίες στην αγορά εργασίας και ο θεσμός της πρόωρης ή ευχερούς συνταξιοδότησης. Η επιθυμία παράκαμψης των κοστογόνων ρυθμίσεων στην αγορά εργασίας από πλευράς εργοδοτών βρήκε διέξοδο στην επιθυμία των πρόωρα συνταξιοδοτηθέντων να εργαστούν χωρίς υποχρέωση ασφαλιστικής κάλυψης.

8. Η διαφθορά και η ανεπάρκεια στα ανώτερα κυβερνητικά κλιμάκια καθώς και στα κλιμάκια των διευθυντικών στελεχών μεγάλων δημοσίων οργανισμών θεωρείται διεθνώς, ως κρίσιμης σημασίας παράγοντας για την ανάπτυξη της παραοικονομίας, είτε γιατί υποθάλπει, είτε γιατί προκαλεί με παράδειγμα. Παρατίθεται παράδειγμα σχετικό που έχει δει το φως της δημοσιότητας. Κατά τη δεκαετία του 1970 σε χώρα της ΕΟΚ εντοπίστηκε ότι τα εθνικοποιημένα διύλιστήρια και οι εταιρείες διανομής απέκρυψαν με παραποίηση εγγράφων φόρους ύψους \$ 2.2 δισ. Το ποσό αυτό είχε

δοθεί προς ενίσχυση κομμάτων και πολιτικών. Για ευνόητους λόγους το σκάνδαλο συγκαλύφθηκε.

9. Το εθνικό εισόδημα σε τρέχουσες τιμές είναι πιθανό να έχει αυξηθεί ταχύτερα από όσο δείχνουν οι επίσημες εκτιμήσεις. Το ίδιο πιθανότατα συμβαίνει και με το εθνικό προϊόν σε σταθερές τιμές. Αύξηση της παραοικονομίας συνεπάγεται μετακίνηση συντελεστών σε αυτήν με συνέπεια η επίσημη μετρούμενη οικονομία να συμπιέζεται. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οιστατιστικές απασχολήσεως και ανεργίας πιθανότατα υπερεκτιμούν την ανεργία και υπεκτιμούν την απασχόληση.

(i) Η αφανής στατιστικά και φορολογικά απασχόληση συντελεί ώστε η συμμετοχή του εργατικού δυναμικού στον πληθυσμό να φαίνεται μειωμένη και η ανεργία συνεχώς διογκωμένη.

(iα) Επίσης, στην έκταση που η διαφυγή από τη μέτρηση δεν είναι σύμμετρη στα μεγέθη εκφρασμένα σε τρέχουσες και σταθερές τιμές, είναι πολύ πιθανό ο καταγραφόμενος πληθωρισμός να είναι σημαντικά χαμηλότερος του αληθινού. Αυτό σε συνδυασμό με τους ελέγχους των τιμών διατήρησε το εθνικό νόμισμα υπερτιμημένο με δυσμενείς συνέπειες στην εγχώρια παραγωγή, τις εξαγωγές και το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας.

(iβ) Τόσης έκτασης φοροδιαφυγή είναι φυσικό να αποδυναμώνει σε μεγάλο βαθμό την αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής. Η ανάπτυξη της παραοικονομίας και η επακόλουθη στρέβλωση των στατιστικών στοιχείων, που αναφέρονται σε μακροοικονομικές μεταβλητές, όπως είναι η ανάπτυξη, η ανεργία και ο πληθωρισμός, καθιστά ανενεργά σε σημαντική έκταση τα προβλεπόμενα αποτελέσματα από μέτρα πολιτικής που στοχεύουν στη διόρθωση μη επιθυμητών οικονομικών τάσεων. Οι δέσμες των μέτρων λιτότητας που ανακοινώνονται κατά καιρούς, δεν έχουν αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα πιθανώς εξαιτίας του μεγέθους της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής.

(iγ) Η σύνθεση του εγχώριου προϊόντος εμφανίζεται έντονα προσανατολισμένη στον τομέα των υπηρεσιών. Με 58% συμμετοχή του τριτογενή τομέα στο εγχώριο προϊόν η Ελλάδα κατατάσσεται μεταξύ των χωρών με υψηλό ποσοστό του τριτογενούς τομέα, στην περιοχή του ΟΟΣΑ, ενώ από άποψη βαθμού αναπτύξεως κατατάσσεται μεταξύ των τελευταίων. Ο βαθμός ανάπτυξης μετρείται με το κατά κεφαλή εισόδημα σε \$ ΗΠΑ. Επειδή ο "τεταρτογενής" τομέας δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί στην Ελλάδα, η συγκριτικά μεγάλη ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών είναι, ίσως, ενδεικτική του έντονα καταναλωτικού προσανατολισμού της οικονομικής συμπεριφοράς. Ο προσανατολισμός αυτός δεν θα εμπεριείχε τίποτα το μεμπτό αν αφορούσε μια απλή επιλογή μεταξύ τρέχουσας και μελλοντικής καταναλώσεως, όπως αυτές προσδιορίζονται από τις δεδομένες αντικειμενικές δυνατότητες της οικονομίας. Υπάρχουν, εν τούτοις, λόγοι για διατύπωση αντιρρήσεων. (α) Η έντονα άνιση κατανομή του φορολογικού βάρους, λόγω της παραοικονομίας αφενός και της φοροδιαφυγής και εισοδηματικής πολιτικής αφετέρου, (παραοικονομία και φοροδιαφυγή δεν πρέπει να ταυτίζονται) στρεβλώνει την κατανομή του διαθέσιμου εισοδήματος και γίνεται αιτία επικράτησης καταναλωτικών προτύπων στα οποία δεν υπάρχει παραγωγική αντιστοιχία. Εξάλλου οι μεγάλες ανισότητες στην πραγματοποιούμενη κατανάλωση, από τους απολαμβάνοντες φορολογική ασυλία, αποτελούν επίδειξη και προσβάλλουν εντονότερα το κοινό αίσθημα από ότι οι εισοδηματικές ανισότητες, όταν μάλιστα οι τελευταίες θεμελιώνονται σε παραγωγικές επιδόσεις. Αυτό διεγείρει τη μμητική κατανάλωση με οδυνηρά αποτελέσματα για το ισοζύγιο πληρωμών. (β) Ανεξάρτητα από τον παράγοντα αυτό, στο μέσο Έλληνα καλλιεργήθηκε έντονα κατά τα τελευταία 10-15 χρόνια η πεποίθηση ότι το μυστικό για την απόλαυση υψηλότερου

βιοτικού επιπέδου δεν βρίσκεται στην παραγωγική προσπάθεια. Η στασιμότητα της παραγωγής και της παραγωγικότητας σε εθνικό επίπεδο και η αυξανόμενη διείσδυση των ξένων προϊόντων στην εγχώρια αγορά δεν είναι άσχετα προς τους παράγοντες αυτούς.

(ιδ) Το μέγεθος της παραοικονομίας που εντοπίστηκε γεννά κακές σκέψεις για την ποιότητα των μακροοικονομικών δεδομένων πάνω στα οποία εδρεύει ο σχεδιασμός και η εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής, όσο και στην αξία των επιστημονικών μελετών που θεμελιώνονται σε αυτά. Η μεγέθυνση της παραοικονομίας είναι πολύ πιθανό να υποβαθμίζει την ποιότητα των μακροοικονομικών στατιστικών. Οι αδυναμίες της μακροοικονομικής αναλύσεως να ερμηνεύσουν ικανοποιητικά ορισμένα φαινόμενα, ίσως, πρέπει να αναζητηθούν στην ποιότητα των στατιστικών δεδομένων. Στην έκταση που η σχέση μεταξύ των επί μέρους μεγεθών της παραοικονομίας προς τα αντίστοιχα μεγέθη της μετρούμενης οικονομίας μεταβάλλεται διαχρονικά, υπονομεύει και βαθμιαία αχρηστεύει διάφορες μακροοικονομικές συσχετίσεις, οι οποίες χρησιμεύουν στη διενέργεια προβλέψεων και εκτίμηση των πιθανών επιδράσεων εναλλακτικής πολιτικής.

(ιε) Η λεπτομερής επανεξέταση των τεχνικών που εφαρμόζουν οι υπηρεσίες κατάρτισης των εθνικών λογαριασμών στις διάφορες χώρες, είναι η περισσότερο καρποφόρα μέθοδος προς σχηματισμό ρεαλιστικής εικόνας για το μέγεθος της παραοικονομίας. Προς την κατεύθυνση αυτή ίσως είναι σκόπιμο να κατευθυνθεί η περαιτέρω έρευνα, η οποία φυσικά προϋποθέτει συνεργασία με τους έμπειρους χειριστές των εφαρμοζόμενων μεθόδων μετρήσεως.

3.3. Η εφαρμοζόμενη πολιτική και η σχέση της με την παραοικονομία.

Έχουν αναγγελθεί κατευθύνσεις και μέτρα οικονομικής, εισοδηματικής, νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, τα οποία αν και ακόμη δεν έχουν συνέπειες, επιτρέπουν όμως κάποιες εκτιμήσεις, σχετικά, και πάντοτε όσον αφορά την εξέλιξη της παραοικονομίας.

3.3.1. Η πολιτική της λιτότητας.

Η πιο βασική διαπίστωση είναι πως παραιτούμαστε, για μερικά χρόνια από σήμερα, από τις όποιες βλέψεις μας για επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης, έχοντας επιλέξει για ακόμα μια φορά, την εφαρμογή περιοριστικής πολιτικής.

Με την πολιτική αυτή, λοιπόν, αλλά και με τις ιδιορρυθμίες εφαρμογής της στα πλαίσια της ελληνικής πραγματικότητας, η ένταση της παραοικονομίας όχι μόνο δεν πρόκειται να περιοριστεί, αλλά αντίθετα, βάσιμα αναμένεται να επεκταθεί, για δύο κυρίως λόγους:

- πρώτον, επειδή, η διενέργεια βιομηχανικών επενδύσεων που λειτουργεί περιοριστικά για την παραοικονομία, δεν είναι λογικά δυνατόν να αναμένεται, σε καθεστώς που συρρικνώνει την ενεργό ζήτηση, με τη σημαντική μείωση των πραγματικών μισθών, κατά 8-9% (τουλάχιστον) για το 1990 - 1991 και σε καθεστώς που επιβάλλει σφικτή νομισματική και πιστωτική κυκλοφορία· η ίδια αυτή διαπίστωση επεκτείνεται, βέβαια, και στις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας, να προσελκύσει ξένους επενδυτές, μά και η πιο σημαντική παράμετρος για αυτούς, είναι το αναμενόμενο ύψος πωλήσεων των προϊόντων τους.

• Δεύτερον, επειδή, με την πολιτική λιτότητας, στην Ελλάδα για λόγους που έχουν αναφερθεί, ανέρχεται ο λόγος παραοικονομικών προς επίσημα εισοδήματα, με όλες τις συνέπειες που ακολουθούν.

3.3.2. Η φοροεισπρακτική διάσταση.

Κατευθύνσεις και μέτρα της νέας οικονομικής πολιτικής, σαφέστατα αποβλέπουν στην επιλογή πρόσθετων φορολογικών βαρών στους ήδη και πάντοτε φορολογούμενους, και όχι:

- διεύρυνση της φορολογικής βάσης, με την επιβολή φόρων σε νέες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες, οι οποίες είτε δεν καταβάλλουν φόρους, είτε το φορολογικό βάρος το οποίο επωμίζονται είναι δυσανάλογα μικρό σε σχέση με τα πραγματικά τους εισοδήματα.

- ουσιαστικό περιορισμό των δημοσίων δαπανών, που πράγματι φαίνεται να είναι ανελαστικές κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους.

• Με τις συνθήκες αυτές, η επιδιωκόμενη αύξηση των δημοσίων εσόδων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν (αλλά και να περιορίσουν) το τεράστιο δημόσιο έλλειμμα, εμφανίζεται πλέον προβληματική. Γιατί, και επιπλέον, θα λειτουργήσουν, αρνητικά για τον έλεγχο του δημόσιου ελλείμματος, ο περιορισμός του ΑΕΠ, η διευρυνόμενη ανεργία, ο υψηλός πληθωρισμός και τα υψηλά επιτόκια. Έτσι, οι δημόσιες καταναλωτικές δαπάνες, που δεν περιορίζονται, θα εξακολουθούν να τροφοδοτούν την έκταση της ελληνικής παραοικονομίας, χωρίς αυτή να έχει ελπίδες περιορισμού της από την αύξηση της ροπής για βιομηχανικές επενδύσεις.

3.3.3. Η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας.

Η εξαγγελία περί φιλελευθεροποίησης της οικονομίας, για ό,τι ο όρος αυτό περιλαμβάνει στη θεωρητική και πρακτική του διάσταση, είναι και θα παραμείνει μάλλον μεγαλοστομία μπορούμε να πούμε, μέσα στα σαφώς καθορισμένα "διαρθρωτικά πλαίσια" της ελληνικής οικονομίας. Μπορούμε να πούμε ότι η φιλελευθεροποίηση αυτή δεν αφορά τις δραστηριότητες του 30% της συνολικής απασχόλησης που είναι αγρότες· δεν αφορά ακόμη, και το 26% περίπου της συνολικής απασχόλησης, που εκπροσωπείται από τους αυτοαπασχολούμενους, μα και ο θεωρητικός ρόλος των τελευταίων, ουδέποτε ήταν νοητός στην Ελλάδα χωρίς πολυάριθμα, πολυδιάστατα, ανανεούμενα και με κάθε τρόπο ενισχυόμενα κίνητρα. Μπορεί, λοιπόν, αυτή η φιλελευθεροποίηση να αφορά μόνο το 44% της συνολικής απασχόλησης, που είναι μισθωτοί. Αλλά, με αυτήν την τόσο περιορισμένη έννοια της η φιλελευθεροποίηση ουδέν το νέο προσφέρει στην ελληνική οικονομία. Γιατί, οι μισθωτοί, στο συχνό καθεστώς της πολιτικής λιτότητας, πάντοτε υφίσταντο της συνέπειες της φιλελευθεροποίησης, μέσω του περιορισμού των πραγματικών τους μισθών. Έτσι, θα την υποστούν εντονότερα και μέσω της διευρυνόμενης ανεργίας, σε συνδυασμό και με τα υψηλά επίπεδα πληθωρισμού.

Όμως και με το συνδυασμό των παραπάνω συνθηκών, η έκταση της ελληνικής παραοικονομίας, όχι μόνο δεν προβλέπεται να περιορισθεί, αλλά αντίθετα να ενταθεί, επειδή και οι μισθωτοί (εκτός από τους αυτοαπασχολούμενους) θα καταφεύγουν ολοένα και περισσότερο σε αυτήν, προκειμένου να εξουδετερώσουν τις συνέπειες της μείωσης των πραγματικών εισοδημάτων, από:

- την, σε βάρος τους, εισοδηματική πολιτική,
- το, σε βάρος τους, φορολογικό σύστημα
- τον υψηλό πληθωρισμό, και
- την ανερχόμενη ανεργία.

Η διάσταση λοιπόν, ανάμεσα στα επίσημα και ανεπίσημα (παραοικονομικά) εισοδήματα της οικονομίας μας θα διευρύνεται, με άμεσες επιπτώσεις:

- την περαιτέρω συρρίκνωση του δημοσίου, που θα προέλθει κυρίως από την μη καταβολή του αναλογούντος φόρου εισοδήματος ·
- επί του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου, μέσω της συνεχιζόμενης αύξησης των εισαγωγών, κυρίως διαρκών καταναλωτικών αγαθών, που θα τροφοδοτούνται από τα διευρυνόμενα παραοικονομικά εισοδήματα.

3.3.4. Φορολογικό σύστημα

Το ισχύον φορολογικό σύστημα, ακριβώς επειδή είναι εξαιρετικά άδικο υποθάλλει την παραοικονομική δραστηριότητα, περιορίζοντας στο ελάχιστο το βαθμό της φορολογικής ηθικής. Η κυρίαρχη τάση του, να βασίζεται ολοένα περισσότερο, στη συμβολή των μισθωτών, κατ' αρχήν για την εξασφάλιση των άμεσων φόρων, αλλά και επιβάλλοντας σε αυτούς αναλογικά με το μέσο εισόδημά τους επαχθέστερους έμμεσους φόρους, έχουν δημιουργήσει ένα γενικότερο κλίμα αποδοχής της προσπάθειας για "φοροδιαφυγή" ή και "φοροαποφυγή".

Η διαμόρφωση, ωστόσο, ενός νέου φορολογικού συστήματος, ειδικά στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, απαιτεί περίσκεψη, επειδή επιβάλλεται να εκτιμήσει τους όρους ανταλλαγής, ανάμεσα σε μεγαλύτερη ισότητα και σε μεγαλύτερη απόδοση. Παρόλο, ότι δεν έχουν γίνει μελέτες στην Ελλάδα για το θέμα αυτό, η χρόνια και υπερβολική φορολογική επιβάρυνση των μισθωτών, είναι πολύ πιθανό να εξασφαλίσει, στα πλαίσια ενός δικαιότερου φορολογικού συστήματος, όρους υψηλότερου προϊόντος, που θα ανταλλάσσεται με μεγαλύτερη ισότητα, χάρη στη βελτίωση των κινήτρων για εργασία. Θα πρέπει, ακόμη, να τονιστεί ότι σχετικές έρευνες τείνουν να καταλήξουν στη διαφοροποίηση επίδρασης, επάνω στη φοροδιαφυγή, μέσων και οριακών συντελεστών φορολογικής επιβάρυνσης. Ενώ, ο μέσος συντελεστής συνδέεται αρνητικά με τη φοροδιαφυγή, ο οριακός αντίθετα, συνδέεται μ' αυτήν θετικά. Σε ό,τι ισχύει στην Ελλάδα, η διατήρηση επί μακρόν αμετάβλητων, ουσιαστικά, φορολογικών κλιμακίων, κατέληξε στην αύξηση των οριακών συντελεστών επιβάρυνσης των χαμηλών και μέσων εισοδηματικών κλιμακίων.

Η λύση που ενδεχόμενα θα άξιζε να διερευνηθεί για την Ελλάδα, ενόψει της τόσο υψηλής συμβολής της παραοικονομίας της, στην επίσημη οικονομία, θα ήταν ο προσανατολισμός προς την επιβολή φόρου επί της κατανάλωσης, σε αντικατάσταση του φόρου επί του εισοδήματος, σε συνδυασμό κα με την υψηλή φορολογική επιβάρυνση αγαθών και υπηρεσιών, που ανήκουν στην κατηγορία πολυτελείας.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να τονίσουμε, πως με τις παρούσες συνθήκες που επικρατούν στην ελληνική οικονομία, είναι αδύνατη η αποτελεσματικότητα της ελληνικής πολιτικής, όπως και κάθε μορφής σχεδιασμός της. Η πολιτική λιτότητας, έστω και αν θεωρητικά επιβάλλεται, αυτή τη στιγμή δεν είναι σε θέση να καταλήξει στα συμπεράσματα που επιδιώκονται μέσω αυτής. Η πολιτική αυτή ελέγχει αποκλειστικά και μόνο τα εισοδήματα από μισθούς, που είναι και τα μοναδικά

"επίσημα". Αυτά συρρικνώνονται χάρη στην εφαρμοζόμενη πολιτική λιτότητας, ενώ αντίθετα ενθαρρύνονται τα υπόλοιπα "ανεπίσημα - παραοικονομικά", με συνέπειες δυσμενέστερες για την όλη πορεία, αλλά και τη φυσιογνωμία της ελληνικής οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι το σκοτεινό "τούνελ" θα διαρκέσει πολύ περισσότερο από τα 2-3 χρόνια που έχουν εξαγγελθεί. Για το τέλος του, είναι απαραίτητη η ριζική μεταβολή της οικονομικής και δημοσιονομικής μας πολιτικής.

3.4. Προτάσεις πολιτικής

1. Οι σοβαρές ενδείξεις για το μεγάλο μέγεθος της παραοικονομίας επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό τις κοινές καθημερινές εμπειρίες των παρατηρητών της οικονομικής ζωής της χώρας και καθιστούν προφανή την άμεση ανάγκη για παρεμβάσεις διαρθρωτικής φύσεως. Παρεμβάσεις που αφορούν σε πληρέστερη καταγραφή της οικονομικής δραστηριότητας και παρεμβάσεις που στοχεύουν στην άμβλυνση των αιτιών και συνεπειών της παραοικονομίας.

Μεγάλο μέρος της προστιθέμενης αξίας, που εντάχθηκε εννοιολογικά στην παραοικονομία, δεν αποτελεί κατ' ουσίαν "παραοικονομία", υπό την έννοια ότι η αδυναμία μετρήσεως δεν οφείλεται σε προσπάθεια απόκρυψης της οικονομικής δραστηριότητας από τους μετέχοντες σε αυτήν. Πρόκειται, ως επί το πλείστον, περί φανερά και καθ' όλα νομικής δραστηριότητας, η οποία διαφεύγει την καταγραφή λόγω ατελειών της στατιστικής μας οργάνωσης. Αποτελεί κοινό τόπο η οπισθοδρόμηση στον τομέα αυτό ή, επεικώς, η στασιμότητα, η απουσία προόδου. Οι κυβερνήσεις των τελευταίων 10-20 ετών έχουν παραμελήσει τις στατιστικές μας υπηρεσίες. Είναι δε τραγικό το φαινόμενο ότι συμπορεύθηκε με την τρομακτική ανάπτυξη των υπολογιστικών δυνατοτήτων. Η συγκρότηση των στατιστικών μας υπηρεσιών φθίνει από άποψη στελεχών, ενώ οι πόροι που διατίθενται για στατιστικές έρευνες είναι υποτυπώδεις σε μέγεθος. Για την παραοικονομία μπορούμε να μάθουμε πολλά με διάθεση τόσων πόρων, όσοι διατίθενται καθημερινά για αμφίβολης αξίας μελέτες. Είναι κοινός τόπος, ότι η καλή, σωστή πληροφόρηση είναι ο καλύτερος σύμβουλος της οικονομικής πολιτικής. Παρά ταύτα κρίσιμης σπουδαιότητας υπηρεσίες, όπως η Υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών και η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, ζουν στο περιθώριο της κρατικής οργάνωσης.

Η αναθεώρηση των εθνικών λογαριασμών είναι προφανώς αναγκαία και επείγουσα. Ακόμη πιο επείγουσα είναι η ενδυνάμωσή της με εξειδικευμένα στελέχη. Οι πόροι που θα απαιτηθεί να διατεθούν είναι ασήμαντοι. Το ίδιο και, ίσως, σε μεγαλύτερο βαθμό ισχύει για την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Η προσέλκυση υψηλής στάθμης στελεχών δεν είναι δυνατό να εξασφαλιστεί με κριτήριο αμοιβής τον οδοστρωτήρα που ονομάζεται χρόνος υπηρεσίας.

Προφανής είναι, επίσης, η ανάγκη οργάνωσης περιοδικών ερευνών, κυρίως στον τριτογενή τομέα. Τα Ερευνητικά Κέντρα θα μπορούσαν να συμβάλλουν αποτελεσματικά στη διενέργεια τέτοιων ερευνών από τις οποίες άμεσα ή έμμεσα θα μπορούσαν να συναχθούν χρήσιμα συμπεράσματα τόσο για τις περιοχές οικονομικής δραστηριότητας, που ενδημεί η παραοικονομία, όσο και για το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά της.

2. Η δεύτερη μείζονος σημασίας πρόταση πολιτικής που συνάγεται αβίαστα αφορά στο θεσμικό πλαίσιο που περιβάλλει την οικονομία και την κοινωνία και τα χαρακτηριστικά του. Συγκεκριμένα, η αναφορά αυτή αφορά άμεσα στο φορολογικό και στο ασφαλιστικό σύστημα.

3.4.1. Ασφαλιστικό σύστημα – Κοινωνική προστασία.

Το πνεύμα του κράτους ευημερίας, στην ακραία μορφή που επικράτησε από απόψεως τάσεων κατά τα τελευταία 15–20 χρόνια, με τη δημιουργία παράλογων αναδιανεμητικών προσδοκιών και τη διόγκωση του δημόσιου τομέα, δημιούργησε ιδανικές συνθήκες και κίνητρα για την ανάπτυξη της παραοικονομίας. Η αναδιανεμητική υστερία που διέπνεε την οικονομική πολιτική εκδηλώθηκε έντονα στο χώρο της κοινωνικής προστασίας και αφορούσε τόσο στο μέγεθος των παροχών όσο και στις προϋποθέσεις αυτών. Η πρόωρη συνταξιοδότηση και η εξασφάλιση υψηλών συντάξεων, σε σύγκριση με τις, από της εργασίας, αποδοχές, καθώς και η μείωση του χρόνου εργασίας συνέβαλαν ουσιαστικά στην προσφορά εργασίας, διατεθειμένης να ικανοποιήσει την επιθυμία, από πλευράς ζητήσεως, για παράκαμψη κοστογόνων θεσμικών ρυθμίσεων (ασφάλιση, αποζημίωση, δώρα). Από το 11,7% του εθνικού εισοδήματος που αντιστοιχούσαν οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας το 1974, έφθασαν το 22,6% το 1984. Η δε κατάσταση έχει επιδεινωθεί έκτοτε. Υπογραμμίζεται ο υψηλός ρυθμός με τον οποίο χορηγούνται οι συντάξεις αναπηρίας, η υψηλή σχέση ασφαλιζόμενων επαγγελματιών που χαρακτηρίζονται ως βαρέα και επικίνδυνα, ο θασμός της τριακονταετίας, η συνταξιοδότηση με μειωμένες προϋποθέσεις για ορισμένες κατηγορίες του πληθυσμού, η συνταξιοδότηση τάξεων επαγγελματιών που είτε απαλλάσσονται από τη φορολογία (αγρότες), είτε αποτελούν εστίες ανάπτυξεως της παραοικονομίας και φορολογικά άσυλα (ελεύθερα επαγγέλματα, ανεξάρτητα επαγγέλματα) με μεταφορά πόρων από τους υπερφορολογούμενους μισθωτούς, η πλαδαρότητα που κατά φυσικό τρόπο συμπορεύθηκε με τη γιγάντωση του δημόσιου τομέα, κ.τ.λ., επιτρέπουν στους υπαλλήλους του τομέα ανάληψη δεύτερης, αφορόλογητης απασχολήσεως με ευνοϊκούς για τον εργοδότη όρους.

Πρέπει να τονισθεί ότι η ένταξη διώξεως της φοροδιαφυγής δεν πρόκειται να πλήξει την παραοικονομία. Η παραοικονομία και μαζί με αυτή η φοροδιαφυγή θα συρρικνωθεί μόνο αν εκλείψουν ή περιοριστούν δραστικά οι υποθέσεις υπάρξεως και αναπτύξεως της –όταν μειωθεί στο ελάχιστο ο αριθμός των συνταξιούχων που είναι σε ηλικία κάτω των 65 ετών, όταν επικρατήσει εκλογίκευση στο μέγεθος και την κατεύθυνση των μεταβιβαστικών πληρωμών, όταν ο χρόνος συνταξιοδότησεως διαχωριστεί από το χρόνο αποχωρήσεως από την εργασία, όταν εκλείψουν τα αντικίνητρα απασχολήσεως στη νόμιμη οικονομία. Το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης που ισχύει στη χώρα μας είναι έντονα μεροληπτικό υπέρ της εισοδηματικής καταστάσεως της "τρίτης" ηλικίας. Για πολύ μεγάλο τμήμα των συνταξιούχων οι εισοδηματικές ροές είναι σημαντικά υψηλότερες από το αντίστοιχο από εργασία εισόδημα κατά το χρόνο εξόδου, και, κατά μείζονα λόγο, από το μέσο όρο αυτού του εισοδήματος κατά τη διάρκεια της ενεργού ζωής. Δηλαδή, διασφαλίζεται υψηλότερο εισόδημα όταν δεν παρέχεται εργασία, οι δε ανάγκες είναι κατά μέσο όρο μειωμένες. Αυτό συνεπάγεται για το παραγωγικό σύστημα, ως σύνολο, είτε ασφαλιστικές εισφορές υψηλότερες, είτε φορολογία υψηλότερη από όση θα ήταν ενδεδειγμένη. Αλλά η επιβάρυνση αυτή είναι γνωστό ότι επηρεάζει αρνητικά την απασχόληση. Η υψηλή επιβάρυνση (φόρος επί της απασχολήσεως) μειώνει ταυτόχρονα την προσφορά ευκαιριών απασχολήσεως και την ροπή προς εργασία (στην επίσημη οικονομία). Διότι ταυτόχρονα αυξάνει την τιμή της εργασίας για τον εργοδότη και τη μειώνει για το μισθωτό (μειώνεται το μετά από φορολογία, κρατήσεις κ.λ.π., εισόδημα).

3.4.2. Φορολογικό σύστημα.

Το φορολογικό παράδειγμα που παρατέθηκε σε προηγούμενη παράγραφο, δίνει ανάγλυφη την εικόνα του βαθμού καταδυνάστευσης που συνεπάγεται για τον ειλικρινή φορολογούμενο η άμεση φορολογία του εισοδήματος σε συνθήκες πληθωρισμού, χωρίς επαρκή προσαρμογή της φορολογικής κλίμακας. Η εικόνα γίνεται τραγικότερη με τη συνύπαρξη εκτεταμένων και αναπτυσσόμενων δραστηριοτήτων που τελούν υπό καθεστώς (όχι νομκό) φορολογικής ασυλίας. Τίθεται, δηλαδή, το ερώτημα αν έχει πλέον νόημα να συζητάμε για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των άμεσων και έμμεσων φόρων. Τι νόημα μπορεί να έχει το επιχείρημα ότι η έμμεση φορολογία πάσχει από το ότι δεν μπορεί να είναι επαρκώς προοδευτική όπως η άμεση, ή ότι οι άμεσοι φόροι είναι δικαιότεροι και αποτελεσματικότεροι στην κατανομή των πόρων. Πέρα και ανεξάρτητα από την ανάγκη μείωσης των οριακών συντελεστών, για τους λόγους που προτείνουν οι οπαδοί των οικονομικών της προσφοράς, η διάσταση της φορολογικής δικαιοσύνης έχει λάβει τόσο ακραία μορφή ώστε να μην αφήνει περιθώρια για συμμετοχή στη συζήτηση και άλλων κριτηρίων.

Ωστόσο δεν πρέπει να υποτιμώνται ορισμένα πλεονεκτήματα της έμμεσης φορολογίας. Ίσως είναι δικαιότερος ένας φόρος που φορολογεί το άτομο βάση της συμμετοχής του στην κατανάλωση των πόρων της οικονομίας και όχι βάση της συνεισφοράς του στην παραγωγή. Εξάλλου, ο φόρος καταναλώσεως θεωρείται δικαιότερος διότι μεταχειρίζεται όλα τα άτομα κατά τον ίδιο τρόπο ανεξάρτητα από τον επιλεγόμενο χρόνο καταναλώσεως. Άλλο ένα προφανές προσόν του φόρου καταναλώσεως είναι ότι δεν φορολογεί την αποταμίευση. Ακόμη και στη δικαιολόγηση της προοδευτικότητας (που υποτίθεται ότι εξασφαλίζεται αποτελεσματικότερα από την άμεση φορολογία εισοδήματος), η οποία θεμελιώνεται στη μείωση των δυνητικών ανισοτήτων που προκαλεί στην οικονομική δύναμη και στη θέση του ατόμου στην κοινωνία, υπάρχει αντίλογος υπέρ της έμμεσης φορολογίας. Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι οι μεγάλες ανισότητες στην πραγματοποιούμενη κατανάλωση είναι περισσότερο επιδεικτικές και προσβλητικές από τις εισοδηματικές ανισότητες.

Από το άλλο μέρος η οικονομική της προσφοράς έρχεται να υπενθυμίσει την σοβαρή παραμέληση των κινήτρων για εργασία, επένδυση και επιχειρηματικότητα από την κεντρική ορθοδοξία, που δέσποσε στην οικονομική πολιτική του μεταπολεμικού κόσμου. Οι οριακοί φορολογικοί συντελεστές, τους οποίους αντιμετωπίζουν πολλοί μισθωτοί, είναι αρκετά υψηλοί ώστε να αποθαρρύνουν την αναζήτηση πρόσθετης φορολογούμενης απασχολήσεως. Επίσης, τα μετά φορολογία κέρδη δεν είναι επαρκή για να ενθαρρύνουν νέες επενδύσεις και ανάληψη νέων επιχειρηματικών κινδύνων σε ικανοποιητικό βαθμό. Όσο υψηλότεροι είναι οι οριακοί φορολογικοί συντελεστές, τόσο χαμηλότερο καθίσταται το μετά φορολογία εισόδημα από την προσφορά πρόσθετης ποσότητας κεφαλαίου και εργασίας στην αγορά και, επομένως, τόσο πιο πιθανό είναι για τα οικονομούντα άτομα να μπορούν να αυξήσουν την ευημερία τους, διαθέτοντας παραγωγικούς συντελεστές σε δραστηριότητες είτε εκτός αγοράς, είτε εκτός της νόμιμης αγοράς.

Κάτω από τις διαμορφωμένες συνθήκες στη χώρα μας – ασυνήθως υψηλή άμεση φορολογία για τους μισθωτούς και για μικρό ποσοστό των λοιπών (ειλικρινών) φορολογουμένων, υψηλή φοροδιαφυγή, μεγάλη παραοικονομία – η ανάγκη για ριζική επανεξέταση της φορολογικής διαρθρώσεως είναι και οικονομικά και κοινωνικά επιτακτική. Ο φόρος προστιθέμενης αξίας πρέπει να διευρυνθεί και αυξηθεί ώστε να υποκαταστήσει τουλάχιστο το μισό του φόρου εισοδήματος

φυσικών προσώπων και μεγάλο ποσοστό (ίσως 30%) του φόρου εισοδήματος νομικών προσώπων. Μεταξύ άλλων, αυτό θα επιτρέψει αύξηση των διαθέσιμων προσωπικών εισοδημάτων χωρίς αύξηση του εργασιακού κόστους παραγωγής.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παραοικονομία είναι αναμφίβολα παλιό φαινόμενο. Όλοι μας συνειδητά ή ασυνείδητα συμμετέχουμε σε αυτήν. Τα οικονομούντα άτομα πάντοτε προσπαθούσαν επιτυχώς ή ανεπιτυχώς να φοροδιαφύγουν ή να παρακάμψουν περιορισμούς που έθετε η πολιτεία. Κατά την σύγχρονη και πιο πρόσφατη εποχή τα φαινόμενα αυτά έχουν πιθανώς ενταθεί. Η σύγχρονη οργάνωση της κοινωνικής ζωής και η ανύψωση των βιοτικών επιπέδων έχει εξωθήσει στην αγορά σειρά από δραστηριότητες που προηγουμένως αποτελούσαν υπηρεσίες προσφερόμενες από τις νοικοκυρές. Επίσης, ο κρατικός γιγαντισμός, είτε ως εθνικολογιστικό μέγεθος, είτε ως πλέγμα ρυθμίσεων και παρεμβάσεων, παρωθεί τα άτομα στην αναζήτηση οικονομικού "ασύλου", δηλαδή δραστηριοτήτων όπου οι φορολογικές και λοιπές επιβαρύνσεις είναι εφικτό να αποφευχθούν με μικρό ή μηδενικό κίνητρο.

Οι συνέπειες είναι σοβαρές. Ιδιαίτερα οι κοινωνικές πλευρές του προβλήματος είναι πιθανότατα όχι αμελητέες ακόμα και όταν το μέγεθος του τομέα είναι μικρό. Διότι αφορούν σε θέματα όπως η κοινωνική συνοχή, η κοινωνική ευθύνη, η στάση απέναντι στην πολιτεία, ο σεβασμός στους θεσμούς κ.ο.κ.

Πριν τριάντα, περίπου, χρόνια είχε με φιλοπαίγμονα κάπως διάθεση λεχθεί το αμίμητο " στην Ελλάδα οι αριθμοί ευημερούν". Τα συμπεράσματα από την προσπάθεια ποσοτικής οριοθέτησης του μεγέθους της παραοικονομίας δικαιολογούν αντιστροφή αυτής της ρήσεως. Στην Ελλάδα οι αριθμοί δυστυχούν. Πράγματι πίσω από την εικόνα, που αποκαλύπτουν οι αριθμοί για την υλική ευημερία της κοινωνίας μας, φαίνεται ότι υπάρχει (για μερικούς τουλάχιστον), "μα περισσότερο ευημερούσα ανθρώπινη αλήθεια".

Βιβλιογραφία

1. Βαβούρας Σ. Ιωάννης – Κούρτης Ν. Ανδρέας, "ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, η έκταση του φαινομένου στην Ελλάδα", Αθήνα 1991, Εκδόσεις Παπαζήση.
2. Παυλόπουλου Γ. Παναγιώτη, " Η ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, μια πρώτη ποσοτική οριοθέτηση", Αθήνα 1987, Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (ΙΟΒΕ).
3. Δελιβάνη – Νεγρεπόντη Μαρία, "Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ", Β' έκδοση, Αθήνα 1991, Εκδόσεις Παπαζήση.
4. Βαβούρας Σ. Ιωάννης, "ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ", Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας, Αθήνα 1990, Εκδόσεις Κριτική.
5. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, " ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ, ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ", Αθήνα 1993, Εκδόσεις Παπαζήση.
6. Δερμενάκης Π., "ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, μέγεθος και μορφές εμφάνισης στην Ελλάδα", Αθήνα 1987, Εμπορική Τράπεζα, Οικονομικό Δελτίο.